

Dán Págisz versei 3

Francis C. Macansantos versei 8

Csányi Vilmos: A képzelet és a kreativitás szerepe a kultúrában
(esszé) 12

Borda Réka: A designkultúra- és az irodalomtudomány metszéspontjai
(tanulmány) 19

Háy János: Az ügyvéd és az újságíró (próza) 35

Kurdy Fehér János versei 47

Sokcsevits Judit Ráhel: *Sarcophilus harrisii* (próza) 52

Galántai Zoltán versei 61

Reichert Gábor: Egy nyelv nélküli regény? (Molnár Ferenc
Companion in Exile című műve a kéziratváltozatok tükrében) 65

Marno János: Légy a vakolaton (vers) 83

Zahuczki Dorottya: Neonkék (próza) 84

Györe Balázs: mizu füzetéből (vers) 89

Száz Pál: A mértékletesek (esszé) 90

A borítón és a lapzárókon Takács Ágnes fotói

E számunk szerzői:

Borda Réka író, költő (Bp.), Csányi Vilmos író, etológus (Balatonalmádi), Galántai Zoltán író, költő (Bp.), Györe Balázs költő, író (Bp.), Háy János író (Bp.), Kurdy Fehér János költő, művészeti író (Kosd), Macansantos, Francis C. filippínó költő (1946–2017), Marno János költő (Bp.), Págisz, Dán izraeli költő, irodalomtörténész (1930–1987), Reichert Gábor irodalomtörténész, szerkesztő (Tatabánya), Sokcsevits Judit Ráhel író (Balassagyarmat), Száz Pál író, fordító (Dunaszerdahely), Szilágyi Mihály műfordító (Bp.), Zahuczki Dorottya író (Bp.)

Fiatal nő sikkes tartós hullámmal
halála hónapjában az ablaknál áll.
Úgy tűnik, ábrándos hangulatban van,
ahogy ott áll és kinéz az ablakon.

Az üvegen át egy délutáni felhő
tekint be rá 1934-ben, de ő halványan,
kissé életlenül is jól felismerhető.
Odabent én nézem, kevés híján

négyévesen, miközben labdát tartva,
csendben kimegyek a fényképből,
és megöregszem, csendben, vigyázva
öregszem meg, nehogy megjesszem.

4 A TORONY

Nem akartam én nőni, de fürge ujjú emlékek
újabb és újabb réteget raktak egymásra,
mind egymaga, és az idegen nyelvek
sokaságában elkeveredve
őrizetlen bejáratokat,
sehova nem vezető lépcsőket,
torz távlatokat hagytak bennem.
Végül magamra hagytak.
Csak néha a kanyargós folyosón
kél és futkos bennem
huzatként egy szótlan kis suttogás,
és tűnik úgy nekem, forgószél vagyok,
melynek épp égig ér feje,
és mielőtt felocsúdok,
leperereg égetett tégláim tömege,
és visszamállik
agyaggá.

ELSZORULT SZÍV

5

Elszorult szív, kötél táncos
kötél és nyugvás nélkül, meddig még?
Lent a fényes porondon lovak csóválják fejüket
miattad, csillogó tolldíszük búcsút int.
És a komor tuba, meg az a mélyérzésű alak,
a nagybőgő, szaggatott ritmusban máris téged sirat.
Messze alul
zuhanásodra készen feszül
a dob.

De ez a felhőtlen kékség,
ez a jóleső súlytalanság,
ez a roppant öröm

6 TENGERI KAGYLÓ

Magamba csavarodva nem illettem hangodhoz.

Itt maradok a változékony homokon.

Ha egy erre járó találomra felkapott,
hogy a tenger jó híreiért belém hallgasson –
egy szót se szóltam.

Mormolásommal, csalóka csendjeimmel
vére étellel teli lüktetését visszhangoztam.

Mintha én zúgtam volna, s ő hallgatott volna engem.

Üresebben, mint valaha, tekervényeim börtönében,

ha nem szólsz hozzám, hogyan éljek,

mely parton, mi után végleg megpihelve?!

Itt maradok a változékony homokon.

Hallgatásod elől nincs menekvésem.

A PORTRÉ

7

A kisfiú
folyton izeg-mozog,
arcéle vonalát
nehezen tudom megragadni.
Húzok egy vonalat,
és megsokasodnak a ráncai,
bemártom ecsetem,
és ajka legörbed, haja fehérbe fordul,
bőre kikékül, lehámlik csontjairól. Vége van.
Vége az öregembernek. És én
mi végre legyek?

Szilágyi Mihály fordításai

Dán Págisz (1930–1987) az Osztrák-Magyar Monarchiához, majd felerészt Romániához és Ukrajnához tartozó egykori Bukovina történelmi régiójában, Radócon (ma Rădăuți, Románia) született német ajkú zsidó családban. Gyerekként koncentrációs táborba került, ahonnan 1944-ben megszökött. 1946-ban emigrált Brit-Palesztinába, a későbbi Izraelbe. A Jeruzsálemi Héber Egyetemen szerzett diplomát, ahol aztán haláláig középkori héber irodalmat tanított. Nyolc verses- és hat tanulmánykötete jelent meg, valamint egy maga illusztrálta gyerekkönyve. Műveit angol, német és spanyol nyelvre is lefordították.

A TENGER, AHOGY RÁD NÉZ

Ne keresd a tenger szemét.
Egész testével tekint rád,
Zöldeskéken figyel téged,
Fodros mosolyát víz fedí.

Víg pamacsai kis táncot lejtének
Üstökén, mielőtt aláhullva
Mellbe vágnak, mert ismer téged.
Magához szólít, megidéz oda,
Hol hajdanán éltél. Hazahív.

REJTELMEK

Ezt láttam röviden:
Mosolyod végig a tájból,
Ahonnan származik.
Ősi szél fürdet,
És nevetésed villan
Ruhám ujjára egy tócsából.
Szürke, végtelennek látszó
Falak közt is téged kereslek.
Valahol mégis van ott egy utca,
Mely lépteid visszhangozta
Egy városban, községben vagy faluban,
Ahol sohasem jártunk.
Mikor hozzád érek, ott vagyok.

Van ebben valami örökkévaló.

10 HÓDOLAT CSILLAG-ELÖLJÁRÓINKNAK

Mikor Isten azt mondta, «Legyen világosság!»,
Mintha oly nyelven szólott volna, ami legalább annyira
Fény is volt. A gesztus, mellyel bizonyosságot
Teremtett, túlmutat pusztá kimondáson.
A fény volt a közvetítő, az üzenet, a tett.

Úgy tűnik, többé nem tagadhatjuk, amit őseink
A csillagokról és rólunk mondtak, és most mi is tudunk,
Hogy sugaraik elérnek minket, s jóllehet finoman,
De szorítnak vagy engednek, mint a kötelékek.

Nem vagyunk kevesebbek a képeknél,
Amiket az éjszakai égen belőlük alkottunk,
Testünk minden porcikája át van itatva
A csillagok sziporkáival – hogyan másképp
Foghatnának össze minket csontjaink,
Ha együttállásuk nem megfelelő?
Csak a legközelibb csillag kegyelméből
Éget húsunk, forr vérünk.

Szilágyi Mihály fordításai

Bárki, aki nyelvet használ, szükségképpen képzeletet formál. Elképzeléseiből, gondolataiból a nyelv segítségével szavakat, mondatokat alkot, elképzelt történetet a tehetség szerint. A képzelet e hatása azután számos más tevé-

12 Csányi Vilmos

A KÉPZELET ÉS A KREATIVITÁS SZEREPE A KULTÚRÁBAN

kenységben – tárgyak készítése, csoportszerkezet alakítása, új gondolatok formálása – is megjelent és az emberi evolúciót is befolyásolta. A képzelet az a képességünk, amivel megfelelő külső ingerek nélkül is képesek vagyunk

belső érzékeléshez hasonló képeket, elképzeléseket varázsolni elménkben.

Modern társadalmakban ismerjük a *kreativitás* fogalmát, amelyen az egyén olyan elméműködését értjük, melynek során közösségében új, nem ismert hiedelmek, megoldások, kombinációk jöhetnek létre művészetekben, zenében, mérnöki munkában, bölcsészetben, tudományokban.¹ A kreativitás az emberi képzelet szociális megvalósulása. Stefan Szczelkun ezt úgy jellemzi, hogy az ember elméjében élmények képződnek, amelyek lehetnek múltbeli tapasztalatok újratereztései, például élénk emlékek elképzelt változtatásokkal, vagy kitalált, esetleg fantasztikus jelenetek, tárgyak, személyek és képzetelek, amelyek a külső környezettől függetlenek.² A képzelet segít abban, hogy a tudás alkalmazható legyen a problémák megoldása során, alapvető fontosságú a tapasztalatok integrálásában és a tanulási folyamatokban. Valamilyen elmélet építését „fegyelmezett képzeletnek” nevezik. A képzelet alapformája a történetmesélés (narratíva), amelyben a választott szavak pontossága a legfontosabb tényező a „világok felidézéséhez”. Az író által szerepeltetett személyek elméjébe is bepillantunk a történet keretei között, tehát elmeteóriát is kapunk egy regény vagy novella olvasásakor. A filmek külső képeket adnak és beszéltetik szereplőiket esetleg, de ez egészen más külső vonatkozása az elmék közötti kapcsolatnak.³ Manapság rengeteg képet nézegetünk és a képi információ feldolgozása, kombinációi szintén teret adhatnak a képzeletnek.

A képzeletet a másik magyarázat a megismeréshez kapcsolja, és a mentális működéskben használt kognitív folyamatnak tekinti. Fontos elem a *képzelet kombinációja*, ami a közösség nyelvhasználata során jöhet létre, függetlenül attól, hogy a kiindulás nyelvi, képi vagy absztrakt természetű volt. A képzeletbeli gondolkodás társulhat a racionális gondolkodással abból kiindulva, hogy mindkét tevékenység magában foglal olyan kognitív folyamatokat, amelyek „alátámasztják a lehetőségekről való gondolkodást”. A lehetőségek területe szinte végtelen, a képzelet folyamatai teremtő erőként alkotnak új és

egyre újabb fogalmakat, képzeteket, tárgyakat, gondolatokat, cselekvési terveket. A képzelet azonban nem tekinthető kizárólag kognitív tevékenységnek, mivel a testhez és a környezethez is kapcsolódik, hiszen az anyagokkal és az emberekkel való kapcsolatteremtést is magában foglalja. Ez ki- 13
zárja azt a felfogást, miszerint a képzelet kizárólag az agyba zárt fo-
lyamat.

Pszichológiai módszerekkel az ilyen képesség mérhető. Annak idején a SOTE Orvosi Vegytani Intézetében foglalkoztam fiatal tehetségek felkutatásával a gyorsan fejlődő molekuláris biológia számára. A középiskolás hallgatók hetente szakmai előadásokat hallgathattak. Szabadon jöhettek-mehettek, és a tanév végén tehetségkutató vizsgát tartottunk. Külön-
böző, tudást és tehetséget vizsgáló módszerekkel kiválasztottunk 3-4 diákot, ők a következő tanévben bejárhattak a tanszékre, és besegít-
hettek a kísérleti munkákba. A legjobbak közül került ki jónéhány évvel később a tanszék új vezetője, és szinte mindegyikük a kutatás, az ipar, az orvostudomány jelentős pozícióiba került. Keményen kellett dolgozni és kíméletlen volt a szelekció. De eredményes.

Új Forrás 2024/3 – Csányi Vilmos: A képzelet és a kreativitás szerepe a kultúrában

Gondolkodási típusok

Széles az irodalma a képzeleti, gondolkodási típusok tesztelésének. Különböző egyszerű kérdéseket tesznek fel, például: mire használható egy téglá, hol található levelek, és hasonlóak. A konvergens gondolkodás alapján válaszolók egyetlen jó megoldást keresnek és annak örülnek, ha a válasz kielégítő. A divergens gondolkodásúak többféle megoldásra gondolnak, ezek között lehetnek különlegesen szellemes megoldások és érdektelenek is. Mire használható egy téglá? Házépítésre – konvergens megoldás. Felmelegítve a hideg ágyban melegíti a lábat, porrá törve hamis pirospaprika, két téglát bot végére kötve súlyzóznak használható, dió törhető vele, gyertyatartó készíthető belőle, színes fóliával burkolva könyvvállványon megtartja a feldőlni kész könyveket, virágcserep alá rakva segíti a cserépből a fölösleges öntözővíz eltávozását – divergens megoldások. Agyon is csapható vele valaki.

Négy divergens gondolkodási típusról beszélnek. A *könnyed*, amire jellemző a nagyobb számú ötlet generálása. A *flexibilis*, amelyben az ötletek különböző tevékenységekre vonatkoznak. Az *eredeti*, mennyire szokatlan, új az ötlet. És a *kidolgozott*, azaz mennyire képes a gondolkodó az ötlet részleteit is megjeleníteni, végiggondolni. Rájöttek arra is, hogy ritka az, aki bármelyik tudástartományban új ötletekkel képes előállni. Általános, hogy valaki egy-egy speciális területen – költészet, festészet, tudomány, bölcsészet, biológia,

politika – képes erre. A legmodernebb kreativitáskutatás kítűnő elemzését megtalálják Pléh Csaba barátom cikkében.⁴

Neuroképalkotási technikákkal megállapították, hogy az agynak milyen nagyobb rendszerei működnek közre a kreatív, elképzelt gondolkodásnál.⁵ Nyugalmi helyzetben az agy „alapállapotban” működik, nem gondolunk semmi speciálisra, gondolataink ébrednek, vándorolnak, álmodozunk. Ha hirtelen eszünkbe jut valami érdekes, azonnal aktiválódnak speciális értékelő, végrehajtó, esetleg elhárító agyi mechanizmusok. Gondolkodhatunk a hosszútávú memóriánkból előhalászott fogalmakról is, működik az asszociációs készség.⁶

Ezek a nagy rendszerek az átlagos elmében nem egyszerre aktívak, kölcsönösen gátolják egymás működését. A kreatív elmék esetében, amelyek képzeleteit a közösségük értékeli, úgy találták, képzeldés közben mindhárom nagy rendszer aktív marad, és ez vezet a különös új, érdekes ötletekhez. Ha az alapállapotban, afféle meditatív állapotban eszünkbe jut valami különleges dolog, az agy aktiválódik, és az értékelő mechanizmusait mozgósítja, mennyire új, mennyire érdekes az ötlet, és ezt a folyamatot össze is köti a hosszútávú memóriában történő kutakodással. Kapcsolható-e az ötlet valamilyen régebbiről ismert eseménnyel, dologgal. Lényeges az a képesség is, hogy a külső hatások befolyását mennyire vagyunk képesek elhanyagolni.

A kreatitásnak jelentős irodalma alakult ki, és megkülönböztetik az egyszerű képzelettől. Kreativitás esetében szükséges az eredetiség és a hatékonyság kritériumának is megfelelni,⁷ vagyis a *kreativitás a képzelet szociális közegben történő működése*.⁸

Beszélgetés és gondolkodás

Evolúciós aspektusai vannak ezeknek az agyi folyamatoknak. A modern embernél vizsgált kreativitás a nyelvhez is erősen kötődik, irodalomnál, költészetnél, tudománynál ez természetes. A képzeletet a nyelv szabadította ki agyi börtönéből. A közösségi társadalmak kifejlődése előtt az egyed-egyén számára a legfontosabb a külső világból származó ingerekre történő azonnali reakció, mert ez biztosította életét, segítette élelmének, nemi partnerének megszerzésében. Álmodozni nemigen lehetett, tehát képzelet is az állatokéhoz hasonló. Az a vélemény alakult ki, hogy az emlősök valamennyien rendelkeznek a képzeletalkotás képességével, de egyedül az ember képes képzeletét társaival megosztani. A nyelv megjelenésével a képzelet gondolatai részekre tagolódtak, elnevezésük lett, a nyelvi térben nagy kreatív műhely alakult ki. Hozzájárultak ehhez a közösségek, védett terek jöttek létre, nem kellett mindenkinek mindenre figyelni, mert a közösség együttesen szervezett figyelme

megoldotta a védekezést. Ezzel együtt megnyílt a lehetőség az álmódzásnak, a különösebb konkrét cél nélküli beszélgetéseknek, a képzetek kombinációjának, a különleges gondolatokra történő belső figyelésnek. Ha ez nem vezetett valami hasznosítható újításhoz, nem történt különösebb kár, de ha valamilyen új megoldást, új ötletet hasznosítani lehetett a 15 mindennapi életben, a táplálékszerzésben, a csoport védelmében, az a közösségben hasznosulhatott. Ennek természetes feltétele az ötletek, a gondolatok kommunikálhatósága. Tehát a közösségek a nyelv kifejlődésével párhuzamosan kaptak olyan kulturális potenciált, kreativitást a *képzelettől*, ami a *H. sapiens* gyors szárnyalásához vezetett.

Az utóbbi évben olyan számítógépes algoritmusokat (Nagy Nyelvi Modellek, *Large Language Models*, LLM) készítettek, amelyek egészen jól képesek beszélgetni, néha tévednek, sokszor mellébeszélnek, de nem többször, mint egy átlagos ember. Gyorsan elterjedtek az interneten, én is beszélgettem velük. Mindenféle nyelven értenek, az egyikük jó minősítéssel oldotta meg az 2023. évi magyar érettségi télt. Tudásuk az emberi kommunikációban előforduló szavak, szócsoporthoz szóhasználatban mérhető statisztikai gyakoriságán alapszik, és mindenféle módosító, mesterséges neuronhálózati trükkön. Sokan aggódnak kezdtek, hogy a gépek kreatívan gondolkodnak, és ez tönkretesz majd az emberiséget. Én egészen másképpen látom. A ChatGPT kiválóan beszélget, majdnem úgy, mint egy ember, de szerintem nem gondolkodik és nem kreatív. Amiért aggódnak érdemes, az az, hogy valójában a legtöbb ember is csak a szóhálózatra építve beszél, sablonokat használ, a nyelv szabályait alkalmazza és a gyors beszéd közben egyáltalán nem is gondolkodik.

Ideje rádöbennünk erre a tényre, most jött el az ideje.

Intelligenciatípusok

A beszéd nyelvi sablonokat, szóstatisztikai összefüggéseket, és a nyelvtan szabályait alkalmazva működik, úgy is felfogható, hogy az intelligenciának több válfaja létezik. Az egyik, amit jól ismerünk, a beszédet alkalmazó nyelvi hálózaton alapszik. Nevezhetjük „*nyelvi intelligenciának*”. Ezzel is megoldhatók bizonyos problémák, a hiedelmek keletkezésében van jelentős szerepük. Ehhez hasonló a „*fizikai intelligencia*”, amely a tárgyak tulajdonságai közötti racionális kapcsolatokat észleli. A harmadik típus, említettük már az *H. erectus*nál, az érzelmekhez kapcsolódik. A pszichológia több mint kétszáz érzelmet tart számon, és az ezek közötti kapcsolat, az egyes érzelmek befolyása döntésekre, a képzeletre szintén intelligenciának tekinthető. Negyediknek

tekinthető a „*gondolati intelligencia*”, amivel szintén beszéddel tarthatunk kapcsolatot, amely alapműködéseiben a képzelethez, az emlékezéshez, a tapasztalathoz kötött.

16 A nyelvi intelligenciából hiányzik az eredetiség, ez csak egy statisztikai eszköz problémák megfogalmazására. A fizikai vezet a különböző technikák, technológiák megjelenéséhez, az összetett tárgyak, a gépek keletkezéséhez. A kompjuter is az, és használata ugyancsak a nagytömegű adaton, azok statisztikáján nyugszik. Az érzelmi intelligencia a csoport szociális szerkezetének legfontosabb formálója. Az egyéni gondolati intelligencia viszont az egyéni emberi gondolkodáshoz, képzelethez, érzelmekhez, a jó/rossz érzéséhez, kényelmetlenség, bizonyosság/bizonytalanság, bizalom/bizalmatlanság valaki iránt, tulajdonlás, alá/fölérendeltség, szeretet/gyűlölet és még ezernyi más érzéshez kapcsolódik. Ezek nem egy problémamegoldás középpontjában vannak, de a *képzelethez*, *közösségi kreativitáshoz* kapcsolódnak, nem statisztikai jellegűek. A képzelet megjelenési egyéniek, nem átlagolhatóak, és ez lényegbevágóan határozza meg kultúránkat.

Ha az egyéni gondolkodás eredményeit sokmilliószoros tömeg esetében statisztikai szempontokból vizsgáljuk, elsikkad az egyéni képzelet konstrukciója, eltűnhet a nagy tömegre vonatkozó statisztikában. Ez a statisztika sokféle probléma megoldására alkalmas, de valószínűleg nem kreatív, és egyéni tapasztalatok híján nem is tehető azzá. A mesterségesintelligencia-kutatás eddig csak a nyelvi intelligenciát vizsgálta, nem a gondolkodó intelligenciát, tehát a borúlátóknak nem kéne annyira aggódni. A kompjuterprogramok bizonyosan gyorsabbak, hatékonyabbak lesznek és jól hasznosíthatók, de nem kreatívak, mint az emberi egyéniség.

E négy ismert intelligenciátípus mellett létezhetnek mások, akár eddig számunkra ismeretlenek is.

Mesterséges istenek

A jövő szempontjából érdekes a mesterséges intelligencia (MI) spiritualitás-hoz kötődő aspektusa. Sokan dolgoznak azon, hogy olyan intelligenciával rendelkező gépet hozzanak létre, amely sokszorosan, mindent meghaladóan „okos” és az emberiség összes problémáját képes lesz megoldani, hacsak nem fordul ellene. A kutatás pillanatnyi eredménye a beszélgető program, amit már említettem. Az a furcsa, hogy az MI irodalmában nem tudják elfogadhatóan meghatározni, mit jelent a magasabb intelligencia, az a fene fontos „okosság”. A problémamegoldás programozható, de nem látom az emberi mértéket meghaladóan okos problémamegoldó gép korlátlan felhasználási

lehetőségét. Az emberiség problémái emberiek, a népszaporodás, a bioszféra pusztulása, klímaváltozás, az elosztás kérdései. Ezeknek nincsenek „okos”, fájdalommentes megoldásai, kevesebb ember kell, másképpen kell a javakat elosztani, a bolygó felét a bioszférára kell hagyni, és ez biztosan kellemetlen lesz számos embernek, ezek nem gép által megoldható „problémák”. Az emberi hiedelmekre, érzelmekre való tekintet nélküli megoldások világosak, ismertek, de azokból nem kérünk, tehát az ilyen gépi megoldásokból sem. 17

A különös éppen az, hogy ez a nagyon-nagyon intelligens MI, amit komputertudós társaink kifejlesztettek, pontosan az a hiedelem, amit genetikailag megágyazott spiritualitásunk igényel. Szükséges a feletünk álló, roppant okos valaki, akiről feltételezzük, hogy minden problémánkat megoldja, oltalmaz, gondoz minket. Felsejlett megint a hatalmas „Mi” igénye, kielégíthető istennel, MI-vel is. Elindult egy új típusú vallás szerveződése a technológiai haladásnak megfelelően. Az új isten MI lesz, beszélni már tud és gyorsan továbbfejleszhető. Ezzel az istennel nemcsak beszélgetni lehet majd mindenkinek, de segít összes hivatalos ügyünket gyorsan, pontosan elintézni, talál szerelőt, ha szükséges, megszervezi a nyaralásunkat, munkahelyet keres, ha még lesz, gondoskodik az egészségünkről, szórakozásunkról, hobbinkról, törődik gyermekeinkkel, tanítja őket, vásárol nekünk és elhordja a szemetet, szóval megold mindent, amire csupán egy isten képes.

Mindezt pedig személyiségünk, életpályánk, gondolkodásunk apró részleteinek pontos ismeretével végzi, hogy nekünk csak bölintanunk kelljen a tökéletes megoldásokra, ha akarunk bölintani. Egyetlen apró hátrányát említem, azt, hogy segít a vásárlásban is. Széles skáláját mutatja majd az elkölthető pénzünkkel megvehető termékek halmazának, egészen okos ajánlásokkal. Szépen ülünk és válogatunk. A bolygó pedig tovább rohad a túlzott, felesleges ipari termeléstől. De az új istennek a mi vágyainkat kell szolgálnia, nem a bolygóét.

Ez a bemutatás az új vallás legszerencsésebb változatáról szól, amikor mindössze egyetlen isten lesz, de hatalmas. A valószínűbb változatokban sok kisebb, választható istent csinálnak hamarosan. Beszélgetni már hárommal is lehet, és ezek, persze nagyhatalmú multik gondozásában, azon igyekeznek majd, hogy őket válasszuk, mert ők jobban, gyorsabban, olcsóbban tudják igényeinket kielégíteni és a bolygót tönkretenni, és akkor végleg eltűnik a lehetőség egységes, közös megoldásra, hacsak nem fejlődik ki az MA, a mesterséges ateizmus, ami megvéd a kompjuter-intelligenciáktól.

A hatalmas MI-k valószínűleg okosabbak lesznek, mint mi, imádni is lehet őket, segélykérő sms-eket küldeni nekik, ha bajba kerülünk. De az emberiség problémáit nem oldják meg helyettünk, ahogyan a régi istenek sem tették.

- 1 Joseph CARROLL, *Minds and Meaning in Fictional Narratives: An Evolutionary Perspective*, Review of General Psychology, 2018/2, 135–146.
- 2 Stefan SZCZELKUN, *Sense Think Act: A Collection of Exercises to Experience Total Human Ability*, 2018.
- 3 Dorrit COHN, *Transparent Minds*, Princeton University Press, 1978.
- 4 PLÉH Csaba, *Kreativitás, tehetség és gyakorlás: hangsúlyváltások a kutatásban*, Magyar Pszichológiai Szemle, 2010/2, 199–220.
- 5 Roger E. BEATY et al., *Creative Cognition and Brain Network Dynamics*, Trends in Cognitive Sciences, 2016/2, 87–95.; illetve Marcela OVANDO-TELLEZ et al., *Brain connectivity-based prediction of real-life creativity is mediated by semantic memory structure*, Science Advances, 2022/5.
- 6 Mathias BENEDEK et al., *Associative Abilities Underlying Creativity*, Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, 2012/3, 273–281.
- 7 Mark A. RUNCO, Garrett J. JAEGER, *The Standard Definition of Creativity*, Creativity Research Journal, 2012/1, 92–96.
- 8 Dean Keith SIMONTON, *Creativity as Blind Variation and Selective Retention: Is the Creative Process Darwinian?*, Psychological Inquiry, 1999/4, 309–328.

A design és irodalom metszéspontjait keresve a könyvborítótervezés, és legfeljebb az ergodikus irodalom, vagy a grafika és a szöveges tartalom együttműködéséből megszülető kiadványok juthatnak elsőként eszünkbe. Közel sem evidens feltételezés, hogy a narráció megtervezettségé is szóba jöhet a téma kapcsán, de még az íróra sem feltétlen magától értetődő tervezőként hivatkozni, ráadásul az írást (alkotómunkát) és olvasást sem gyakran jellemzik tervezési folyamatként.

Borda Réka 19

A DESIGNKULTÚRA- ÉS AZ IRODALOM- TUDOMÁNY METSZÉSPONTJAI

Márpedig egyre egyértelműbbé válik a kapcsolódási pont a szövegalkotás és a design thinking között (storytelling, plot design, narratív design, composition studies), és az olvasó szövegi dimenzióba való kognitív beágyazódásának is komoly szakirodalma gyűlt fel az utóbbi időben (olvasói választélmélet, kognitív irodalomtudomány). Egyre bővül azoknak a száma, akik az írókat természetesen tervezőként jelölik meg, vagy alkotói metódusát legalábbis a design thinkinghez hasonlítják, azok száma azonban, akik az olvasást mint a designnal egyenértékű világtervezést, és ezáltal az olvasót mint designert határozzák meg, továbbra is igen csekély. A rendelkezésre álló források szintetizálása során ráadásul az is szembeűnik, hogy a designkultúra-tudománynak nincs nagy múltja abban, hogy magába olvassa az irodalomtudományt, leszámítva néhány, az alábbiakban majd látható példát. Márpedig, csakúgy, mint a design, az irodalom is világteremtő erővel bír. Terek, tárgyak, szisztémák, és az ezekhez kapcsolódó kulturális, történelmi, gazdasági kontextusok elevenednek meg olvasás közben,¹ amelyek valóságunk fiktív leképezéseiként születnek meg a befogadó kognitív folyamatai által, és mindezt szorosan átjárják azok az érzések és élmények, amelyeket olvasás közben élünk át.

Ahhoz, hogy bizonyíthassuk mindezt, mindenekelőtt definiálnunk kell, pontosan milyen előzményei és közös pontjai lehetnek a designnak, designkultúra-tudománynak, valamint az irodalomtudománynak, hogy láthatóvá váljon, milyen akadémiai háttérrel bír a „tervező olvasó”. Emellett pedig a design definícióját is elengedhetetlen meghatározni, hiszen a fogalom leggyakrabban materiális világunkat, esetleg a materialitás szisztémáját jelöli, így szükséges alátámasztani, miért is lehet egyáltalán összefüggésbe hozni a designnal az irodalmat, a narrativitást és a textust. A most következőkben mindezt az íróra mint designerre, valamint az olvasóra mint designerre hivatkozó elméleteken keresztül teszem meg.

Mindezzel nemcsak az a célom, hogy rámutassak, a meglepőnek tűnő párosítás ellenére van hagyománya irodalom és design, valamint az ezekre épülő diszciplínák összehasonlításának, hanem az is, hogy egy még viszonylag friss, járatlanabb interdiszciplináris útra mutassak rá, amely a kognitív irodalomtudományból és a fenomenológiából merít, mindennek origójában pedig az olvasó áll mint tervező. Ugyanakkor azzal, hogy mindezt a designkultúra-tudomány égisze alatt lehessen értelmezni, egyelőre különösen kevesen foglalkoztak, így hát szándékomban áll ezt az atipikus hagyományt erősíteni.

Az író mint designer

A designkultúra intenzív definíciós kísérletei a 2000-es évek elején tűntek fel, és ekkor kezdett beszivárogni a kifejezés az akadémiai diskurzusba. A frissen megjelent, erősen formálódó diszciplínát a művészetek, bölcsészettudományok és a társadalmi tanulmányok között helyezték el, mivel történeti és filozófiai kontextust biztosított a design megközelítésére, és legfőképpen a formatervezés tanulmányozását, a formatervezési gyakorlatokat, valamint a termelés és a mindennapi élet közötti kapcsolatokat mutatta be.² A designkultúra mára azonban mindezek mellett többek között az üzleti és menedzsmenttudományokat, az antropológiát, a média- és kommunikációs tanulmányokat, valamint a kultúratudományok eredményeit és diskurzusait is magában foglalhatja.³ Egyszerűbben mondva tehát a designkultúra-tudomány az emberek és a design közötti összefonódásokat vizsgálja gazdasági, kulturális és élettani szempontból.

Mindazonáltal a designkultúra-tudomány, éppúgy, mint a design fogalma, nem pontosan körülhatárolható, és folyamatos változásban van. Ennek nemcsak az az oka, hogy a designkultúra segédágai önmagukban is interdiszciplináris jelleget ölelhetnek, hanem időről időre új diszciplínákat, szakterületeket is kebeleznek be. Ráadásul olyan új, a designhoz köthető tudományágak megszületésének is szemtanúi lehetünk, amelyek szintén heterogén jelleggel bírnak. Így például a 2010 körül megjelenő UX design a HCI-t, az etnográfát, az ergonómiát, az adatelemzést és számos egyéb szakterületet ölel fel.⁴ „A designkultúra összefonódik ezekkel a más kultúrákkal, és olyan formát és tartalmat biztosít számukra, amelyet ezek a más kultúrák nem feltétlenül tudnának megalkotni egymás számára.”⁵ A designkultúra-tudománynak tehát bár megvannak a saját fogalmi rendszerei, képes hálóként, kitöltőanyagként viselkedni különféle diszciplínák, szakterületek között.

Mindazonáltal a design fogalmát is tágan értelmezhetjük, és bár, mint a legtöbb bölcsészettudomány esetében, szinte lehetetlen csupán egyetlen

definíció mellett letennünk a voksunkat, szintetizálhatjuk azokat a meghatározási kísérleteket, amelyek témánkhoz illeszkedve az irodalmi műveket, írókat és írást is összefüggésbe hozzák a fogalommal.

A design definíciójával való kísérletezést már a 18–19. század fordulóján megfigyelhetjük. Eleinte olyan művészetként hivatkoztak a designra, mint ami a tömeggyártás termékeinek ad formát,⁶ Denman W. Ross, a designelmélet egyik első teoretikusa 1904-ben közölt esszéjében egyenesen a festészettel tette egyenértékűvé a designt, amikor azt állította, hogy „a design és a művészet egy és ugyanaz a dolog”.⁷ A designt mindazonáltal sokáig kereskedelmi tevékenységként kezelték, később szakmákként, majd a technikai kutatás egyik színtereként, megint később pedig a technokultúra bölcsészettudományává nőtte ki magát.⁸ Nem véletlen, hogy Victor Papanek, a designelmélet egyik legismertebb teoretikusa néhány évtizeddel később már lazább határokat állít fel a design fogalma számára, és épp annyira emeli be a művészeti aspektust definíciós kísérletébe, mint a mesterségbeli, kétkezi, gyakorlati tudást, ugyanakkor a hétköznapi cselekedetekre is kiterjeszti gondolatmenetét. 1971-ben megjelent *Design for the Real World* című korszakalkotó könyvében a következőket mondja: „Minden ember designer. Design egy epikus költemény megírása, egy freskó elkészítése, egy remekmű megfestése, egy versenymű megkomponálása. De design az íróasztalfiók kitakarítása és átszervezése, egy rossz fog kihúzása, egy almás pite megsütése, egy baseballmeccs térfelének kiválasztása és a gyermeknevelés is.”⁹ Röviden tehát, állítja Papanek, „a design az arra való tudatos és intuitív törekvés, hogy értelemmel bíró rendet teremtsünk.”¹⁰

Bár Papanek definíciós szándéka formabontónak tekinthető, könyvében javarészt mégis a klasszikus értelemben vett designpro-
duktumokra hoz példákat, így épületekre vagy a konzumerizmus égisze alatt megszülető tárgyakra. Ugyanakkor az epikus költemény megemlítésével arra utal, hogy egy irodalmi mű megírása tervezői munkaként is értelmezhető, mivel rendteremtő, szisztematizáló szándékkal hozzák létre, és egy tudatos tervezői metódus eredménye. Papanek értelmezésében tehát a költő designer. Ugyanakkor mindez egyelőre csupán a költészet és a tervezői munka kapcsolódási pontjára utal, és kizárja a narratív műveket a design definíciójából.

Ha távolabbról közelítjük meg témánkat, könnyen a szavak és a design összefüggéseit fedezhetjük fel, amelyekben fontos szerephez jut a storytelling (történetmesélés). „A szavak mindenhol ott vannak a designgyakorlatban,”¹¹ jelenti ki Ellen Lupton. Véleménye szerint a design, akárcsak a történetek, képesek információként, a kommunikáció formáiként funkcionálni, de a jó design jó történet is, mivel érzéseket generál és az alkotó

egyéni hangját közvetíti. Az ezen a gondolatmeneten alapuló storytelling fogalmával gyakran találkozhatunk a product design, a UX/UI design vagy épp a marketing területén. Eszerint bizonyos színek, formák, felületek érzéseket, empátiát, gondolatokat váltanak ki belőlünk, ezáltal pedig történeteket mesélhetnek el egy-egy brand személyiségéről vagy egy olyan egyén képét ígérhetik, amilyenné mi magunk is válni akarunk.

Amennyiben egy designer vagy egy cég képes helyesen élni a storytelling adta lehetőségekkel, megnövelheti annak az esélyét, hogy eladja termékét vagy szolgáltatását. „Egy történet elmesélése, a potenciális végfelhasználó egy elbeszélés szereplőjeként való szemlélése segít a szakértőnek abban, hogy kilépjen a saját fejéből, és beleélje magát valaki más valóságába.”¹²

Matthew James Vechinski, az olvasás és irodalom, valamint a design-teória közös pontjaira fókuszáló kutató hovatovább azt állítja, hogy a storytelling megnevezés egyenesen alábecsüli a tervezői munkát, hiszen azok a designeri forgatókönyvek, amelyeket egy termék lehetséges útjával kapcsolatban határoznak meg a designerek, irodalmi minőséggel bírnak.¹³

Nem Lupton és Vechinski az elsők, akik a történetmesélés és a design közötti kapcsolatra mutatnak rá. Walter Benjamin az 1936-ban publikált *The Storyteller* című esszéjében arról értekezik, hogy a történetmesélő mesterember [craftsman]. A jó történetmesélő, állítja, rendelkezik tapasztalattal, főként másokéval, és képes úgy alakítani azt, hogy a befogadók is a saját tapasztalatukként éljék meg azt. Akárcsak egy mesterember, időtálló, hasznos és egyedi műveket hoz létre történeteiből. A tapasztalat épp olyan, mint a kéz, hiszen az az érintésen keresztül gyakorlati tudást szerez az életről, a világot megérinteni pedig annyit tesz, mint a világot megismerni. Benjamin a fazekassággal is párhuzamot von: véleménye szerint a történetmesélő történetei úgy tapadnak hozzá történeteikhez – amiket a kommunikáció művészi formájaként határoz meg –, mint a fazekas ujjlenyomata a kerámiához.¹⁴ Hasonlóképp a kézművességet hozza fel példaként a *The Image of Proust* című értekezésében, amiben amellet érvel, hogy Proust emlékeztet imitáló írásai lényegében olyanok, mint egy szöttek, aminek köszönhetően az író valójában szövőmesterré lép elő.¹⁵ Bár Benjamin főként metaforaként használja a fazekasság, szövék kifejezéseket, szükségszerűen párhuzamot von a tárgyalózkodás és a történetmesélés között.

A történetmesélés összefügg a narrativitással, azonban míg a storytelling a kommunikáció formája és leggyakrabban az eladásszámok növelésére használják, addig a narrativitás nemcsak a történetmesélésben, hanem életünk számos pontján megjelenhet. A narrativitás az emberek által az időben szerzett tapasztalatok rendszerezésének alapvető módja,¹⁶ és mivel papaneki értelemben a design is rendteremtésre való törekvés, több kapcsolódási pontot is megnevezhetünk a narratíva és a design között.

A narratíva kifejezéssel a hétköznapi életben is találkozhatunk például filmek¹⁷ vagy videójátékok, és nem meglepő módon a (próza) irodalmi alkotások kapcsán. Narratívát állítunk fel akkor is, amikor elmesélünk egy történetet, aminek eleje, közepe és vége van.¹⁸ „Az emberek a narratív struktúra elemeit azzal a céllal használják, hogy a beszélgetőpartne- 23
reket, nézőket vagy olvasókat arra ösztönözzék, hogy rekonstruálják az állapotok, a szándékosan nem kezdeményezett és a szándékosan kezdeményezett cselekvések sorozatát.”¹⁹ A narrativitás több ponton is összefonódik a designnal, és az ebből megszülető narratív design három különböző témakört fed le.

A narratív designra az interaktív történetmesélés megtervezésének módszertanaként is hivatkozhatunk a videójátékokra vonatkozólag,²⁰ de a kifejezés a tárgyfenomenológia egyik ágát is fedheti, amely a tárgyletrajzot, valamint a materiális entitások történetevokáló erejét, az egyéni emlékek, tapasztalatok és tárgyaink viszonyát helyezi a középpontba.²¹

Az irodalomtudományi vonatkozást azonban a narratív design harmadik ága biztosítja, amely az irodalmi szövegek narrációjának megtervezettségét feltételezi. A kifejezés ez esetben már kevésbé kiforrott diszciplínát jelöl, és leggyakrabban olyan, tetemesebb forrásanyaggal rendelkező tudományágakkal hozható összefüggésbe, mint a plot design vagy a composition studies. Peter Brooks *Reading for the Plot: Design and Intention* című könyvében például a cselekményvezetésre fókuszál, de a strukturalistákkal vagy stilisztákkal szemben nem a szövegminőség és a cselekmény dinamizmusának összefüggéseit keresi, hanem azt, hogy az elbeszélés kibontakozásában milyen szerepet játszik a szöveg megtervezettsége az író jóvoltából.²² „Az elbeszélés designja és szándéka az, ami a történetet formálja, és ami egy bizonyos irányt ad a jelentés szándékának.”²³

Bár a fogalom egyre nagyobb népszerűségnek örvend, a narratív design égisze alatt megszülető esszék többsége így is csak elvétve nyújt designelméleti fókuszú megközelítést, és a kutatók kevésbé diszciplináris címkeként használják a design kifejezést, inkább csak a tervezést, tervezési folyamatot értik alatta. Richard Lansing például az író tervezői szándékára utal akkor, amikor Dante *Purgatórium*ának cselekményét elemzi, hogy megértse az írói intenciót a mű struktúrájában,²⁴ és hasonlóképp jár el Marie-Laure Ryan, aki a szerző hatalomgyakorlásának tartja az elbeszélés megformáltságát, amellyel feszültséget, kíváncsiságot vagy érzelmi bevonódást képes kelteni az olvasóban.²⁵

Mindazonáltal olyan kezdeményezések is napvilágot láttak, amelyek már jóval egyértelműbb párhuzamot vonnak az író és a designer között. Carol

Berkenkotter szerint „az író is bizonyos fajta problémamegoldó”,²⁶ és mellett érvel, hogy az írók a célok kítűzését és újbóli kítűzését, ötletek generálását és az ötletek között lévő kapcsolatok megértését összefoglaló stratégiákat állítanak fel, és ezek összekapcsolása révén dolgozzák ki az olvasónak szánt elemző kereteket.²⁷ Berkenkotter azzal a tanáccsal látja el az írókat, hogy vértessék fel magukat azzal a problémamegoldó képességgel, amit a tervezők is alkalmaznak design thinking hívószó alatt, mindennek pedig többek között a brainstorming, a célközönség-meghatározás és a vázlatok elkészítése is része.²⁸ Richard Marback, a composition studies²⁹ kutatója pedig egyenesen azt javasolja, hogy az írásoktatás forduljon a design thinking felé, míg Charles Kostelnick amellet érvel, hogy a problémamegoldásra fókuszáló diszciplínák alkalmazása, ez esetben a designé, képes lehet új utakon elindítani a writing studiést.³⁰

Látható, hogy a designteória több szegmensben is behatolt a szavak területére, legyen szó a design fogalmának meghatározásáról, a storytelling-ről vagy a narrativitásról. A fentebbi értelmezések azonban kizárólag az író személyére fókuszálnak, és egyedül róla feltételezik, hogy képes tervezői módszerekkel élni, vagy hogy egyenesen tervezőként hivatkozhatunk rá. Mivel jelen tanulmány nem a szerző, hanem az olvasó lehetséges tervezői státuszára helyezi a hangsúlyt, éppen ezért a következőkben érdemes áttérni erre a kérdésre.

Az olvasó mint designer

A számítógépek és a kognitív folyamatok közös pontjait kutató Herbert A. Simon *The Sciences of the Artificial* című könyvében amellet érvel, hogy az emberi agyban kognitív folyamatok játszódnak le a tervezési tevékenység során. Simon mindenkit tervezőnek minősít, aki „olyan cselekvési irányvonalakat dolgoz ki, amelyek célja, hogy a meglévő helyzeteket előnyös helyzetekké változtassa.”³¹ Az a fajta szellemi tevékenység, állítja, amely anyagi tárgyakat hoz létre, nem különbözik attól, mint amikor egy orvos gyógymódokat ír fel a beteg számára, amikor egy vállalat új értékesítési ötleteket vázol fel, vagy amikor egy állam megtervezi a jóléti politikáját. A designt racionális eljárások halmazaként írja le, amelyek olyan, jól meghatározott problémára reagálnak, amelyet a rendszerek szétbontásával, valamint alternatívák keresésével és kiválasztásával lehet megoldani.³² Ez egybevág a papaneki definícióval, miszerint a design rendteremtési törekvés, ám Simon jóval inkább a problémamegoldási lehetőséget látja benne.

Hasonló megállapításra jut Karin Kukkonen, a kognitív irodalomtudomány egyik úttörője is, aki a problémamegoldást és a tervezői gondolkodást

a kognitív irodalomtudomány közreműködésével vizsgálja meg. Kukkonen a cselekmény megtervezettségére koncentrálna *Probability Designs* című tanulmánykötetében, de már az olvasó kognitív folyamatait is bevonja vizsgálódásaiba, amelyek véleménye szerint ugyanolyan aktívan hozzájárulnak egy történet megtervezéséhez, mint az író. Kukkonen amellet érvel, az olvasó képes előre felállítani struktúrákat a képzeletében, hogy milyen lehetséges elágazásai lehetnek egy-egy cselekménynek, és felvázolja, illetve folyamatosan újratervezi a lehetséges befejezéseket. Tehát minden egyes új problémára lehetséges megoldásokat vázol fel gondolatilag.³³ 25

Kukkonen elengedhetetlennek tartja az élményt abban, hogy az olvasó képes legyen bevonódni a történetbe, és véleménye szerint a kognitív beágyazódás az olvasó érzelmi befektetése [emotional investment] által történhet meg, aki ezáltal érdekeltté válik abban, hogy olvasás közben folyamatosan elemezze az adott történet lehetséges végkimeneteleit.³⁴ A gondolkodás és az érzés, mondja Kukkonen, megtestesülhet (az írott) fizikai állapotokban, mozgásokban, gesztusokban [embodied], de társadalmi és anyagi kontextusba is beágyazódhat [embedded]. Emellett érzékelésünk testünk fiktív mozgásától is függ egy adott környezetben [enacted], vagy épp testünk (amely az elbeszélőé) képzeletbeli megnyújtásától [extended].³⁵ Mindez a 4E kogníció elmélet alapja, amelyet a kognitív irodalomtudomány második generációja előszeretettel alkalmaz, és gyümölcsöző irányokat biztosít az olvasó agyi folyamatainak megértéséhez.

Az élmény fontossága az ún. reader response (olvasói válaszelmélet) elméletben is kiemelt szerephez jut, amely az irodalmi elemzés ága a strukturalista, új kritikai, stilisztikai, nyelvi központú és az irodalmi kritikai mellett.³⁶ Az olvasói válaszelmélet az olvasó kétségtelen szerepét hangsúlyozza az olvasás aktusában,³⁷ és Rosenblatt elméletét veszi alapul akkor, amikor arra összpontosít, hogy a jelentés az olvasó és a szöveg közötti tranzakció során valósul meg. Az olvasó „nem különálló egység, amely a környezetre hat, és a környezet sem hat az organizmusra, hanem mindkét oldal teljes egészékként hat egymásra.”³⁸ A jelentés az olvasás közben létrejövő érzések hálójában születik meg, és ezek segítik az olvasót a szövegbe való kognitív beágyazódásban. Éppen ezért az olvasói válaszelmélet számára különösen fontos a szöveg jelentésbeli és élményközpontú megközelítése.³⁹

Hogy miként is kapcsolja össze az élmény az olvasást és a designt, arra Vechinski igyekszik választ adni akkor, amikor termékként határozza meg az irodalmat. Azonban a kommercializmus produktumaként hivatkozni az irodalomra meglehetősen támadható álláspont, mivel a fogyasztói termékeket arra szánják, hogy minél több példányban megszülessenek, míg az irodalmi

alkotások értéke kevésbé a mennyiségben, mint inkább a minőségben rejlik.⁴⁰ Vechinski úgy próbálja meg feloldani az irodalom mint művészet és irodalom mint sokszorított termék közötti vélt vagy valós ellentétet, hogy a termék [product] fogalmát vizsgálja meg. Vechinski amellett érvel, hogy a

26 termék nem csupán árucikket jelenthet, hanem, megtervezettségének és piacorientáltságának köszönhetően, élményt is. Ez az élmény nagyban függ a szövegtől, amely azonban összefügg a materialitással, és legyen meg könyv, audio könyv vagy e-könyv formában, ugyanaz a szöveg eltérő formában nem eredményezi ugyanazt az befogadói tapasztalatot.⁴¹ „A dokumentum a fizikai forma [...]. A mű ezzel szemben a dokumentumban megtestesülő szöveg olvasásának következménye, és nem adható át közvetlenül. A szöveg az anyagi tárgy (dokumentum) és a tapasztalat között helyezkedik el [...], ahogyan a tervezés szempontjából a cserére szánt áru vagy szolgáltatás is, tehát az a termék, amely lehetővé teszi az élményt.”⁴²

Látható, hogy bár Kukkonen, az olvasói válaszelmélet és Vechinski eltérő oldalról közelítik meg az irodalmi alkotást, az élményt egyöntetűen fontosnak tartják abban, hogy valóban megszülethessen a mű. Azonban egyikük sem biztosítja az olvasó mint tervező értelmezési lehetőségét, és inkább a tervezői gondolkodásmódra, a problémamegoldásra fókuszálnak, bár rámutatnak arra, hogy a kognitív aspektust nem hanyagolhatjuk el, ha a befogadói procedúrák elemzésére kerül a sor. A kérdés tehát továbbra is fennáll: ha az élmény csupán a „ragasztó”, amely lehetővé teszi az olvasó és a mű kölcsönhatását, mi az valójában, ami tervezővé teszi az olvasót?

Victor Margolin Vechinskihez hasonlóan tágítja a termék fogalmát: „termékek alatt az ember által létrehozott anyagi és immateriális tárgyakat, tevékenységeket és szolgáltatásokat, valamint a mesterséges területet alkotó komplex rendszereket vagy környezeteket értem. A »tervezés« alatt pedig e termékek koncepcióját és megtervezését. [...] Emellett nemcsak a professzionális tervezési gyakorlat eredményeire, hanem a tervezési tevékenység széleskörű eredményeire is utalok.”⁴³ Margolin számára tehát nemcsak az írott szöveg, hanem a cselekvések, tárgyak, szolgáltatások és környezetek is átfogóan a termékmielő [product milieu] részei, amelyek kitöltik az életvilágot. Ezek az elemek fizikailag és pszichésen érzékelhetők, éppen ezért bármilyen cselekvést ezek függvényében kell értelmezni.⁴⁴ Tehát e konstrukciók nem pusztán valójukban léteznek, hanem azt a tapasztalatot, élményt sem szabad kizárni, amelyet kívátnak belőlünk. A termékkörnyezetben való lét tehát interaktív jelenlétet követel meg tőlünk az életvilágban.⁴⁵

Bár az életvilág fogalma olyan gondolkodók nevét veti fel, mint Goodman, Habermas, Goethe vagy Gadamer, az életvilág és az irodalom kapcsolódására Schütz utal a legkézenfekvőbben. Schütz életvilág-elmélete azt feltételezi, hogy az irodalmi műalkotás kontextusában használt szimbólumok

lehetővé teszik a valóság mindennapi transzcendens szintjei közötti áthidalást, és ezáltal mindenki számára megtapasztalhatóvá teszik azokat.⁴⁶ Lényegében tehát hidat képeznek a valóság és az irodalmi mű valósága között.

„Amikor elképzelünk dolgokat, lehetséges jövő világot alkotunk meg.”⁴⁷ A nyelvhasználat, legyen az szóban vagy írott formában megjelenített történet, elősegíti a kognitív fluiditást, a tudatunk kiterjesztését, amely külső reprezentációkból (tehát például egy valódi asztalból) merít.⁴⁸ A képzeletről szóló diskurzusok egyik legújabb ága azonban elveti az akörüli vitát, hogy a képzelet képi vagy propozicionalista reprezentációkat hívna elő, és sokkal inkább azt állítja, hogy az olvasó enaktív, tehát egyfajta cselekvő képzelettel bír.⁴⁹ A cselekvő képzelet megágyaz a tervezési folyamatnak, legyen szó olvasásról vagy klasszikus értelemben vett designpraxisról, hiszen a képzelet a belső és külső, tehát a kognitív és a valós világ közötti dinamikus kölcsönhatásban jön létre.⁵⁰

Mindez azt feltételezi, hogy az olvasó nem kizárólag tervezői metódussal él, amikor befogadja az írott szöveget, hanem a képzelete segítségével meg is alkot egy bizonyos világot. Wolfgang Iser *The Act of Reading* című tanulmánykötetében Laurence Sterne író gondolatait veszi alapul akkor, amikor amellett érvel, hogy az olvasás produktív folyamat. Sterne szerint a szerzőnek és az olvasónak osztoznia kell a képzeletjátékában, és bár az író állítja fel a játék szabályait, lehetővé kell tennie az olvasó számára, hogy az kibontakoztathassa saját képességeit.⁵¹ Ezt a kapcsolatot nevezi Jean-Paul Sartre paktumnak az író és az olvasó között. „Amikor létrejön egy mű, az alkotói aktus csak egy befejezetlen, elvont impulzus; ha a szerző teljesen egyedül létezne, írhatna bármennyit, műve soha nem látna napvilágot tárgyként, és le kellene tennie a tollat, vagy kétségbe kellene esnie. Az írás folyamata azonban dialektikus korrelátumként magában foglalja az olvasás folyamatát, és ez a két, egymástól függő aktus két, különbözőképpen aktív embert igényel. A szerző és az olvasó együttes erőfeszítése hozza létre azt a konkrét és képzeletbeli tárgyat, amely az elme munkája.”⁵² Iser Sartre érvelésére támaszkodva jelenti ki, hogy az olvasó magának építi fel a fiktív valóságot, egyfajta cselekvő tudatként – legyen az egy adott tárgy vagy az irodalmi mű világának bármely más eleme.⁵³

Hogy hogyan is fonódhat össze az irodalmi mű világa és a designkultúra, egészen pontosan lehet-e a designkultúra részének nevezni azt az univerzumot, amely az olvasó kognitív folyamataiban jön létre, arra Ben Highmore adja meg a választ, aki a designt olyan tág fogalomként kezeli, amelybe mindennapi életünk is beletartozik. Highmore a következőképp érvel: „amellett, hogy a designt tárgyak, helyzetek és gyakorlatok összességéként

tekintjük, más jelenségeket is termékeny a design szemszögéből megvizsgálni. Mit jelentene tehát egy regényt, egy éttermet, egy filmet, egy színdarabot, egy rádiót, egy születést, egy futballmeccset, egy tüntetést, egy lázadást a design szemszögéből vizsgálni?⁵⁴ Highmore célja az, hogy a hétköznapi, a designtanulmányokban mindeddig kevés szer vagy egyáltalán nem elemzett jelenségeknek is teret adjon. A designt nem kizárólag építészeti, formatervezési és a gyártósorról lekerülő árucikként határozza meg, hanem olyasvalamiként, ami materiális és immateriális, emberek és tárgyak, organikus és inorganikus csoportok között hoz létre kapcsolatot.⁵⁵

Highmore számára a designkultúra számos megközelítésmód, akár a feminizmus, akár a neurobiológia – akár, mint esetünkben, az irodalom – összefonódását, együttműködését jelenti. Bár bevallása szerint azáltal, hogy mindenre rásütjük a design kifejezést, elveszítjük a design meghatározási lehetőségét, ugyanakkor azzal még nagyobb kockázatot vállalunk, ha kizárólag tervezők és ikonikus tárgyak, épületek alapján, valamint hétköznapi tárgyak szerint vizsgálódunk, hiszen elveszítjük a fókuszot arról, hogy világunkat számos aspektusból megtervezett dolgok uralják, és mi magunk is a tervezési folyamatok variációival fonódunk össze. „Ha nem látjuk a mesterséges és a gyártott [artificial and manufactured] e hatalmas területét, akkor, véleményem szerint, egyáltalán nem látjuk a világot sem. Mesterséges világokban élünk [...] – ez a mi valóságunk.”⁵⁶ Highmore arra kér minket, hogy értelmezzük újra a megszokásokat, és ne kizárólag a materiális, megtervezett dolgokat nevezzük designnak, sokkal inkább a design szemszögéből elemezzünk mindent. Bár kijelentésében Papanek gondolatát is visszahallhatjuk, vele szemben azonban nem azt állítja, hogy csak a tervezési folyamat – mint egy almáspite megsütése vagy egy költemény megírása – lehet design, hanem minden, általunk kialakított és akár kitalált, mesterséges világ is, így az olvasó cselekvő képzelete által megteremtett univerzum is.

Highmore *Design Culture as World Making* című esszéjében továbbá amellet érvel, hogy „a designkultúra lehetővé teszi számunkra, hogy a világot tulajdonságok, érzések és jelentések sajátos halmazaként, valamint céltudatosan kialakított anyagi környezetként lássuk.”⁵⁷ Véleménye szerint a designkultúra tágabb értelemben véve a társadalom minden olyan aspektusára vonatkozik, amelyben központi szerepet játszik a környezet, a ruházat, a technológia vagy a különféle eszközök.⁵⁸ Mindennek az alapja a materiális (és immateriális) kultúra, ami nélkül nem létezne mindez – például, mondja, a paplan onnantól válik kulturális jelentéssé, hogy megvizsgáljuk annak kulturális beágyazottságát az ágyneműk történetébe, annak gyakorlataiba és a hozzájuk kapcsolódó szimbolikus jelentésekbe és érzésekbe.⁵⁹ „Az, hogy a világ milyennek tűnik számunkra, hogy mit érzünk benne, anyagilag beágyazódik a design

által alkotott technoesztétikai összeállításokba [assemblage].”⁶⁰ Highmore a technoesztétikai kifejezést Boscagliától kölcsönzi, aki azt állítja, hogy az anyag [matter] nem csupán technotermészeti [techno-nature], hanem technoesztétikai aspektussal is rendelkezik. Az esztétika az anyag vagy anyagok egyik fontos technológiája, amelyen keresztül létrejön az anyagiség, és ehhez elsősorban az érzékeken (tapintáson, színeken, szagokon, hangokon és emlékeken is) keresztül férünk hozzá.⁶¹ Az olvasó tudatában megszülető világok hasonló technoesztétikai milióket teremtenek, amelyeket az érzelmek, valamint számtalan képzelt környezeti tényező, valamint kulturális-gazdasági olvasat járnak át. 29

A Highmore által hangsúlyozott materiális fókusz nem zárja ki azt, hogy fiktív (irodalmi) tárgyakat, világokat, jelenségeket is a design által teremtett és formált világ részének tekintsünk. Ha a design-kultúra épp anyagi valóságunk kitöltő anyaga, akkor az irodalmi világ fiktív elemei is mint a materiális valóság reprezentációi (avagy immateriális entitások), képesek a textus designkultúrájának részét képezni. A highmore-i definíciót alkalmazva a fiktív világok a valósághoz hasonlóan materialitással rendelkeznek nemcsak az irodalmi univerzum szó szerinti tereit és tárgyait, hanem az olvasó kognitív folyamatai által megtervezett világ jelenségeit összekötő, egymással szorosan összefüggő materiális aspektusokat tekintve. A materiális világ és immateriális világ tehát kölcsönhatásban van egymással, és valóságunk designkultúrájából ihletődve a tapasztalati mozzanatok inspirálják fiktív világunkat.

A narratív fikciót létrehozó világok a lehetséges világok változatai, és a szöveg szemiotikai csatornáján keresztül hozzáférhetőek. A fiktív szövegben szereplő állítások igazságértéke a fiktív, nem pedig a tényleges világban való érvényességükre vonatkozik. Az olvasó az, aki ezt a világot megteremti a tudatában a befogadási folyamat élvezete és az olvasási hipotézisek megalkotása által.⁶² Egyszóval kijelenthető, hogy „az irodalom világteremtés.”⁶³ A cselekedetek, egyének és dolgok a narratíva részét képezik, felépítik a történetek univerzumát, és a szimbolikus, érzéki, gazdasági-kulturális-történelmi aspektusok épp olyan hálózatiságot építenek ki egymással az olvasó által elképzelt világban, mint a designkultúra aspektusai – avagy a Margolin által termékmilióként megjelölt szövet – a valóságban. Ezek az immateriális entitások, amelyek az irodalmi műveket jellemzik, olvasás által születnek meg a befogadó tudatában. Az olvasó az általa felépített világban mozog, amelyben, bár az író fogja a kezét és vezeti az útján, a saját tapasztalatai alapján képzelet el és építi fel a mű világát. A valósággal szemben nem a tervezők által meghatározott formák, színek és anyagok veszik őt körül, hanem a saját kreatív munkája által határozódnak

meg fiktív világának terei és dolgai, valamint bizonyos kulturális-gazdasági rétegek.

Mindazonáltal az a világ, amelyet az olvasó megteremt, és amelyet a fentebbiekben életvilágként határoztam meg, eltér a valódi világtól, 30 nemcsak ontológiai értelemben, hanem abból a szempontból is, hogy pontosan mi határozza meg a megalkotott dolgok képzetét.

Konklúzió

A fentebbiek alapján kirajzolódik, hogy bár a designkultúra-tudomány és a design kifejezések meglehetősen tág értelmezési opciókat kínálnak fel, napjainkra több olyan elmélet és kezdeményezés is megjelent, amely azt szorgalmazza, hogy a designt ne csak a kommercializmus égisze alatt vizsgáljuk, hanem foglaljunk bele minden, materiális és immateriális létezőt, valamint hogy a designkultúra-tudományban ne csak az ezt megalkotó és behálózó materialitásra terjesszük ki érdeklődési körünket. Szentpéteri Márton is hasonlóan szorgalmaz, amikor kijelenti, hogy „amikor design és irodalom kapcsolatáról esik szó a designkultúra-tudomány fókuszában, akkor [...] az irodalmi mű világa, s a tervezett környezet e világ megalkotásában játszott vélt, vagy valós szerepe is az érdeklődés középpontjában állhat.”⁶⁴

Az olvasó olyan világot teremthet meg olvasás közben, amely épp annyira jellemezhető a designkultúra-tudomány eszköztárával, mint a valóság, az élmény pedig nemcsak lehetővé teszi, hogy az olvasó bevonódjon a történetbe, hanem az olvasó által kognitíven létrehozott világ megteremtésében is fontos szerepet játszik. Ha a fiktív világot várként tekintjük, amelyet az olvasó épít fel képzeletével, akkor az élmény a habarcs.

¹ Fontos leszögezni, olvasás alatt a fiktív irodalmi művek olvasását értem, írás alatt pedig az alkotói munkát. A most következőkben az irodalmi művek alatt a fiktív prózai alkotásokat értem.

² Guy JULIER, *Introducing Design Culture = Design Culture: Objects and Approaches*, szerk. Guy JULIER, Anders V. MUNCH, Bloomsbury, Bloomsbury Publishing, 2019, 1.

³ *Uo.*

⁴ *Uo.*, 2.

⁵ *Uo.*, 5.

⁶ Victor MARGOLIN, *Design for a Sustainable World*, *Design Issues*, 1998/2, 83.

⁷ Denman W. ROSS, *Design: Its Importance in Life*, *Brush and Pencil*, 1904/4, 265.

⁸ Richard BUCHANAN, *Wicked Problems in Design Thinking*, *Design Issues*, 1992/2, 5.

⁹ Victor PAPANEK, „*What is Design? A Definition of the Function Complex*”: *Design for the Real World. Human Ecology and Social Change*, London, Thames & Hudson, 2019, 3.

¹⁰ *Uo.*, 4.

¹¹ Ellen LUPTON, *Design is Storytelling*, New York, Cooper Hewitt, Smithsonian Design Museum, 2017, 154.

- ¹² Irene PETRICK, *The Power of Storytelling*, Research Technology Management, 1994/2, 54.
- ¹³ Matthew James VECHINSKI, *The design of fiction and the fiction of design: revisiting the idea of literature through the study of design*, Textual Practice, 2013/2, 271.
- ¹⁴ Walter BENJAMIN, *The Storyteller: Reflections on the work of Nikolai Leskov*, 5. <https://arl.human.cornell.edu/linked%20docs/Walter%20Benjamin%20Storyteller.pdf>. Hozzáférés: 2024. január 16.
- ¹⁵ Esther LESLIER, *Walter Benjamin: Traces of Craft*, Journal of Design History, 1998/1, 6.
- ¹⁶ Sarah E. WORTH, *Storytelling and Narrative Knowing: An Examination of the Epistemic Benefits of Well-Told Stories*, The Journal of Aesthetic Education, 2008/3, 42.
- ¹⁷ FÜZI Izabella, *A narratív film elméletei*, Apertúra Online, 2018. <https://www.apertura.hu/2008/tavaszfuzi-a-narrativ-film-elmeletei/>. Hozzáférés: 2024. január 16.
- ¹⁸ David HERMAN, Beck CHILDS, *Narrative and Cognition in Beowulf*, Style, 2003/2, 179.
- ¹⁹ *Uo.*, 179.
- ²⁰ *Writing and Narrative Design: A Relationship*, <https://www.youtube.com/watch?v=8FgBctI5uLU>. Hozzáférés: 2024. január 16.
- ²¹ DAGMAR Steffen, *Jelentés és elbeszélés a terméktervezésben*, Helikon, 2013/1, 55–67.
- ²² Peter BROOKS, *Reading for the Plot: Design and Intention in Narrative*, London, Cambridge University Press, 1984, 13.
- ²³ *Uo.*, 11.
- ²⁴ Richard LANSING, *Narrative Design in Dante's Early Paradise*, Dante Studies, 1994, 101–113.
- ²⁵ Marie-Laure RYAN, *Cheap Plot Tricks, Plot Holes, and Narrative Design*, Narrative, 2009/1, 56–75.
- ²⁶ Carol BERKENKOTTER, *Writing and Problem Solving = Language Connections*, szerk. T. FULWILER, A. YOUNG, Urbana, IL, National Council of Teachers of English, 1982, 33.
- ²⁷ *Uo.*, 33.
- ²⁸ *Uo.*, 36.
- ²⁹ Az írott (fiktív és non-fiktív) szövegek megalkotásának létrehozásának tudománya, a writing studies egyik alága többek között a retorika és az írásktatás mellett.
- ³⁰ Charles KOSTELNICK, *Process Paradigms in Design and Composition: Affinities and Directions*, College Composition and Communication, 1989/3, 267.
- ³¹ Herbert SIMON, *The Science of Design: Creating the Artificial*, Massachusetts, MIT Press, 1996, 67.
- ³² Xinya YOU, David HANDS, *A Reflection upon Herbert Simon's Vision of Design in The Sciences of the Artificial*, The Design Journal, 2019/1, 1347.
- ³³ Karin KUKKONEN, *Probability Designs: Literature and Predictive Processing*, Oxford, Oxford University Press, 2019, 15–17.
- ³⁴ *Uo.*, 19.
- ³⁵ Karin KUKKONEN, *4E Cognition and Eighteenth-Century Fiction: How the Novel Found its Feet (Cognition and Poetics)*, Oxford, Oxford University Press, 2019, 1.
- ³⁶ Az új kritikai megközelítés minden külső entitást leválaszt a szövegről, és igyekszik objektivitást gyakorolva annak jelentéseit és formáját értelmezni olvasói szemmel, míg a stilisztikai megközelítés az irodalmi mű esztétikai értékét hangsúlyozza. A strukturalista analízis ezzel szemben az esztétikai irányt és az olvasói élményt is kizárja, és csak a jelentést alakító szövegstruktúrát elemzi. Az irodalmi kritika ezzel szemben társadalmi, társadalomkritikai álláspontot vesz fel az irodalmi mű és nyelvhasználat terén.
- ³⁷ William K. BUCKLEY, Mark BRACHER, *Reader-Response Theory*, PMLA, 1986/2, 79.
- ³⁸ L. M. ROSENBLATT, *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale, IL, Southern Illinois University Press, 1978, 98.
- ³⁹ BUCKLEY, BRACHER, *i. m.*, 81.
- ⁴⁰ VECHINSKI, *i. m.*, 274.
- ⁴¹ *Uo.*, 272–273.
- ⁴² *Uo.*, 273.

⁴³ Victor MARGOLIN, *The Product Milieu and Social Action = Discovering design: Explorations in design studies*, szerk. Richard BUCHANAN, Victor MARGOLIN, Chicago, University of Chicago Press, 1995, 122.

⁴⁴ *Uo.*, 122.

⁴⁵ *Uo.*, 122.

⁴⁶ Jocher DREHER, *Life-World Analysis and Literary Interpretation: On the Reconstruction of Symbolic Reality Spheres = Contributions to Phenomenology: Schutzian Phenomenology and Hermeneutic Traditions*, szerk. Michael STAUDIGL, George BERGUNO, New York, Springer, 2014, 241.

⁴⁷ Phil TURNER, *Information + Technology*, New York, Springer, 2020, 2.

⁴⁸ *Uo.*, 2.

⁴⁹ Emily TROSCIANKO, *Reading imaginatively: The imagination in cognitive science and cognitive literary studies*, *Journal of Literary Semantics*, 2013/2, 181–182.

⁵⁰ TROSCIANKO, *i. m.*, 3.

⁵¹ Wolfgang ISER, *The Act of Reading: A Theory of Aesthetic Response*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1980, 71.

⁵² *Uo.*, 71.

⁵³ *Uo.*, 72.

⁵⁴ Ben HIGHMORE, *General Introduction. A Sideboard Manifesto: Design Culture in an Artificial World = The Design Culture Reader*, szerk. Ben HIGHMORE, Oxfordshire, Routledge, 2008, 13.

⁵⁵ *Uo.*, 14.

⁵⁶ *Uo.*, 1.

⁵⁷ HIGHMORE, *i. m.*, 28.

⁵⁸ *Uo.*, 29.

⁵⁹ *Uo.*, 32.

⁶⁰ *Uo.*, 36.

⁶¹ Maurizia BOSCAGLI, *Stuff Theory: Everyday Objects, Radical Materialism*, Bloomsbury, Bloomsbury Publishing, 2014, 4.

⁶² Peter ZIAK, Uzakbayeva SAKHIPZHAMAL, Merey ZEINESH, Alua TANZHARIKOVA, Tulebike KULGILDINOVA. *The image of the lifeworld in philosophy and fiction narratives*, *Xlinguae*, 2022/1, 197.

⁶³ Inger ØSTENSTAD, *Literary Worldmaking = Cultural Ways of Worldmaking*, szerk. Vera NÜNNING, Ansgar NÜNNING, Birgit NEUMANN, Berlin, De Gruyter, 2010, 245.

⁶⁴ SZENTPÉTERI Márton, *Cuccumella – avagy a nápolyi kávéfőző fantomja*, 2021. <https://muut.hu/archivum/37772>. Hozzáférés: 2024. január 16.

Felöltözött, és elindult egy budai utcán, amely utca (Böszörményi út) végén volt a találkahely egy másik ügyvéddel, évfolyamtársak voltak, és segítettek egymásnak mindenben, ha kellett. Az ilyen szakmai barátságok létfontosságúak egy-egy ügy megszerzésében és gyakorta a megoldásában is. A vendéglő már gimis korokban is ott volt, Három Szív, korábban erről mesélt az a férfi, aki a feleségével a biopiacra ment. Egy suliba jártak, ismerték is egymást, vagy nem ismerték egymást, esetleg ez az

Háy János 35

AZ ÜGYVÉD ÉS AZ ÚJSÁGÍRÓ

Részlet a *Boldog boldogtalan*

című regényből

ügyvéd azonos a biopiacra tartó férfival. Akkor régen nem mertek odajárni, mert tudták, hogy a gimiből néhány tanár is jár oda, s féltek, hogy a tanár odajön, és rákérdez, hogy vagytok-e már tizennyolc évesek. Mért kérdezne ilyen hülyeséget, amikor pontosan tudja, hogy nincsenek, ha volnának, akkor nem volna ez a függelmi viszony. Mindenesetre ők ettől féltek, hogy felteszi ezt a hülye kérdést, pedig, ha véletlen lett volna ott tanár, nem mert volna kérdezni se hülyeséget, se semmit, mert rohadtul látszott rajta, hogy be van nyomva, inkább úgy tett volna, mintha fel sem tűnne neki az osztályába járó kamaszok jelenléte. Azóta ezer neve volt, most nem is tudták, hogy mi, ezért csak úgy beszélték meg, hogy akkor ott a sarkon, ahol szoktak, van délben menü, és azért az olyan, hogy mégiscsak fog rajta egy kis pénzt az ember. A barát már ott volt.

Szarul nézel ki, ezzel indított.

Te is, mondta az érkező.

Hát szar, mert, és akkor elkezdte sorolni a problémáit, a később érkező nem akarta mondani, hogy ő meg azért, mert éjszaka négy órát dugott egy baromi jó nővel, igaz, az emlékei homályosak, de a nő ma felhívta, hogy megköszönje neki az élményt. A korábban érkezett barát végül belefogott, hogy bár szarul néznek ki, de jobban, mint, és akkor felsorolt néhány közös ismerőst, számtalan tragikus sorseseleménnyel színezve a felemlegetésüket. Egy regény az életünk, mondta a barát, még szerencse, hogy mi a pozitív hősök vagyunk, aztán megpróbálta jellemezni a pozitív hős fogalmát magukra nézve, helyesebben csak magára nézve, mert csak magáról gondolta azt, amit mondott, de kommunikációs taktikából kiterjesztette a barátra is.

A jellemzésben szóba került, hogy mennyire stabilak lelkileg. Arra nem tért ki, hogy korábban arról beszélt, hogy a problémái miatt egy marék lélekjavító gyógyszert szed, antidepresszánt, hangulatjavítót, s ha ezektől

rosszul van, akkor bekap néhány nyugtatót is, a xanax a legközelebbi barátja. És ezt még tovább tetézi, hogy tele vannak a világ iránti kíváncsisággal, és érdeklődéssel, a többiek agya már a diploma évében leállt, mondta. A kíváncsiság, az a lelke mindennek, hogy még akarsz valamit tudni, a szem,

36 a szem csillogása mutatja mindenben, hogy ez még megvan-e benned, s benned és bennem még megvan. A későn érkező barát mindezt nem így gondolta, vagyis magáról igen, de a korábban érkező barátról egyáltalán nem. Reménytelennek látta, aki tele van gyógyszerezve, rettenetesen lassan forog az agya, a gerincproblémái miatt nevetségesen bicegve jár, elment végére, akkor látta, és persze évek óta nem volt nővel, mert a feleségével már leszámolt, de erkölcsi okokból mással nem akar. Ez az erkölcsi ok egyszerűen a lustaság volt, nem akarta megzavarni a nyugalma egy-egy új érelemmel, inkább koncertekre jár, meg moziba, színházba, hogy kielégítse a korábban felemlített kíváncsiságot, amely kíváncsiságról a későn jövő barátjának meg volt a véleménye. Pótcselekvés, vagyis olyan cselekedet, ami a szükséges cselekedeteket helyettesíti.

Miről is beszélgettünk, gondolta az ügyvéd, amikor végre elfogyott az ebéd, és kínos volt a helyet foglalni más ebédelni akarók elöl, indulni kellett. Mindegy, ja, hogy kívül mi van, meg hogy mindenkivel, ami van, az rossz, csak a barátjával van a jó. Nézte az utcát, már egyedül volt, az önmagát szerencsésnek látó társa más irányba ment, idős emberek, nálánál valamivel öregebbek, talán már nyugdíjasok sétáltak, ebéd után voltak, vagy épp ebédre mentek, barátok és barátnők, ritka esetben párok, ha épp szombat lett volna, láthatta volna a biopiacra gyalogoló házaspárt is, de szombaton nincs menü.

Mínta a korábbi beszélgetés folytatódna, mert hallotta, hogy ezt kérdezik egymástól, mi van a Péteréssel, és a Zoliékkal, és az Editéssel, és az Andival, vagy a Zsuzsáékkal, vagy a Krisztával, és a Krisztáékkal, és a Ciliéssel, és a Gáborékkal, és a Katival, és a Lillával, és a, és a, és a.

És jönnek a válaszok, hogy semmi, vagy épp rossz, a semmi alatt is rosszat értenek, hogy ugyanaz a rossz, ami korábban is volt, csak néha kerül újdonság a képbe, tényleg elváltak? Már régen. Nem is mondtad, a múltkor nem kerültek szóba. Meg hát nem jött ki abból a szarból. Nem, szegény, de közben arra gondol, hogy bezzeg én milyen szerencsés vagyok, hogy nem épp én vagyok abban a betegségben. És az unokák? Hát, mindegyik sikeres, legalábbis a beszélgető pár unokái sikeresek, annyi az eredményük, hogy egy hatalmas eredménygyűjtő szekrényben sem férnének, már a szekrény teteje is tele van pakolva, és a gyerekeik is változatlanul sikeresek, ott már egy egész terem kellene a trófeák számára. Meg persze Londonban élnek, New Yorkban élnek, Ausztráliában élnek, Berlinben élnek, Lisszabonban élnek.

A gyerekek felemlítése a régi vetélkedés része volt. Ugye, az én vérvonalam sikeresebb, mint a tiéd, ugye, ezt te is belátod, vagy vegyek elő egy

dzsolit, szerintem ne kényszerítsd ki, mert nem akarlak megalázni, legközelebb akkor ki előtt fogok kérkedni, szóval, ugye belátod. De valójában senki nem látja be, hogy sikeresebb az, aki a tengeren túl van, és évente egyszer találkozik az anyjával, és persze a Columbián tanít irodalomelméletet, ő már régen kivált a hazai elméletgyártók, a Hamletet reflektív fo- 37
gyasztásra ajánlók csapatából, itthon csak nyugdíjas korában lesz majd ismert, mert a hazai kollégák csak akkor olvassák el azokat a könyveket, amiket ő épp most olvas, és az elemzés bibliájának tart. Senki nem látja be, hogy ez a leszármazott sikeresebb, mint az a gyerek, aki semmilyen egyetemen nem tanít, sőt egy olyan cégnél dolgozik, aminek nem érdemes a nevét kimondani, mert senki nem hallott róla, de ott van két sarokkal a szüleitől, pontosabban már csak egy szülőtől, s bármikor beugorhat, hogy anyu (vagy apu, attól függ melyik maradt életben), vigyáznál kicsit a Lacikára, ha épp úgy hívják a kisfiát, ellenkező esetben más nevet mond, vagy csak annyit, hogy a gyerekre.

Izmoznak, mint életükben oly régóta. Újra akarják szabni a régóta megcsontosodott hierarchiát, de aki alul volt a harmincas éveikben, az mindig is alul marad, mindegy mit csinál, a fölüllevő azt a mitcsinálást soha nem fogja látni, vagy ha igen, azon nyomban leértékeli, netán semmisnek tekinti. Az én fiam, az én lányom, az én lányom, az én fiaim, az én unokáim, az én tíz unokám, már a matek is bejön a versenybe, aztán belefáradnak, kullognak a cél felé, még részben lendületesen, s így a kullog szó, nem a tempót, hanem az érvénytelenséget hivatott jelezni.

Anyámat intézetbe kellett adni. Apámat befizettük egy ott-honba. Anyu kórházban, nem tudom, ki jön-e még. Apu nem bírta egyedül, csak két évet húzott le anyu halála óta. Anyu így, apu úgy, anyu, apu, és ez vár majd rájuk is, de ők még ütemesen mennek, budai lakosok, később kezdődik a romlás, mint Pesten, vidékről már nem is beszélve. Ütemesen, bár céltalan, magukban már igen, de nyílt színen még nem érték el az igazmondást. Persze amikor egyedül maradnak, súlyokat cipelnek, akár a rabszolgák valahol Egyiptomban, vagy a tengeren túl, egy déli államban.

Az ügyvéd kikanyarodik közülük egy csendes mellékcúcn, ma megbeszéltem, gondolta, hogy a haverokkal lesz valami visszavágó, akkor a csajnak kell szólni, hogy a mát ki kell hagyni, úgysem menne egymás után kétszer, pedig arra gondolt, hogy ma kevesebbet inna és megfigyelhetné, hogy valójában mi is történik ilyenkor éjszaka. Amikor telefonált, hogy a ma nem megy, a lány, meglepődött, hogy nem lepődött meg, mert már néhány órája megbeszéltek, hogy a mát akkor kihagyják, csak az ügyvéd erre valahogy nem emlékezett.

Nem sajnálok, kérdezte.

De.

Pedig olyan, mintha nem sajnálnád.

De sajnálok, csak nem tudom kétszer sajnálni egymás után.

38 Hogyhogy kétszer?

Már egyszer megbeszéltük, hogy a ma kimarad.

Olyan lendületesen halad ez az ügyvéd hazafelé, hogy nem volt szívünk a szövegben megállítani, hogy beugorjon a dm-be, pedig valójában beugrott, talán az előtt, mikor a dicsekvést hallgatta, mert elfogyott a májregeneráló máriatövis-kapszula és a Q10. Ott volt az a férfi, aki hasonlóan az étkezéskiegészítő gyógyászati készítmények előtt válogatott, de nem ismerték egymást az ügyvéddel, ez a jelenet mégis összekapcsolja őket. Már tele volt a kosara mindenféle anyaggal, mert neki is fogytán voltak a testjavítók, alig várta, hogy hazavigye az új szerzeményeket, amiben tulajdonképpen teljes testi ápolás volt benne, hogy végre bevegye a memóriajavítót, hogy a memória végre azt mondja, hogy emlékezek.

Mire emlékezel, kérdezte a vese. Az nem volt elvárva, mondja a memória, hogy mire emlékezzek, csak hogy emlékezzek. Kiválasztok, mondja a máj. Mit választasz ki, kérdezte a lép. Az nem volt mondva, hogy mit, csak hogy kiválasszak. Aztán az erek, hogy nem meszesedünk tovább. Tényleg, mondja a szív, akkor mért kell olyan erővel pumpálnom? Na, jó meszesedünk, meszesedünk, de a gyógyszergyári elvárás az, hogy azt mondjuk, nem. A test titokban a gyógyszergyártás szolgálatába állt, és nem győzi fogyasztásra serkenteni a halálfélelemmel leginkább megszarolható felsőbbrendű lényt, aki jószerével csak annyit tud elérni a felsőbbrendűségével, hogy a gyógyszergyárak profitja szempontjából kedvező döntéseket hozzon, de amúgy semmi egyébire nem képes rájönni egy életen át, és ugye bármit szed, csak egy élet áll rendelkezésére.

Itt egy pillanatra megingott az is, akinek rossz véleménye volt a gyógyszerekről, s különösen a mögöttük álló ipari lobbiról. Lehet, hogy tényleg hatásosak, mert a gyógyszergyáraknak érdeke, hogy ez a vásárló tovább éljen, hiszen akkor tovább marad fogyasztó. Például a memóriajavító szorosan kapcsolódik a profithoz, hiszen mit kezdhetünk egy olyan vásárlóval, aki nem emlékszik, hogy milyen készítményeket szedett, és milyen új készítmények megvásárlását határozta el otthon az interneten felvillanó reklámok hatására. A gyógyszergyártókat egyszerűen a profit rákényszeríti arra, hogy hasznos gyógyszereket gyártsanak, különben nyilván mérget vagy teljesen hatástalan szereket gyárthanának, már ha az lenne számukra hasznos. Ez azért egy új szempont, ez olyan, hogy önzőségből is lehet valaki rendes, csak azért, mert azt akarja, hogy a többiek szeressék. Ez azt jelenti, hogy a gonoszságnak,

amire minden gyártó hajlamos, objektív gátjai vannak. Hú, erre nem is gondoltam. Nyitva van most a dm vagy a Müller, inkább a Müller, ott nagyobb a választék (a szerző a szereplők nevében is köszönetet mond a Müllernek a kötet megírása során nyújtott támogatásért).

Kellett a sok gyógyszer ennek a férfinak, hogy a szervezete egy 39
törékeny biológiai épületből átalakuljon egy megbízható kémiai rak-
tárrá, ahol nemcsak úgy kedvük szerint dobják be a törülközőt a létfontos-
ságú szervek, már ha a szerveknek volna törülközője, s azt adott esetben
bedobnák, hogy ezzel fejezzék ki, hogy nem működnek tovább. Vezető újsá-
gíró volt egy főleg interjúkat közlő közéleti lapnál, és mint ilyen, meg
volt hívva, hogy azt a sokéves tapasztalatát, amit megszerzett, ossza
meg a leendő újságírókkal az egyetemen.

Hogy én neveljem ki a konkurenciát, kérdezte attól a volt kol-
légától, aki jelenleg a kommunikációs szakot vezette, egy jóisten sem
tudja, kik által alapított, mindenestre üzleti célokat szem előtt tartó
budapesti egyetemen.

Inkább te, mondta, legalább nem törnek az életedre, mert te
leszel a mesterük.

Nem törnek, mondta a férfi, de épphogy törnek, csak az lesz a
különbség, hogy ismerni fogom név szerint, hogy ki az, aki meg akarja
szerezni a pozíciómat.

Amúgy is ismerni fogod, mert ott fog dolgozni annál az újság-
nál, ahol te, nem az utcáról fog a szerkesztőségbe rontani, mint egy
felbőszült arab terrorista.

Jó, nem úgy értettem, csak azt akarom kifejezni, hogy ismerni
fogom, de ez olyan újságírói fordulat volt, nem tehetek róla, már nem
tudok beszélgetésben sem pontosan fogalmazni.

Erről ismerszik meg az igazi újságíró, mondta a tanszékvezető,
hogy civilben is újságíró. Akkor vállalod?

Csak miattad, mondta a férfi.

Egy fél év múlva kiderült, hogy érdemes volt elvállalni, mert a szerény
fizetség mellé odakerült egy, nevezzük úgy, kafetériaaltvány is, ott ismerkedett
meg azzal a lánnyal, aki visszaadta a férfiasságát, amit a felesége, így fogalma-
zott, már évekkel ezelőtt elvett. Megint nem gondolt bele, hogy ez hogy van,
hogy egy eddig ismeretlen nő adja vissza azt, amit egy a nő számára ismeretlen
másik nő vett el. Mindegy, ne ragadjuk le a részleteknél, a lényeg, hogy lett újra
ennek a férfinak férfiassága, és ezt ápolta tovább a gyógyhatású táplálékkiege-
szítőkkel. Mert a férfiasság egy összetett dolog, kell hozzá a test többi része.
Bár vannak olyan nők, akik azt gondolhatják, hogy lényegét tekintve, amikor
az isten teremtette a férfit, nem úgy, mint Mózes első könyvében, hanem a nő

után, akkor először csak egy nagy faszt teremtett, s később azért farigcsált mögé egy emberkinézetű testet, mert a fasz csak úgy önmagában rendkívül hülyén nézett ki. De ez nem változtat azon a tényen, hogy a férfi, tulajdonképpen csak egy nagy fasz, a többi rész pusztán azért van odacsapva, 40 hogy ez a fasz ne lógjon a levegőben. De amikor döntésekre kerül sor, akkor ez a testrész dönt, a többi rész csak a végrehajtásban tud szerepet vállalni. Az újságíró a gyógyszerek mellé bioételeket is fogyasztott, amit a tizenkettedik kerületi Gesztenyés-kert melletti biopiacról szerzett be, ahová egy korábban írt részben az a bizonyos házaspár is ment, könnyen lehet, hogy találkoztak is, és köszöntek egymásnak, meg belekukkantottak egymás kosarába, hogy milyen élelmiszert vett a másik, hátha ötletet kapnak, vagy legalább le tudják mérni az ismerősük anyag helyzetét.

Amúgy a bioételek is olyanok, hogy szinte már örökéletű tőle az ember, semmi olyan nincs bennük, ami lerakódna, amivel külön küzdelmet kell folytatnia valamely belső szervnek, ami ettől idejekorán kiöregszik. Minden mesterséges anyagot kiűzött a szervezetéből, ha nem tekintjük mesterséges anyagoknak a különböző kapszulák tartalmát, amely kapszulák dobozára persze rá van írva, hogy kizárólag természetes anyagokból készültek, de azért a vak is látja, hogy olyan növény nincs a természetben, amin kapszulák lógnak.

Egyre jobban érezte magát ez a férfi, visszatért a férfiassága mellett a fiatalága is, kivált a kamaszkora, amikor olyan őszintén bele tud szeretni valaki egy lányba, mint egy, mi szeret bele ilyen őszintén valakibe vagy valamibe, a háziállat a gazdájába, ez jó hasonlat egy újságírónak, aki újságot olvas, úgyse kérdez vissza, hogy ez megfelelően lefedi-e a helyzetet, vagy, hogy igaz-e ez a hasonlat. Szóval úgy, próbáljunk pontosítani, ez mégiscsak egy regény, nem a heti publicisztika, amibe minden hamis állítás belefér, holnap úgy is a szelektív szemégyűjtőben végzi a cikk, mert ennek az újságnak részben korszerű, környezettudatos olvasói vannak, akik ugyan használnak szelektív szemégyűjtőket, de még nem tértek rá az elektronikus hírforrásokra, amik olyan környezetbarátok, hogy még kukát sem kell hozzá gyártani, maguktól elavulnak és lebomlanak semmivé egy röpke éjszaka alatt. Persze rögvést látjuk, hogy ennek az olvasói rétegnek meg van pecsételve a sorsa. Jó, pontosan tudjuk, hogy minden olvasói rétegnek és nemolvasói rétegnek is meg van pecsételve a sorsa, de ez a pecsét az újság szempontjából lényeges, mert az ő pecsétjük megpecsételi az újság sorsát is, ami először online formára vált, majd végleg megszűnik. De ez még most nem történt meg, ezért is taníthatott az újságíró bónusz kafetériáért ezen az egyetemen, s ezért működhettek még a szelektív kukákat előállító távolkeleti vállalatok.

Hogy visszatérjünk a kis sajtótörténeti kitérőnk után, ami egyben mélyen összefügg a Gutenberg-galaxis zsugorodásával, mert a világ az ősröbbanástól elkezdve tágul, majd ez a folyamat megfordul, és elkezd zsugorodni,

a Gutenberg-galaxis, ami egy a galaxisok sokaságában, épp ebben az élet-
szakaszban volt. Egy szó mint száz, ez a most még nyomtatott sajtóban vi-
tézkedő újságíró annyira beleszeretett ebbe a lányba, más megnevezésben
tanítványba, hogy elfelejtette, hogy van egy felesége, meg huszonöt
év együttélése, megannyi nyaralás, mosás, főzés, takarítás, a lakás- 41
kölcsonbe visszafizetett tallérok, meg hát egy lány is, aki persze már
nem olyan kicsi, de hát minden gyerek, még a felnőtt gyerek is gyerek, és azt
szereti, akárcsak a szülei boldogtalansága árán is, hogyha a szülők együtt
őrzi a gyerekkora emlékét és nem külön-külön, arról meg ne is beszéljünk,
ha az egyik egyáltalán nem őrzi, mert meghalt, vagy egy mindent el-
söpítő szerelem következtében, a szerelem épp ezt a múltat söpri el,
mint az újságíró esetében is volt.

Ez az újságíró, a nagy szerelemtől elvakultan, bejelentette,
hogy akkor leisút, felisút, megint nem tudta, hogy ez nem arra vonat-
kozik, amit csinál, úgy fogta fel, mintha ő maga bízta volna magát,
hogy akkor átviszi a külső és belső kémiai raktárát és néhány fonto-
sabb ruháját, különösen azokat, amikben kinézetben is hasonlított a
szerelmes kamaszokra, egy másik lakásba, amiben a lány lakott. A fe-
leség mondott volna valamit, ha mondhatott volna, de mire felocsú-
dott és összeszedte a gondolatait, addigra a férfi már össze is pakolt,
mert már korábban össze volt neki pakolva. A feleség észre se vette,
hogy ez nem egy hirtelen elhatározás volt, hanem egy régóta fontol-
gatott és előkészített döntés, ami némileg ellentmondott a férfiakról
korábban mondottaknak, de valójában csak azt bizonyítja, hogy a
döntéshozó szerv, a fasz, ilyen bonyolult, előre megfontolt szándékkal
elkövetett eseményeket és folyamatokat is meg tud tervezni.

Ketten maradtunk, mondta a lánynak.

Nem, mondta a lány, egyedül.

Hogyhogy egyedül, kérdezte az elhagyott feleség.

Hogy holnap én is összeköltözök a barátaimmal, mert nincs kedvem
vidékről járni egyetemre.

De nem is vidéken lakunk, mondta a feleség.

Jó mindegy, én a költözést így tudtam indokolni, hogy ne okozzak
neked fájdalmat. Az jobb lett volna, ha azt mondom neked, hogy azért, mert
nem akarok veled együtt lakni?

Nem, mondta a feleség, az rosszabb lett volna.

Pedig pont ez az igazság, mondta a lány, én teljesen megértem az
aput, hogy lelépett.

Te tudtad, hogy ezt fogja csinálni?

A lány akkor elmondta, hogy vele ezt már korábban megbeszélte, és
hogy mindent elmondott arról is, hogy miért. Ti összebeszéltek, mondta

zavartan az imént elhagyott feleség, és elkezdett sírni. A lány bement a szobájába, nem akarta zavarni az anyját a sírásban. Az anya pedig mélyebbre és mélyebbre ásta magát abba a sírásba, ahonnet elmozdulást és újabb fájdalmakat pár hónappal később a válásra való felkészülés hozott.

42 Annyiszor végigpörgette magában, hogy mit és hol rontott el, nem volt nehéz, mert a férje igyekezett úgy ábrázolni a múltat, hogy abban tulajdonképpen semmi jó nem volt, csak a nő folyamatos hibaelkövetése. Mégsem lehetett csak úgy, de már nem mert szép és fontos emlékeket felemlíteni, hogy emlékszel, amikor Bulgáriában voltunk, amiről a férfi régebben úgy beszélt, hogy milyen gyönyörű volt a lány, a későbbi felesége, milyen szép volt, ahogy száradt a testén a sós víz, és ott maradtak a sókari-kák, és akkor a nyelvével levett egy kicsit onnan. Finom, mondta, de nem a só, hanem a bőröd. Még ilyen evidensen korábban jónak nevezett eseményt sem mert a nő megpendíteni, mert a férfi azokra is mondott valami olyat, hogy nekem abból is elegendő volt, csak azért csináltam, hogy ne kelljen veszekedni veled, hogy én azt nem akarom csinálni. Még a gyerekekkel kapcsolatos dolgokról is úgy beszélt, hogy púp volt a hátán és csak sodródott bele ebbe a huszonöt évbe, s most végre kisodródott onnan, és ez mégiscsak nagy megkönnyebbülés mindkettőjüknek. Azért az én nevemben ne beszélj, mondta a nő, hol sírt, hol dühödte tekintettel nézte a férfit, hogy ki vagy te, akinek odaadtam az életemet, ki voltál, és én, hogy nem láttam, hogy az vagy. Mért szerepelsz te is a teremtés könyvében, amikor erre a könyvre teljességgel méltatlan vagy?

A férfi, mellesleg abban a kislakásban, épp olyan életet tervezett az új nővel, amelyet negatív történetként leírt az elhagyott feleségnek. Érdekes volt ez a mondhatni dialektikus összefüggés a két verbálisan megfogalmazott történet között. De ezt az újságíró nem vette észre, nem azért, mert újságíró volt, és csak a legtriviálisabb összefüggéseket észlelte, akkor is, ha az a trivialitás nem állt szinkronban a valósággal, de hát az újságírók már régen nem a valóságról írnak, csak arról a vélt valóságról, amit a valóság helyébe akarnak állítani, amely vélt valóságot egyértelműen a gazdasági szereplők és a kormányok vagy épp a kormányellenes érdekcsoportok akarata alakít. De nem, nem azért beszélt így, helyesebben ő azért is, de ha nem lett volna újságíró, akkor sem tudott volna más szemmel nézni az eseményekre, mint, kicsit ellentmondásos ugyan, de igaz, mint ezzel az elvakultsággal.

Közeledett a válás, amikor egyszer csöngetnek. A feleség kinyitotta az ajtót és ott állt a férj.

Nem akartam kulccsal, nem tudhatom, hogy kivel vagy, mégiscsak egy önálló nő, aki elég jól is néz ki.

Fú, de tapintatos vagy, különben kivel lennék.

Bárkivel, és megismételte az önálló nő kitételét.

A nők nem olyanok, mondta ez a feleség, meg én téged szerettelek, pontosabban azt a férfit, aki korábban voltál.

Nem változtam, mondta a férfi, mindig is ilyen voltam.

Itt hagyta valakit, kérdezte az elhagyott feleség, mert látta a táskákat a férfi kezében.

Nem, visszajöttem.

Hogyhogy, most fogunk elválni, mondta az egyelőre elhagyott feleség.

Nem akarok, mondta a férfi, én téged szeretlek, nem tudok nélküled élni, és mással se.

Nem túl késő erre rájönni, kérdezte a feleség, és persze arra gondolt, hogy az új nőnek mégsem jött össze ez a kémiai raktár, akinek egész nap, kivéve, ha hagymát eszik, olyan a lehelete, mintha egy műtrágyagyár mellett laknának. De csak részben volt igaza az egyelőre elhagyott feleségnek, mert bár ki volt rúgva a férfi, de arról, hogy szereti a nőt, nem hazudott. Mindazokat, amiket korábban az életükről mondott, csak az indulat diktálta, s próbálta magát is belekényszeríteni a hazugságba, hogy könnyebb legyen a szakítás, de hiába volt újságíró, azt a hazugságot, amire rámege az élete, tényleg nem tudta önmaga ellenében képviselni. Kár azonban, vagy legalábbis sajnálatos, ha cikket írna, azt a szót használná, hogy erre csak akkor jött rá, amikor az alternatív megoldás, hogy újratekdeni az újságírótanonccal épp ott, ahol már egyszer elkezdte huszonötévvél ezelőtt, meghiúsult.

Meg tudsz bocsátani, kérdezte a nőtől. A nő nem tudta, hogy meg tud-e bocsátani, mert ha most kimondja, hogy igen, az még csak egy mondás, hogy az érzelmi sérelem, mikor és hogyan forr be, ki tudhatja előre, mindenesetre nem érzett örömet, hogy felhagyhat az elhagyott feleség státusszal, s hogy ajánlatot kapott arra, hogy ott folytassák, ahol abbahagyták. De hogy lehetne ott folytatni? Nem lehet ugyanarra a vonatra felszállni, ami már régen elrobogott, és a fene se tudja, merre száguld, mely országokat látni az ablakából, milyen tájat, folyót, tengert, hegyeket, sziklás ormokat és városokat. Gyere, mondta a nő és árrebb állt, hogy a férfi be tudjon lépni a lakásba, aminek a felezése egyébként a válóper egyik tárgya és tétje volt.

Visszafogadtad, kérdezte a lánya.

Vissza, mondta a feleség.

Ez a beszélgetés telefonon zajlott, mert a lány nem költözött vissza akkor, amikor az apa visszaköltözött.

Ennyi tartás sincs benned, kérdezte a lány, milyen nő vagy, ezt a min-tát akarod nekem továbbadni.

A férjem, mondta a feleség, s nemutolsó sorban az apád.

Nem érdemelte meg, ráadásul elsőre, legalább háromszor elküldted volna. Még a népmesékben is van három próba.

Nem volt erőm, meg ez az ő lakása is.

De azért, kérdezte a lány.

44 Mi az, hogy de azért?

De azért nem feküdtél le vele?

Az anya hallgatott.

Lefeküdtél? Még ezzel sem voltál képes egy kicsit megbüntetni?

Az apával az apa költözését korábban megbeszélő lány egy életre megtálya az anyját, ezért az engedékenyséért, de az ilyen életre való dolgok általában nem szólnak egy életre, nem olyanok, mint a halálos betegségek, amelyek tényleg egy életre szólnak, amely betegség egyébként megjelent pár hónap múlva az életükben.

A férfi először csak hadarva beszélt, gyorsan, aztán összevissza és értetetlenül, és ő maga nem értette, hogy miért nem értik, és akkor egy koponya-cété kimutatta a daganatot az agyban. Műthető, mondta az orvos, mikor nézte a leleteket, de nem teljesen. Bizonyos részek olyan helyekre tapadtak és ékelődtek be, amiket, egyszerűen, nem lehet kivágni. Ha egy sebész valamire azt mondja, hogy nem lehet kivágni, azt tényleg nem lehet, mert a sebész olyan, hogy amit el lehet távolítani, azt rögvest eltávolítja. Néha még az is felmerül egy-egy sebészben, hogy születés után minden olyan szervet ki kéne pakolni a csecsemők testéből, amelynek a működése nem létfontosságú, s így sebészi eszközökkel lehetne létrehozni a tökéletesebb embert. Ez a gondolat végül nem honosodott meg, egy bizonyos változatban a plasztikai sebészet terén éledt újra, ahol általában nem kipakolnak, hanem bepakolnak, lépéseket téve így a biorobot létrehozásának irányában.

Most azt kérded, miért megint egy ilyen eset? Mert ilyenek vannak, és én látom ezt a történetet, ahogyan az úr látta a teremtés napjainak végén a világot, csak ő jónak értékelte a látványt. Te is látod, ha kinyitod a szemed, és nem szórakozol azzal, hogy milyen lehet világtalannak lenni. Látod és látom, hiszen a szemünk előtt zajlik, s úgy érzem magam becsületes elbeszélőnek, ha beszámolok róla, akkor is, ha unod, akkor is, ha vidámabb történetekre vágyasz. Nekem se könnyű. Lehet, hogy az összes itt megírt ember én vagyok. Bennem van az a sok fájás, bennem van az a sok betegség, bennem van az a sok rossz kapcsolat és a válás. Nyisd ki rózsám kapudat, nézz ki rajta! Nézz körül, te mit látsz? Hány éves vagy? Mert egy bizonyos életkor alatt ez az egész nem látszik. De ha elmúltál már, és itt most nem mondok számot, ez a táj tűnik a szemed elé, tele tájsérelmekkel, s ezek a hegek nem olyanok, amit egy délutáni cipő- vagy táskavásárlással el lehetne tüntetni.

A műtét megtörtént, bizakodás és persze rettenetesen gyötrő terápiák következtek, mely terápiák eredménytelenek voltak, vagy inkább, épp annyira voltak eredményesek, amennyire voltak. A betegség felfedezésétől számítva tizenhat hónapra (érdekes ez épp annyi, mint egy harmincas éveiben járó nővel való titkos kapcsolat futamideje, akkor ez legyen 45 kicsit kevesebb, mondjuk tizenhárom hónap vagy érdekesebb, ha pont annyi, mintha a betegség is egyfajta titkos kapcsolat lenne, csak épp nem a házasságunkat teszi taccsra, hanem az életünket). Tizenhat hónapra az újságíró kilehelte a lelkét, amely lelket a kollégák és tanítványok megpróbálták a búcsúcíkkeikben körbeírni, hogy milyen volt, s megemlékezni ezáltal arról a férfiről, akit ők hamarosan el fognak felejteni, valamint a napról, amikor az a pozíció, melyet az országos napilapnál elfoglalt, és a tévécsatornák vitaműsoraiban betöltött, hiszen ő volt, akit minden-hová hívtak, mondhatni majd széttépték, végre megüresedett.

A feleség megpróbálta kiiktatni az emlékekből azt a néhány hónapot, amíg külön éltek, s visszaemelni a férfit oda, ahová a visszaköltözése után már soha nem tudta, mert nem tudott megbocsátani. Megpróbálta a kapcsolatukat újra makulátlannak látni, csak a lánya volt ebben zavaró, aki egyszer, épp a temetés után, a szemére vetette, hogy az apja azért halt meg, mert nem engedte el a feleség. A gyerekek épp olyanok, mint az újságírók, egyáltalán nem zavarja őket, hogy egyik napról a másikra az addigi véleményük, meggyőződésük szöges ellentétét képviselik, elég csak megváltozzon a tulajdonos, és kormányvédő erőből kormánygalázóvá válnak vagy épp fordítva.

Elengedtem, mondta a feleség.

Nem, mert azt hitte, te belehalsz, ha ő nem lesz neked, és ezért szakított a szerelmével.

Mért halnék bele, kérdezett vissza az özvegy, ilyen rövidke történet, és hány megnevezése lehet egy szereplőnek.

Mert azt sugalltad neki, hogy te nem fogod egyedül bírni.

A feleség nem értette, amit a lánya mondott, aztán eszébe jutott az a pöffeszkedő öntudat, ami a férjében a sikerrel párhuzamosan megjelent, hogy nem tudta elképzelni, hogy van élet nélküle, s valószínű ezért jött vissza, mert nem tudta feldolgozni, hogy a volt felesége be tud nélküle is rendezkedni. Emiatt képes volt egy szerelmet is felszámolni. Lehet, hogy tényleg ezzel okozta a saját halálát, mint a lánya mondta, hogy az erőszakkal megszakított szerelem az olyan, hogy sebet ejt az emberen, s ez a lélektani seb elkezd gennyedzeni, a genny meg átcsorog a testbe és szétrombolja az immunrendszert, és a védelem nélkül marad szervezetben elindul a rákos sejtek diadalútja, Nagy Sándorral vagy Hannibállal az élen, hogy elfoglalják az egész birodalmat, ami ez esetben nekik az a konkrét test volt. Olyan a rákos

sejteknek egy test, mint az emberiségnek a naprendszer, nem látnak azon túl mást, s azt sem veszik észre, ha ezt a birodalmat megdöntik, nem marad számukra sem élettér.

46 Az özvegy számtalanszor kiment a temetőbe (Farkasrét), rendezni a sírt. Egy évvel a halált követően, épp évfordulós kimenetel volt, amikor az egyébként súlyos depresszióban szenvedő lánynak beállították a gyógyszereit, és így már együtt tudott kimenni anya és lánya. A lány kérdezte, hogy jót tesz-e az, ha kimegy a sírhoz. Az anya mondta, hogy olyan, mintha akkor megint kicsit együtt lennének. Magamban elmondom neki, mi történt, hogy alakult az életünk, meg hogy te is jól vagy már. És ha most mindketten megyünk, mondta az özvegy, megint együtt lesz, legalább a látogatás idejére a család, megint hárman leszünk. Épp akkor értek a sírhoz. Négyen, mondta a lány, és rámutatott a sír közepén heverő vörös rózsára. A feleség most azt mondta, amit gondolta, ő soha nem fog kimondani, hogy még a halálában se hagyja békén ez a büdös kurva, és kívágta a kukába a virágot.

Abl. 1. [Lyukak]

Szükség van a pontosabb látásra.
 Múlt csütörtök délután még láttad a tájat,
 ami nem tudod, hová tűnt most szerdára.
 Nézed az ablakon át a hűlő helyét
 az eddig ismert látványnak,
 és igazat adsz a változásnak,
 mert a fának, a virágnak már
 eltűnt a korábban rád tett hatása.

Látnod kell, hogy mi mivé változik,
 hogy a világ vándorol,
 semmi sem marad a helyén.
 És látniuk kell, hogy értsenek,
 hogy a tudtadra adják, nincs semmi gond,
 vagy épp más sem marad csak az.

Míg nézel, önkéntelenül egy
 nyiladékon dolgozol, ami legalább
 annyira merészség, mint biztonság.
 Ez lesz az, mondod, ahol átjutnak
 a dolgok hozzád, és átjutsz majd te is
 a benti nem képzelt képzeletből a kinti,
 nem gondolt valóságba.

Az egyik nyílást követi a másik,
 a házad már csupa lyuk,
 átfolyik rajtad a világ, hullámzol,
 és egy hirtelen jött, soha nem tapasztalt
 (talán valamiféle eddig nem észlelt dagály?)
 messze sodor, ahonnan már csak annyi látszik,
 amit nem tudsz felismerni.

Szükséged lenne, hogy pontosítsd, hol vagy,
mert már nem a dolgok között,
hanem koordináták által sugallt térnek vagy a része.
A milliméter milliószor tört részére zuhantál.
Már letennéd a távolító eszközt,
ha nem nőtt volna hozzád.
Ez már nem szerszám,
hanem maga a látás.

Nincs semmi a kezében.
Magad emeled magad elé.
Szükség lenne a kintre,
hogy kikerülj bentről.
Jól jönne az a múltkori szerda,
amikor még volt miben észrevenni
az eltűnt előzőt. A kísérlet,
amibe szükségből belementél,
eltüntetett. Nyom nélkül
maradtál, mondod, de lennie kell itt,
vagy inkább ott megoldásnak,
átjárónak, térnek, ablaknak, háznak,
holnapnak, mának.

Abl. 2. [Álomfedezet]

Alighogy lekapcsoltam a lámpát,
gyorsan lecsukódott a szemem,
hiába próbáltam ki minden elalvós trükkömet
(például a lángoló préri közepén fekszem
bőlénybőrbe tekerve, markomban egy
Winchesterrel), máris a kinti világ hívogató
karjaiba zuhantam, és zakatoltak bennem
a benti visszhangszerű jelek,
jöttek és nyíltak egymás után az ablakok,
amik egyszerre kötnek

49

a kvantumokhoz, ruhásszekrényhez,
a ház előtti szilvafákhoz, a fekete anyag nélkül
elképzelt, 250 millió fényév távolságban
fellelt AGC 114905 galaxishoz;

az idő mélyén eltérített alakulásokhoz,
például egy írásrendszerhez, amin a
genezis első versszakait rögzítették;

Prousthoz, aki az álom-ébredés-álom tengelyében,
egy meginduló szöveg első, szinte semmibe
vesző soraiban végre otthonra lett;

a padlás tetőszerkezetéhez, ahol
egy harminc fokban záródó gerenda-
szögben felfedezem a világ mechanikus érvelését;

a Szegeden látott, 1945 előtti villamoshoz,
amit franciaórán az ablakon át láttam,
és a *sárga kígyóban*, rögtön felfedeztem,
a később évekig írt versem biztos alapzatát;

a Levi's 1922-es modelljéhez, amit
a Berlin Mittét átszelő Schönhauser str.-én
a kirakatban láttam, és úgy véltem,
már csak ez hiányzik a boldogsághoz;

a szerszám-lényekhez, akik a kerti ház
téglafalán szögre akasztva mesélik
tárgytörténeteiket, például nagyapám
Kittenbergtől kapott és gondosan
elásott Mannlicher-Schönhuer puskájáról;

Lillához, amint belépnek az ávéhások,
lelövik a Bundást és elviszik a zsírt,
Lídiához és Lajoshoz, ahogy a németek után
megérkeztek, és a falhoz állítják őket a nyilasok,
az oroszok, majd a kommunisták;
Mátéhoz, aki lövöldözésbe keveredett a börzsönyi
zsviványokkal, amikor lóháton indult el
át a Naszály északi völgyén, hogy
megérkezzen Gyarmatra, a megyei közgyűlésre;
Csikány kapitányhoz, aki szolgált Rákóczi seregében,
és jutalmul egy óriási vadkörtefát kapott;
a foxikhoz, Maxihoz és Cilihez,
minden gyerekkori ebünk ős párjához,
Orihoz, az első kutyámhoz, Egyezerhez,
akit majdnem eladtunk ezer forintért, Kőhordóhoz,
akinek elkoptak a fogai, amíg elnyerte végső nevét;

szavakhoz, amelyek csak nekem jelentenek,
amik sorra kinyílnak, és áttetszővé válnak
a világ ablakában, ahol egy létező gazdasági
folyamatára jobb alsó sarkában, önmagam
cserélem más esemény okozójára.

Abl. 5. [Gyermekáldás]

Angyal volt kétségtelen,
és az egyetlen, akit életemben láttam.
Egyesek vén lóköötőnek, mások
zsványinak, sőt faszfejnek hívták.
Noé bárkáján utazom –
így mesélt a barlangról,
denevérek, kígyók menedékéről,
a helyről, ahol élt, a helyről,
ahol lakott és eltűnt az erdő közepén.
Karácsonykor a nyomai
elvezettek 650 méter magasan,
fel a Naszály csúcsa felé. Úgy
követtem, hogy nem látott, de
éreztem, hozzám beszél, hogy
ő itt az utolsó a több ezerből,
akik Amerikától Ázsiáig
benépesítették ezt a bolygót.
Uzziás fia volt Jótám, Jótámé
Áház, Áházé Ezékiás, és így
tovább és előtte is, egészen
a sötétségig, amint elválasztotta
a világosságtól, és a vizeset
a szárazulattól. Egy évben
egyszer a kocsmában megivott
egy felest, az ünnep estéjén,
a korán sötétedő falut bejárta,
minden utcát, házat újra és újra
egy évre szemében megőrzött;
kegyelem néktek és békesség
kegyetlen népek, mondta az ablakok
előtt, amiken át és benne
ott tükröződtek remegve
István fia István, Sámuel lánya Zsófia,
és fia Máté. A kővályúra karcoltam
a nevét hétévesen. Korán kellett
megtanulnom írni, és ez volt az első,
ami a hegykőre vésődött kezemből:
Azazél, a szentfazék.

Ági nehezen viselte a terhességet. Folyton hányingere volt, fájt a hasa, a gyerek az idő előrehaladtával egyre nagyobbakat rúgott, sőt, mintha karmolt is volna. Pedig a fiatalasszony azt hitte, hogy mint minden másban, ebben is

52 Sokcsevits Judit Ráhel

SARCOPHILUS

HARRISII

az anyjára üt majd, aki szin-
te meg sem érezte a vá-
randósságot, három gyer-
meket hordott ki minden
nehézség nélkül.

Amikor először ment
el ultrahangra, nagyon el-

csodálkozott a látott képen. A barátnői közül többen voltak már várandósak, és lelkesen mutogatták neki a felvételeket, de amit most látott, az egyáltalán nem hasonlított azokra a magzatokra. Meg is kérdezte Főorvos Urat:

– Minden rendben van a kicsivel? Olyan furán néz ki...

– Ugyan, kismama, maguk, elsőgyermekes anyák folyton feleslegesen aggódnak, és azt hiszik, hogy a maguk esete különleges, pedig higgye el, az elmúlt harminc évben elég magzatot láttam már. Ennek itt semmi baja – felelte Főorvos Úr kissé ingerülten.

De a következő vizsgálatkor már a doki is idegesen csóválta a fejét, morgott egy kicsit, majd közölte:

– Nem biztos, hogy egészséges gyermeke fog születni. Ez egy nagyon töpörödött kis foltocska.

– Hogyan...? – kérdezte elfúló hangon Ági, és megszorította a férje kezét. Még jó, hogy vele volt Barnabás, különben haza se tudott volna támo-lyogni a szomorú hírtől.

Ági egyre rosszabbul lett, az orvosok szerint az ő élete is veszélyeztetve volt, de ennek ellenére hallani sem akart az abortuszról. Magát hibáztatta. A nászútjukon, Ausztráliában eshetett teherbe. Nem kellett volna azon az éjszakán annyit inniuk. Sőt, még valami gyanús lötytyőt is elfogadott egy őslakos vajákos asszonytól, amitől állítólag minden asszony erős fiúgyereket szül. Furcsa íze volt, de akkor a sok tequilára fogta.

Végül hét hónapra született meg a kisbaba. De Főorvos Úr és az ápolók elsörnyedtek attól, ami nagy nehezen kibújt Ágiból. „Ördög és pokol!” – kiáltott fel a doki. Ági aléltan kérdezte:

– Mi a baj? Rendszerben van a kicsi?

De nem kapott választ, a babát elvitték, őt meg otthagyták egyedül. A férje bejött hozzá, de ő sem tudott semmit. Nagy sokára jött egy ápoló, aki közölte, hogy ne aggódjanak, van egy kis probléma, de Főorvos Úr már elküldetett Kovács Tivadar doktor úrért.

– De ő... nem az állatkert állatorvosa? – kérdezte Barnabás csodálkozva.

De, az volt. Nemsokára megjelent az ajtóban, és örömmel tudatta, hogy:

- Önöknek egy egészséges sarcophilus harrisijük született!
- Hála Istennek! Egészséges! – könnyebbült meg a fiatal pár.

Aztán az ápoló elborzadt arcát látva megkérdezték.

53

- Egy micsodánk?

– Erszényes ördög, avagy tasmán ördög, egy veszélyeztetett faj – felelte még mindig vidáman Kovács, aki annyira örült egy kihalófélben lévő állat születésének, hogy nem is törődött azzal, kik a szülei, és mit érezhetnek most.

– Láthatnánk mi is? – kérdezte Ági, és hirtelen nem is tudta, mit érezzen. Egy tasmán ördög? Egy embergyerek helyett?

Végre odavitték nekik a bébit. Elfért a tenyerükben. Fekete szőre volt, nyaka körül fehér csík. Nagyon aranyos volt, mint minden újszülött. De a szülők még nem tértek magukhoz a soktól. Elolvastak minden szakirodalmat a különböző fogyatékoságokról, de az állatlelikont eszükbe se jutott elővenni.

– És maguk mégis hogy nem vették észre? A vizsgálatokon...? – kérdezte felháborodva Barnabás.

– Vannak dolgok, amikre nem lehet felkészülni – söpörte le a vádak az asztalról a doki.

– Most pedig – szólt szigorúan Kovács –, a tasmán ördögöt át szállítjuk az állatkertbe. Ott megfelelő ellátásban részesülhet, amit, ugyebár, maguk nem tudnak megadni neki.

– Kikérem magamnak! Ő akkor is a mi gyereünk! – kiáltott fel Ági.

– Nincs joguk elvenni tőlünk! – mondta Barnabás, és majd' nekirentott Kovácsnak.

– Nyugalom, nyugalom! Ez egy veszélyeztetett faj példánya, szakképzett állatgondozóknak kell a gondját viselniük – próbálta őket meggyőzni Főorvos Úr.

Végül erőszakkal vették el a bébit Ágiéktól. Napokig tartott, míg a kétségbeesett párnak sikerült elintéznie, hogy visszakaphassák a kicsit. Akkor is csak azzal a feltétellel adták nekik haza, hogy elvégzik az állatgondozói tanfolyamot. Folyamatosan csöngött a telefonjuk: újságírók követeltek exkluzív interjút. A többség csalást szimatolt, de a kórház kiadott egy jelentést, miszerint igaz minden, és valószínűleg egy tasmániai varázssital okozta az anomáliát, tehát őket nem terheli felelősség. Ezt a média le is hozta, csatolva egy illegálisan megszerzett fotót a párról és egy internetről letöltött képet egy vicsszó ördögről. Ezek után az utcán vadidegenek kiabáltak rá a babakocsit toló szülőkre, és boszorkánysággal vádolták Ágit.

Eleinte minden rokon, barát és szomszéd látni akarta a kis Tamarát, mindenki hüledezett, de azért gratulált. Ugyanakkor Ágiék háta mögött mind azt mondták, hogy ebből bizony még baj lesz, hiszen a tasmán ördög egy agresszív, erőszakos vadállat, ami harapós, ráadásul dögevő. Nem sokáig
54 marad elbűvölő csecsemő.

Ági és Barnabás eközben minden létező szakirodalmat és internetes fórumot végigbogarászott, és nem tudta, kinek higgyen. Mert valaki azt állította, a tasmán ördög nem is agresszív, legfeljebb az ételen veszik össze a fajtársaival, és igenis lehet otthon tartani, sőt, kifejezetten szelíd a gazdáival (micsoda szó!). Mások szerint épp' ellenkezőleg: a tasmán ördögöt nem lehet megszelídíteni, vérszomjas bestia, akitől jobb távol maradni. A házaspár abban maradt, hogy az előbbit fogadják el igazságnak, és minden tőlük telhetőt megtesznek gyermekükért.

De ahogy elérte a kifejlett állat méretét, a barátok, főleg a kisgyerekesek, elmaradoztak. Senki nem akarta közel engedni a gyereket Tamarához, még akkor se, ha eddig tényleg szelíden viselkedett. Nem harapott meg senkit, de a barátok szerint csak *még* nem. A fogaí élesek voltak, ha valami nem tetszett neki, hangosan csikorgatta, csattogtatta őket. És a legtöbben féltek a ráktól is. Hiába mondták Ágiék, hogy Tamara sok fajtársával ellentétben nem rákos, így továbbadni se tudja a betegséget, a közhiedelem ellen nem nagyon lehetett harcolni. És még ott volt a rajzfilmbeli tasmán ördög, aki egy kicsit őrült volt: az se tett jót Tamara jóhírének.

Ági egy nap úgy döntött, hogy ha már hozzájuk nem jönnek látogatók, majd lemegy ő a játszótérre, hadd szocializálódjon tovább Tamara. De hamar rá kellett jönnie, hogy ez nem volt nyerő ötlet. A csúszdán játszó, visongó tasmán ördög elijesztett mindenkit, az anyukák először csak elhúzódtak gyerekeikkel együtt a homokozók felé, de amikor Tamara látta, hogy „kis pajtásai” mind odagyültek, követte őket, mire több se kellett az anyukáknak, szedték a sátorfájukat. Szegény Tamara, pedig csak játszani akart!

Barnabás egyre később, egyre idegesebben járt haza a munkából. Ágival ellentétben, aki egész nap együtt volt a lányukkal, ő mostanra már csak egy háziállatot látott a tasmán ördögben, nem a tulajdon gyermekét. Ágival már az elején megegyeztek, hogy nem hívják tasmán ördögnek, inkább erszéynes mackónak, az sokkal kedvesebb elnevezés. De az utóbbi időben Barnabás nem tartotta magát az egyezéshez, barátai körében már csak „kis ördögként” emlegette a lányát. De az érzelmi pálfordulása a Tamarával való viselkedésében is megnyilvánult: már nem vette ölbe, nem olvasott neki mesét, nem becézgette, legfeljebb a fejét simította meg, mintha kutya lenne. Áginak feltűnt a változás, és haragudott a férjére. Szóvá is tette egy este, amikor épp' a nappaliban szétszórt gumiatlakokat rakta vissza a helyükre.

– De értsd meg szívem, ez csak egy állat! – fakadt ki Barnabás. Ezen Ági vérig sértődött. A férje fejéhez vágott minden csúnya szót, amit csak ismert. De Barnabás se hagyta magát: feleségét szidalmazta, amiért nem látja a fától az erdőt. A mackó érezte a szülei közti feszültséget, és morogva, vicsorogva rontott neki az apjának. Megharapta a vádlóját, mire Barnabás átkozódva rúgta le magáról. Ági sikított.

– Ne bántsd a gyereket! – kiáltott rá a férjére.

– Hát nem látod, mi folyik itt? Tényleg oda kellett volna adni az állatkertnek! – döfte bele utolsó törét felesége szívébe a férfi, és elviharzott otthonról.

Ági összetörtén roskadt le a kanapéra. Kovács Tivadar a szülés óta folyamatosan hívogatta a párt telefonon, hogy rábeszélje őket Tamara állatkertnek való felajánlására. Tetemes összeget ígért nekik. Sőt, minduntalan a vajákos asszony pontos elérhetőségét firtatta, hátha tudna szerezni a varázsitalból. Szeretett volna tasmán ördögöket tenyészteni. Áginak felfordult tőle a gyomra.

És most itt volt egyedül, a férje eltávolodott tőle, a gyermekét pedig kiközösítette a társadalom. Elsírta magát. Tamara odabújt a lábához, és halkán mormogott. Igaz, hogy tényleg nem volt szokványos gyerek, nyers húst és elhullott állatokat evett, amitől Ági mindig undorodott kissé, de akkor is ő hordta a szíve alatt hét hónapig, ő aggódott az egészségéért, ő szülte erre a világra, neki kell hát felnevelnie. És nem volt vad; ez az előző veszekedős jelenet bármelyik gyereket felkavarta volna. Megsimogatta kerek fejét.

– Nem is vagy vad, ugye, Tami? Csak a felületes emberek félnek tőled.

Arra gondolt, be kellene íratni Tamarát az óvodába. Akkor mindenki megtudná, milyen szépen együtt tud játszani a többi gyerekkel. Az ovisoknak sem árt az érzékenyítés. Hogy már korán megtanulják, ne utasítsanak el másokat, csak azért, mert mások. Másnap fel is hívott egy környékbeli óvodát. Jelezte, hogy gyermeke *más* és speciális szükségletei vannak. Az igazgatónő biztosította, hogy az ő óvodájuk befogadó szellemiségű és toleránsak a mássággal élőkkal szemben. Persze azért muszáj megkérdeznie, milyen szempontból is más. Mire Ági közölte, hogy sarcophilus harrisii. Az óvónő visszakérdezett, hogy mi a betegség magyar neve, mert sajnós, ugyebár, annyiféle rendellenesség van, hogy így hirtelen nem tudja, ez melyik is. Ági aggódva ejtette ki a „valójában ő egy erszéynes ördög” szavakat a száján. Mély csönd támadt a vonal túlsó végén, de az óvónő, aki már sok furcsaságot megélt, hamar összeszedte magát, és azt mondta, hogy ez esetben beszélnie kell a kollégáival, de majd keresse őket egy hét múlva. Ági így is tett, de akkor az igazgatónő közölte, hogy sajnálatos módon nem áll

módukban felvenni Tamarát, nem tudják vállalni a felelősséget. Ági megpróbálkozott még két óvodával, de egyik sem tudta vagy akarta fogadni a lányát.

Barnabás elhidegült tőle, de azért még nem említett se szét-költözést, se válást. Érezte, hogy részben ő is felelős azért, hogy 56 ördögfiókájuk született. Végül is az ő ötlete volt felkeresni egy tasmániai sámánasszonyt. Erős fiút szeretett volna, erre itt volt egy erős lány. Egy erős erszéynesördög-lány. Nem mert megpendíteni a húrt az eladásról a feleségének. Még nem. De titokban már megemlítette Kovácsnak, hogy esetleg érdekelné őt az ajánlata, csak még időre van szükség, meg több pénzre. Úgy gondolta, ha elég pénzt tudna kicsikarni az állatkertből, akkor új, külön életet tudna kezdeni ő is, Ági is. Addig is próbálta magát minél tovább tartani az állattól, nehogy újra megharapja. De óvatosan kellett vele viselkednie. Ha csak egy kicsit is megijesztette, orrfacsaró bűzt kezdett árasztani, mint egy bűzös borz.

– Már csak ezért sem alkalmas arra, hogy közösségbe menjen – mondta egykedvűen a nejeének, aki még mindig nem tette túl magát az óvodai visszautasításon.

– Hát, jó. De mondd csak, mi lesz, ha már vissza kell mennem dolgozni? Nem hagyhatjuk egyedül egész nap! Annyit meg nem keresel, hogy én ne dolgozzak – válaszolta feszülten Ági.

– Miért, a kutyákat is otthon hagyják! Jó, jó, ő nem háziállat – mondta Barnabás, bár nehezeére esett –, de nem lesz baja itthon. Majd bezárjuk a bébikarámba, teszünk ki neki vizet meg játékokat, és kész.

– Azért ez nem ilyen egyszerű – sóhajtott fel Ági, és nem fért a fejébe, hogy nem képes a férje megérteni a helyzetet. Otthon hagyni tíz órára egyedül? Még viccnek is rossz.

Amikor már ott volt az idő, hogy Áginak vissza kellett volna mennie dolgozni, Barnabás előállt a tervével. Éppen a konyhában voltak, a vacsorához készülődtek. Ági tombolt dühében. A férje csitítgatta, és hozzátette, hogy már sikerült annyira feltornáznia az árat, hogy simán kezdhetnek új életet.

– Micsoda? Te ezt már régóta tervezed? Ilyen gazember vagy? Pizok dísznó! Mindennap hazajössz a családotodhoz, de már rég nem szeretsz egyikünket se, és azon gondolkozol, hogy szabadulhatnál meg tőlünk! Te, alávaló, te! – és elkezdett tányérokat dobálni a férje felé. Barnabás egy fedővel védekezett. Tamara bűzlött, mint a görény, és vészjóslóan morgott. Fogait csatogtatta, és a férfi felé közelített. De Barnabás érzékei már kifinomultak, és még idejében hozzávágta az ördöghöz a legközelebbi, keze ügyébe eső tárgyat. Történetesen egy séfkést. Szegény mackó elterült a konyhakövön.

– Te Barnabás, megölted őt! – sikított Ági, és odarohant vérző gyermekéhez.

– Te jószágos ég! – suttogta Barnabás, aki nem így tervezte az akciót. Leguggolt a lányához. Még élt, de a penge beleállt az oldalába, és súlyosan megsebezte.

– Hívd a mentőket! – kiabált rá a férjére Ági.

– Inkább vigyük állatorvoshoz! – kiáltotta Barnabás, és már fel is kapta Tamarát, hogy elrohanjon vele a közelben lévő állat klinikára. Hamar odaértek, ahol egy fiatal állatorvos vette gondjaiba a sérült állatot. A házaspár a folyosón várakozott, amíg a vizsgálat tartott. Ági egy széken ült, aggódva tördelte kezeit, Barnabás fel-alá mászkált, idegesen markolászta haját.

Végül az állatorvos kijött, és megnyugtatta a párt: a kés nem ért létfontosságú szervet, az állatka túl fogja élni. Ági és Barnabás megkönnyebbülten ölelkezett össze; hirtelen el is felejtették, hogy gyűlölik egymást.

– Nézzék, muszáj megkérdeznem. Hogy került Önökhöz az állat? És legfőképp: hogy került bele a kés? – kérdezte kíváncsian, egyzsersmind szigorúan az orvos.

– Mi vagyunk a szülei – kezdett bele óvatosan Ági. – Talán már hallott rólunk...

– Ahá, szóval Önök azok. De a kés...?!

Ági Barnabásra nézett. Na, most felelj erre a kérdésre! – ezt villogták vádoló szemei. Barnabás kínjában heherészett egy kicsit, és így felelt:

– Családi perpatvar...

De több se kellett az állatorvosnak. Bár eddig úgy-ahogy megőrizte veleszületett nyugalmit, ez azért már neki is sok volt. Haragosan ezt mondta:

– Miféle családi perpatvarról beszél? Magát fel lehetne jelenteni. Melyik szülő vág kést a gyerekébe? Vagy akár a kutyájába, ha már láthatóan nem veszi őt emberszámba. Ráadásul ő itt egy veszélyeztetett faj példánya! Erről köteles vagyok jelentést tenni a rendőrségen.

Ági megjegyezte. Még a végén elveszik tőle a gyereket! Kérlelni kezdte az orvost, hogy ne tegye, ők úgymint elválnak a férjével, és akkor egyedül ő neveli a kislányt. De az orvos hajthatatlan maradt.

– Ezt majd tisztázza a hatóságokkal, asszonyom – zárta rövidre a beszélgetést.

– Láthatnám őt? – kérdezte sírással küszködve Ági. Az orvos azt felelte, igen, de még nem ébredt fel az altatásból, és az biztos, hogy nem fogja hazaengedni egy ilyen erőszakos otthonba. Ági most már nem tudta magában tartani a könnyeit, Barnabás pedig hiába nyugtatgatta, a nő ellökte magát.

A hatóságok nehezen egyeztek meg, hogy kihez is tartozik az ügy. Hónapokig tartó vita után végül arra jutottak, közös döntésnek kell születnie, ami minden szempontból elfogadható, és figyelembe veszi a *sarcophilus harrisi* avagy tasmán ördög vagy erszéyes mackó vagy M. Tamara kis-
58 korú, ahogy tetszik, minden érdekét. További hónapokig tartó vita következett, mik is az érintett érdekei. Addig ő maga az állatkert ausztrál kifutójában élt, békikarámmal elkülönítve a többi állattól. Az anyja naponta látogatta, de ehhez bérletet kellett váltania az állatkertbe, a fél fizetése ráment. A fizetése másik felét ügyvédekre költötte. A gyermekvédelmi, a kisállatvédelmi és a vadállatvédelmi hatóság végül közös egyetértésben megvonta a felügyeletet az apától, és csak azzal a feltétellel adta vissza az anyának az állatot, hogy a szabadban, a természetes közegéhez hasonló körülmények között tartja. Áginak azonban nem volt pénze arra, hogy kertés házat vagy akár csak egy telket vegyen, így ezt a feltételt nem tudta teljesíteni. Az állatkert „nagylelkűen” felajánlotta, hogy lakbér és gondozási díj ellenében a *sarcophilus harrisi* élhet továbbra is az intézményben. Áginak nem volt más választása, belement. Mivel három éve, Tamara születése után elvégezte az állatgondozói képzést, amint megüresedett egy állás, jelentkezett az állatkertbe, hogy közelebb lehessen a lányához. Igaz, hogy a mérgezházba került, de legalább bármikor átszaladhatott erszéyes mackójához.

Később Kovács Tivadar sikeresen beszerzett egy hím tasmán ördögöt, és az egész állatkert remélte, hogy hamarosan beindulhat a tenyésztési program. Csak Ági nem tudott napirendre térni a dolog felett. Ő még mindig az ötéves kislányát látta az állatban. Többször jelezte is az igazgatóságon, hogy Tamara csak lakója, és nem tulajdona az állatkertnek, sőt, még a gyermekvédelmi hatóságot is értesítette az esetről. Ott azonban nem igazán akartak foglalkozni a dologgal. Végül is, gondolták, ez a gyerek, ha egyáltalán lehet annak nevezni, már több éve az állatkertben él, vadállatok között (már a békikarám se volt meg), ráadásul egy veszélyeztetett faj egészséges képviselője, hát kik ők, hogy meggátolják a természetvédelmet? Barnabás már rég nem volt sehol, pontosabban egy szőke szépséggel nevelte nemrég született egészséges embergyerékét valahol Németországban, így hát Ági magára maradt, csak az ügyvédében bízott, de mire annak sikerült intézkednie és leállíttatnia a tenyésztési programot, addigra Tamara vemhes lett.

Ági feljelentette az állatkertet, de nem sokra ment vele. Kapott ugyan kártérítést, ennyi pénzből vehetett kertés házat állatkifutóval, de az állatkert engedélyt kapott, hogy amíg a kis erszéyes ördögök fel nem cseperednek, addig az anyjuk továbbra is velük éljen. Mire Tamara hatéves lett, az anyja végre hazaköltöztethette. De látta rajta, hogy boldogtalan. Hiába volt jól felszerelt a kifutó, a tasmán ördög már az állatkertet tekintette otthonának. Ráadásul Áginak egész napra egyedül kellett hagynia, aminek sem ő, sem

Tamara nem örült. Így hát kénytelen-kelletlen visszavitte az állatkertbe, azzal a kikötéssel, hogy többször nem születnek utódai. Tamarába visszatért az életkedv, boldogan szaladgált a lakhelyén.

Nyolcévesen, ami a tasmán ördögnél magas életkor, végül elhalálozott. Mindenkit megrendített a hír, még Barnabás is telefonált Áginak, hogy igaz-e, amit az interneten olvasott. De leginkább Ágit rázta meg a dolog. Ő végig a lányaként szerette Tamarát. Az állatkert elveszített egy értékes állatot, egy kuriózumot, amit mindig úgy reklámozott: ember szülte. A gondozók elveszítettek egy kedves jószágot, de Ági a gyermekét veszítette el. Most lenne másodikos, gondolta magában, most tanulná a szorzótáblát, és hangosan szipogott. Ragaszkodott hozzá, hogy rendes temetést kapjon a városi temetőben. Nem, szó se lehet a kisállattemetőről. Az az egy vigasztalta Ágit, hogy Tamara mindvégig nagyon szerette őt, a vele való jó kapcsolata, ha nem is volt olyan szoros, mint kiskorában, mégiscsak megmaradt. Úgy látszik, semmilyen vad esemény nem tudta elfeledtetni vele, hogy ki is az anyja.

Új Forrás 2024/3 – Soksevts Judit Ráhel:
Sarcophilus harnisii

A KERTEK KORA

Wirth Imrének

A meggyfa ideje

ez hát az idő miközben eltérő dimenziókban élek.
az egyik olyan fényes mint gonoszul a meggymagok
amiket az ördög kiköpdös és kissé kesernyések:
könyvet is írnék erről de hát én már nem vagyok.
a másokban viszont még megírom ezt a verset:
holnap és hogy miről szól – de hiszen tudod
hogy a következő dimenzió fekete és sűrű és nehéz
a meggyfa virágjából lepárolva éppen mint a méz –
és a negyedik meg végtelen. a többi még nagyobb.
Így aztán végtelen meg még egyszer én is csalódhatok.

A jelenvaló

mondd csak hány fekete meggy mag odafönt az ég
ha itt van az istened lent a kerti fák között
a túlrejt fény gyümölcsként a titkos válaszok
árnyaként inog csupán és magas az égi messzeség
ősszel a feloldozás feketén majd amikor ott zörög
éjjel a levél csillagrács magasában úgy suhog
csapdába esve a mélység a földalatt-homályban
százezer évig vadgyümölcsön kellett volna élnem
amikor a gyümölcsfák alatt én is arra jártam
istennel egy meggy mag feketére érett idejében

Bordal

üldögelek hát az isten fekete kerti asztalánál
egyedül az alkonyi lombok színe is egyedül én vagyok:
széttiport szőlőszemek a megcsillanó nagy szavak
venyigefüstje ha fölfelé is a kékség hogyha száll
láng az univerzum: füst volt és fény volt ennyi se marad
(ellobban a présház is meg az összes bordalok)
és bár most még az árnyék rőten felragyog úgy szítál
majd a mennybolt fekete szőlőtöve úgyis meghasad.
isten mint a vörös bort úgy hörpöli fel mind a csillagokat

A KIRÁLY IDEJE

Lear király síremléke

lent a reneszánsz kővázában hervadó virágcsokor
 talán kakukkfű: talán talán. nem tudom a nevét.
 a síron a kőalakok kissé törötten is giccsesek
 és ugyanilyen giccsesen márvány a kiráyszobor
 fölött a shakespeare-i dráma mint a fakó nap lebeg
 miközben elvirágzik a bürök a csalán meg a szarkaláb
 hiába övezte a homlokod: nem és nem lehet:
 (a szél is dühödten sárga és vörös színeket sodor)
 mind semmivé lesz mielőtt még kimondanád
 ó irtalmas Isten óvd hát a földben az örülteket:
 ez a sírvers itt még az őrületekre sem elég.
 csak az égbolton túl majd a fák: a hideg, őszi, kék

Merlin jóslata

leir nagy király volt uram. a halála után
 eljöttét merlin jósolta meg. a vaskor
 vele kezdődött vagy ért véget ma délután
 feltámadt, korona volt épp most, alkonyatkor

lonc bürök a csalán kakukkfű és dudva
 övezve homlokát. a birodalma szélvihar
 és a drámai végszóba mindig is behullva
 mint őrület és úgy is zúg úgy vihog: belehal

amíg ott fekszik az álom a testem mellé festve
 a sír körül sűrű fényt önt szerteszét a nappal
 vaskori jelképek miatt a márvány kőlapon

tébolyként nyújtózkodik el bennem leir király teste
 éjszaka dühhel esővel vagy bármivel: haraggal
 eltelve téboly és történelem is mert önmagam álmodom

MESÉVEL ÉR VÉGET

Kemény Istvánnak

62

A nyugati boszorkány

hát most végig a kerteden, azonnal, hamar.
a boszorkányt megégették. az régen volt.
fagyalsövény. a kapu immár nincs meg
csak a kőoszlopok: csak az idő a kőbe mar
a boszorkány szelleme. sáros és szenes folt
valahol a fűben, a rebbenés, a verebek,
siess, az őszt még éppen megpillanthatod:
sár, hideg árnyék, huss és repül, elrepült a nyár:
a kőkapun túl egy halott vénasszony hangosan zihál

A varázsló kertje

immár az ősz van és hiába tűnődöm tovább
hogy miről olvasok majd a lángszín fák között
egy versben amikor épp az ősztől olvasok
és lobogva a mennybolt: és a fasorban a fák:
a szél is úgy füstöl az avar és ugyanúgy a köd
ez a sor akár sárguló levéllel mindegyik
faág úgy ing mint a késő őszi mágikus nappalok.
aztán a parázs és a füst lesz az ég egészen reggelig

Felhőkakukkvár

az ősz égi kastély vagy egy lakott esőfelhő
tornyai roskatag napfényben a szeptemberek
a fák földi árnya már októberben az édig felnő
fölfelé és fölfelé nyújtóznak fel a távolok
ám ez az irány nem létezik innét már nem lehet
hallani ahogy a királylány egyre csak zokog
és a november ormai körül szállongó madarak
de nem vagyok madár és csak a tél: mindörökre megmarad

Az utóbbi néhány évben érezhetően megélenkült a szakmai érdeklődés Molnár Ferenc utolsó nagyobb szabású műve, az Amerikai Egyesült Államokban *Companion in Exile* címen 1950-ben,² Magyarországon pedig *Útitárs a száműzetésben* címen 1958-ban megjelent regény iránt.³

A Magyar Irodalomtörté-

neti Társaság 2021-es Molnár-konferenciáján két, egymástól igencsak eltérő irányból közelítő előadás foglalkozott a művel, a belőlük készült tanulmányok a 2022-es konferenciakötetben is megjelentek.⁴ Egy 2023-as interjúból pedig az derül ki, hogy Kádár Judit az Eötvös Loránd Tudományegyetem ösztöndíjának jóvoltából New Yorkban tanulmányozta a könyv kéziratváltozatait,⁵ amelyeknek a lelőhelye eddig is közismert volt, szakszerű feldolgozásuk és értelmezésük azonban mind ez idáig várat magára. Jelen tanulmányban magam is hivatkozom a New York Public Library színházi osztályán (Billy Rose Theatre Division) található dokumentumokra, amelyek egy részét, bár személyesen nem állt módomban megtekinteni, szkennelt formában a rendelkezésemre bocsátotta egy New Yorkban élő ismerősöm, Erdei Szabolcs – akinek ez úton is szeretném megköszönni az önzetlen segítségét.

Ugyancsak viszonylag friss fejlemény a regénnyel kapcsolatban, hogy 2023 márciusában egy amerikai online aukción feltűnt az a kéziratgyűttes, amely a *Companion in Exile*-hoz kapcsolódó szövegeket tartalmaz (tudatosan nem használom a magyar címet, hiszen az bizonyíthatóan nem Molnártól, hanem az angol változatot magyarra „visszafordító” Stella Adorjántól származik), és amely rövidesen Budapesten válik hozzáférhetővé a kutatók számára. A javarészt autográf, kisebb részben gépirásos jegyzetek a regényt angol nyelvre ültető fordító, Barrows Mussey hagyatékából kerültek a ritka könyvek és kéziratok gyűjtésével és árvezetésével foglalkozó Mark Funke üzletébe, amely a kaliforniai Mill Valley-ben működik. A meghirdetett tételre az író szintén Kaliforniában élő dédunokája, Lukin Gábor figyelt fel, akinek a közvetítésével (és a Los Angeles-i magyar főkonzulátus bevonásával) a

Reichert Gábor 65

EGY NYELV NÉLKÜLI REGÉNY?

Molnár Ferenc *Companion
in Exile* című műve a kézirat-
változatok tükrében¹

dokumentumok 2023 májusában a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárába kerültek. A vételár kifizetését a múzeum gyűjteményezési keretén felül Molnár Ferenc leszármazottainak anyagi támogatása tette lehetővé.⁶ A családtagok és az intézmény jóváhagyásával 2023. május 23-án és 24-én, a restaurálás megkezdése előtt tanulmányozhattam a frissen „hazakerült” kéziratgyűttest, a dolgozatban az ekkor szerzett benyomásaimra is hagyatkozom.

Meglátásom szerint kulcsfontosságú feladat a Mussey-hagyatékából előkerült anyag és a New York-i kéziratváltozatok minden részletre kiterjedő összevetése – amelyre, nem lévén „hivatásos” Molnár-szakértő, ebben a tanulmányban nem vállalkozom, mindössze néhány példa segítségével szeretném érzékeltetni, hogy rendkívül tanulságos szövegkorpusról van szó. A *Companion in Exile* ismert kéziratváltozatainak vizsgálata ugyanis jobb rálátást adhat a mű rendkívül szövevényes – hovatovább egyedülállóan nevezhető – keletkezés-történetére, amelyről eddig csak részleges információkkal rendelkezünk. Györgyey Klára monográfiája szerint Molnár Ferenc és Barrows Mussey közös munkája a következőképpen zajlott: „A szerző magyarul írt, aztán kétnaponta németül felolvasta az elkészült anyagot egy kétnyelvű amerikainak, Barrows Mussey-nak, aki ott helyben, mondatról mondatra, angolra fordította.”⁷ Ebből következően az először 1950-ben, angol nyelven publikált regény nem rendelkezik fizikai formában létező, Molnár által írt autentikus kézirattal, hiszen a végleges és nyilvánosság elé bocsátott angol szöveg kéziratát nem saját maga hozta létre. És, mint látni fogjuk, a helyzet ennél is sokkal bonyolultabb.

A regény létrejöttének visszakövetése a filológiai következtetések levonása mellett Molnár kései prózapoétikájával és munkamódszerével kapcsolatban is új felismerésekhez vezethet, amit az alábbiakban szintén igyekszem példákkal igazolni. Gondolatmenetem két központi állítás köré épül. 1.: Molnár Ferenc utolsó regényének nincs, mert *nem is lehet* teljes kézírata – a szöveg keletkezésének speciális módja ugyanis eleve lehetetlenné teszi egy stabil alapszöveg létrejöttét. 2.: Ezzel összefüggésben az a kijelentés is megkockáztatható, hogy a *Companion in Exile* „nyelv nélküli” regény, vagy talán pontosabb úgy fogalmazni: a kéziratváltozatok nagy részének ismeretében sem mondható meg egyértelműen, hogy *milyen nyelven* keletkezett. Hiszen bármelyik fordítás olvasói egy három nyelven (az angol és a magyar mellett a közvetítőként használt németül), olykor pedig ezek keverékén zajló egyeztetési folyamat révén előállt, majd egy fordító által egy nyelvűvé tett szöveggel szembesülnek.

Az 1958-as, Stella Adorján-féle magyar fordítás Barrows Mussey angol szövegén alapszik, tehát ez utóbbit fogom *végleges változat*ként említeni a továbbiakban. Stella sok szempontból problematikus fordítását csak tájékoztató jelleggel, a vizsgált szöveghelyekhez tartozó lábjegyzetekben idézem.

A keletkezéstörténet (legalább megközelítőleg) pontos rekonstruálásához érdemes kronologikus rendben haladnunk. A mű Bartha Wandának, Molnár Ferenc titkárának és barátjának állít emléket, akire holtan ta- 67
láltak rá 1947. augusztus 27-éről 28-ára virradóra a New York-i The Plaza Hotel 15. emeletén lévő szobájában (ahol 1940 májusa óta élt, hét emelettel Molnár lakosztálya fölött). Korábbi tanulmányomban bővebben is foglalkoztam Molnár és Bartha pletykákkal övezett kapcsolatával, valamint a 39 éves korában váratlanul elhunyt nő halálának rejtélyes körülményeivel.⁸ Ezek újbóli ismertetésétől ezúttal eltekintek, szót kell azonban ejtenem arról a nemrég megtalált dokumentumról, amely alapján valószínűnek tűnik, hogy Bartha Wanda – az eddig tényszerűen nem igazolt szóbeszédnek megfelelően – öngyilkosságot követett el. A közelmúltban előkerült orvosszakértői jelentés említést tesz egy jegyzetfüzetről, amelyet az ágyhoz közeli asztalon találtak a kikerülő hatóságok: „On a pad is written in Hungarian the following (translation made by friends): »I am tired. Let me sleep.«”⁹ Molnár regénye, bár az első fejezetben részletesen leírja a holttest megtalálását követő nap eseményeit, nem említ búcsúlevelet, vagy azt, hogy az önkezdésnek akár csak a gyanúja is felmerült volna. A szöveget vizsgálva érdemes felhívni a figyelmet az alapvető ellentmondásra az írást kiváltó esemény fontos részleteinek elhallgatása és az elbeszélő által rendszeresen hangsúlyozott őszinte kitarulkozás között – ez annak ellenére is szembevetendő, hogy a narrátor értelemszerűen nem azonosítható az életrajzi szerzővel. Az „őszinteség fikcióját” érzékeltető példaként álljon itt az előszó egyik bekezdése:

„This book is in fact what I call it on the title page: notes for an autobiography. It may well be so alarmingly frank, so excessively detailed – down to trifles that for others will verge on sheer boredom – that it will prove one of the numerous mistakes in my life. It is the outcome of an idea that I have always found repugnant, but that has by now, surprisingly, grown into an urge, nay a compulsion: to violate my own privacy.”¹⁰

Az 1950-ben publikált angol fordítás záró mondatának tanúsága szerint Molnár nem sokkal Bartha Wanda halála után kezdett bele a vele kapcsolatos visszaemlékezéseinek megírásába, és megszakításokkal nagyjából egy év alatt végzett a munkával: „And so end these chapters of my autobiographical notes, which I began to write in the autumn of 1947, and wrote, with interruptions, up to the fall of 1948.”¹¹ Az NYPL-ben található egyik magyar

kéziratváltozat megerősíteni látszik a kezdő dátumot, a nemrég a PIM-be került anyag alapján viszont nyilvánvaló, hogy Molnár még 1949-ben is hosszú betoldásokat illesztett a készülőben lévő Mussey-féle fordításba (immár nem magyarul, hanem angolul és/vagy németül), tehát a kézirat 1948 őszi 68 lezárásáról szóló állítás biztosan nem fedi a valóságot.

A mindvégig a regény és az önéletírás határán egyensúlyozó mű egyik legfontosabb poétikai eszköze a „keletkezően lévő szöveg” fikciójának folyamatos fenntartása – ezt az állítást akkor is igaznak vélem, ha a műben említett dátumok történetesen megfelelnek a valóságnak –, ennek részeként az elbeszélő időről időre jelzi, hogy az aktuális sorokat épp mikor veti papírra. Néhány példa erre az eljárásra:

„[...] I am still (Spring of 1948) – least so I think – in a reasonably normal state of mind, I have seemed to notice in myself the first symptoms of a gradual decline in my own nervous condition since the twenty-eighth of August, 1947; it started on that day, and has kept growing ever since.”¹²

„Today, as I write these lines (November 22, 1947), I envy him again – or still.”¹³

„On the day I look over these lines, April 1, 1948, I read in the New York Post that there are not only people like me, but also people who believe it possible for someone in show business not to be susceptible to publicity.”¹⁴

„Today, ten days later (January 25, 1948), I have reread the surviving pages.”¹⁵

A folyamatos időpontjelölések azt sugallják, hogy a szöveg szinte kigördült a fájdalomt kibeszélni vágyó Molnár Ferenc keze alól, a hozzáférhető kéziratváltozatok azonban ennél jóval tudatosabb írói magatartásra utalnak (bár Molnár valóban hamar lejegyezte a regény legkorábbi változatait). A mű fejlődésének nyomon követése érdekében először röviden ismertetem a New Yorkban található, a szerző által befejezett, de a publikált szöveghez képest mindenképpen hiányos kéziratváltozatokat. Fontos hangsúlyozni, hogy az alábbiakban bemutatottnál jóval bővebb anyag található az NYPL színházi osztályán a *Companion in Exile*-hoz kapcsolódóan.¹⁶ Ezen belül most kizárólag a magyar nyelvű, Molnár által lezárt kéziratvariánsokkal foglalkozom. A magyar változatok és a New York-i hagyatékrészben szintén megtalálható angol nyelvű (Mussey-féle) fordítás kéziratának, valamint az angol, német és magyar nyelvű kiegészítéseknek a teljeskörű elemzése és összevetése véleményem szerint csak a szinoptikus kritikai kiadás eszköztárával lenne maradéktalanul megvalósítható.

1. variáns (1947. ősz – 1948. február 3.)

Az autográf kézirat címlapján „1948. January 31.” időpontjelölés olvasható, de az első szövegoldal bal felső sarkában egy bekeretezett megjegyzés pontosítja a keletkezési dátumot: „1947 októberében kezdtem írni. 69 Folytattam novemberben és most, 1948 januárjában. (A VI. fejezetet január 31-ikén írtam.)” Az írásképp jól mutatja ennek a korai variánsnak a kiforratlanságát: nagyon nehéz eligazodni a betoldásokkal tűzdelt oldalakon, ugyanakkor az is látható, hogy már ekkor több fejezet elkészült a Mussey-féle fordítás alapjául szolgáló szövegből. A műnek ekkor még nincs végleges címe, munkacímként a „Threnody” (‘gyászének’) szó szerepel a címodalban, illetve a később véglegessé váló alcím (*Notes for an Autobiography*) korai variánsai már itt is megtalálhatóak („A/One Chapter of Autobiography”, illetve „A Chapter of Self-Biography”, harmadik ötletként pedig: „Dialogues with My Friend after her Death”).

Az összesen 67 számozott oldalt tartalmazó kézirat 10 fejezetből áll (a végleges szöveg három terjedelmes fejezettel hosszabb lesz), az utolsó nagyobb egység már itt is a *Night Nurse* című (a 2. variánsban *Az ápolónő* átmeneti címen lejegyzett) színdarabkezdemény, akárcsak a két évvel később publikált végleges változatban. Az utolsó oldalon újabb, bekarikázott időpontjelölés található: „Ezt a verziót befejeztem 1948 február 3-ikán. Ezt az egész munkát írtam 1947 szeptemberétől 1948 februárig.”

A kézirat szinte teljes egészében magyar nyelvű, de jól megfigyelhetőek benne az emigráns nyelvhasználatra jellemző kevert nyelvi megoldások (például a 7. kéziratoldalon: „A Funeral Homeban már nem láttam egészen tisztán a történeteket”, vagy egy oldallal később: „Attól féltem, hogy a nagy traffic-jamben mögöttünk jön valahol [ti. Wanda], és így én nem kísérem, hanem vezetem a temetőbe.”). Érdeklenség, hogy már az első fejezet magyar nyelvű nyitómondata is angol betoldást tartalmaz: „Wanda meghalt [betoldás: and so my one/only little light has gone out] 1947 augusztus 27-ikén vagy 28-ikán.” Az 1950-es angol fordítás láthatóan követi – és finomítja – ezt a nyelvi szerkezetet: „Wanda died – my one light went out – on the twenty-seventh or twenty-eighth of August 1947 in New York.”¹⁷ Valószínűsíthetjük, hogy Molnár eleve angol megjelenéssel számolt, ezért a magyar kéziratra a nagyobb nyelvi biztonságérzet miatt, mintegy a speciális fordítási folyamathoz használt vázlatként volt szüksége – de ahol konkrét elképzelése volt a majdani angol szöveget illetően, ott már a keletkezési fázisban leírta a saját verzióját. Ezt támasztják alá (az angol címadás mellett) az elszórva már ebben a változatban is megtalálható fordítási javaslatok, például a 4. oldalon Wanda jellemzésénél: „Középmagasságú

[beszúrva: slim, frail, slight], szinte sovány, igen karcsú, arányos volt, há-
tározottan kislányos benyomást keltett.” (A végleges angol fordításban: „She
was of medium height, slim and fragile-looking. She made a definitely girlish
impression, not only on me but on everyone.”¹⁸) Az ehhez hasonló
70 szöveghelyek a második kéziratváltozatra még inkább jellemzőek.

2. variáns (1948. február 3. – február 7.)

Az ugyancsak autográf, még mindig rengeteg betoldással és javítással bo-
nyolított 2. variáns első oldalán is található időpontjelölés: „Elkezdtem ezt
a verziót írni (és később folyton változtatgatni): 1948. február 3-ikán.”
Az előzőnél jóval hosszabb, 120 számozott oldalt tartalmazó kézirat utolsó
oldalán pedig ez áll: „(Az első verzió) Befejezve 1948 február 7-ikén.” Nem
egyértelmű, hogy az „és később folyton változtatgatni”, illetve az „első ver-
zió” kitételek pontosan mire vonatkoznak. Elképzelhetőnek tartom, hogy Mol-
nár az öt nap alatt lejegyzett, de jelentősen kibővített és javított másolat
elkészülte után rögtön belekezdett a szöveg tisztázásába, amelynek a követ-
kező alfejezetben bemutatandó 3. variáns lett az eredménye. Fontos különbség
az 1. és a 2. variáns között, hogy utóbbiban a főszöveg zárlatában is szerepel
a keletkezési időtartam jelölése, ahogy a majdani végleges változatban is (de
eltérő dátumokkal): „És így végződik ez a fejezete önéletrajzomnak, amelyet
1947 októberében kezdtem írni, és – megszakításokkal – 1948 [a hónap és a
nap kisatírozva] írtam”.

A „Threnody” munkacímet már elhagyó, de a „One Chapter of Autobi-
ography” alcímet megtartó 2. variáns 10 helyett már 11 fejezetből áll, illetve
kiegészül az előszóval (itt még „Ajánlás/Dedication” kettős cím alatt), amely
a végleges változat elején is szerepelni fog. A szöveg írásképe nem sokkal
rendezettebb az előző változaténál, viszont még több fordítási javaslatot tar-
talmaz, amelyek immár a főszövegben, zárójelek között olvashatóak. Egy
példa a második fejezet elejéről, Wanda pajzsmirigyproblémáinak említése
kapcsán: „Most, ha visszagondolok ezekre a szemekre, az a nem-tudományos
(un-scientific) gondolat erőszakolja rám magát (haunts, obsesses me), hogy
nem pajzsmirigy-zavar, hanem az ő tiszta lelkének a fénye csillogott ilyen
feltűnően a szemekben.” A végleges angol fordításban: „Thinking back now,
I am obsessed by the unscientific notion that it was not thyroid disturbances
but the light of her pure soul coming through from another world that
gleamed so strikingly in those eyes.”¹⁹

Az eddig ismertetett két variáns között számtalan szövegszerű eltérés
található, ezek részletes vizsgálata, mint említettem, komoly szövegkritikai
apparátust igényelne. Személyes benyomásom szerint a regény fejlődési

folyamatának nyomon követése olyan érzést kelt, mintha az író a szöveg megmunkálásánál, stilizálásánál fontosabbnak tartotta volna az újabb és újabb történet- és emlékfoszlányok sorolását. Művére, voltaképpen érthető módon, mintha nem esztétikai produktumként tekintene, hanem (mai fogalommal élve) a traumafeldolgozás eszközeként. A szöveg nyelvi állapota így mellékesnek nevezhető az elmondani kívánt történetek, emlékek, anekdoták (a szerző által vélt) jelentőségéhez képest. Ennek viszont erősen ellentmond az a feltűnő célorientáltság, amely a személyes trauma kibeszélésének végpontjaként egy angolra fordított, kereskedelmi forgalomba kerülő regény elkészültét vetíti előre.

Új Forrás 2024/3 – Reichert Gábor: Egy nyelv nélküli regény?
Molnár Ferenc *Companion in Exile* című műve a kéziratváltozatok tükrében

3. variáns (1948. február [?] – 1948. április)

Az előző kettőnél sokkal rendezettebb írásképet mutató, olvashatóbb és jobban követhető – de továbbra is számos áthúzást, betoldást és egyéb javítást tartalmazó – 3. variánsnak már csak az utolsó oldalán, a főszöveg részeként olvasható a kézirat lezárására utaló dátummegjelölés: „És így végződik ez az önéletrajz-fejezet, amelyet 1947 októberében kezdtem írni, és – megszakításokkal – 1948 áprilisáig írtam.” Ahogy a dolgozat elején idéztem, a végleges változatnak ugyanezen a helyén 1947 ősze és 1948 ősze közötti időtartam szerepel, tehát valószínűsíthető, hogy a szöveg bővítése még hónapokon át tartott, mielőtt elkészült volna Mussey fordításának az első kézírata.

Az ugyancsak autográf, 133 oldalas – és immár a végleges beosztását elnyerve 13 fejezetből álló – kézirat egységesnek ható külleme a láthatóan nagy odafigyeléssel, ugyanazzal a sötétkék tintával, széles margót hagyva végigírt oldalaknak köszönhető. Az írásképet alapján feltételezem, hogy Molnár az előző változatok tisztázatának (is) szánta ezt a variánst, amelyen a lejegyzés befejezése után további módosításokat hajtott végre.

Ha az angol fordítás valóban a Györgyey Klára által leírt módon zajlott, elképzelhető, hogy Molnár ezt a variánst használta akkor, amikor Barrows Mussey-nak (magyarból a kézirat alapján fejből németre vagy rögtön angolra fordítva) „tollba mondta” a regényt. Ezt a lehetőséget az a tény is megerősíti, hogy ez a variáns a korábbiaknál is több angol fordítási javaslatot, vagy akár a magyar kéziratba beleszórt angol szövegrészt tartalmaz. Példaként a „Dedication” cím alatt olvasható előszót – tehát hangsúlyos helyet, a „tisztázat” legelső oldalát – említem:

„Ezt a könyvet titokban, egy kis hotelszobába bezárkózva írom, éjjelente és a hajnal első óráiban. Amíg írom, el akarok bujva lenni ennek a vajúdó,

haragos (pregnancy-pained, wrathful) világnak egyre hallhatóbb (audible) zűrzavara (confusion? turmoil?) elől. A fülem, szemem, agyvelőm mostanában már túl-érzékeny kezdett lenni ennek a chaotic (messy?) világnak a leg-távolabbi és legkisebb nesze (the least noise? the least bit of a noise? 72 the slightest noise?) iránt is. [...]

Ez a könyv valóban az, aminek a címlap nevezi: néhány fejezete önéletrajzomnak. Lehet, hogy olyan ijesztően őszinte és olyan túlságosan részletező, down to a minutiae, which may well be said to border boredom (dullness? tedium? tediousness? dullness? [sic!]) for others, hogy egyike lesz életem számos (numerous) mistake-jeinek.”

Látható, hogy míg az idézet első felében az előző variánsokban is előforduló, egy-egy kifejezés vagy fordulat angol megfelelőjét kereső zárójeles fordítás-javaslatok dominálnak, addig a következő bekezdés második mondata ennél tovább megy: magyarul kezdődik, angolul folytatódik, majd magyarra visszaváltva zárul, egy – a kézirat más részeire is jellemző – furcsa megoldással, a mistake (‘hiba’) angol szó magyarul todalékolt alakjával („mistake-jeinek”). Az ilyen és ehhez hasonló – a 3. variánsban sűrűn előforduló – szöveghelyek alapján csábító lehet, hogy a nyelvkeverés vagy a nyelvvesztés szociolingvisztikai fogalmai mentén jellemezzük Molnár nyelvhasználatát. Ha azonban számításba vesszük, hogy ez a kéziratváltozat (feltételezhetően) meghatározott funkcióval, az angol fordítást megalapozó, saját használatra készített vázlatnak tekinthető, érdemes óvatosabbnak lennünk az efféle következtetésekkel – még akkor is, ha, mint később látni fogjuk, műve írása közben olykor maga Molnár is kétségbe vonta a saját nyelvi kompetenciáit.

Az imént idézett szakasz az alábbi formát kapta a végleges változatban:

„I write this book in secret, locked away in a small hotel room at night and in the early hours of dawn in New York. While I write it I want to be hidden from the ever more audible turmoil of a wrathful world in travail. My eye and ear have grown for the moment too sensitive to the remotest events of this turbulent world. [...]

This book is in fact what I call it on the title page: notes for an autobiography. It may well be so alarmingly frank, so excessively detailed – down to trifles that for others will verge on sheer boredom – that it will prove one of the numerous mistakes in my life.”²⁰

Mivel a kéziratban szereplő Molnár-féle fordítási javaslatok csak kisebb részben egyeznek a végleges angol szöveggel – és ez a további oldalakra is jellemző –, valószínűnek tűnik, hogy a bonyolultabb mondatokat és kifejezéseket Molnár angol és/vagy német közvetítésének segítségével Barrows Mussey stilizálta,

ami felveti a kérdést: megállapítható-e egyáltalán, hogy ki (vagy kik) írta (vagy írták) a *Companion in Exile* című, angol nyelvű regény szövegét? Az NYPL-ben Mussey fordításának 1948-ra datált kézirat, valamint 1949-es dátumon katalogizált gépiratos változata is megtalálható, ezek szakértői vizsgálata további információkat nyújthatna az angol változat létrejöttéről. 73

A *Companion in Exile* keletkezéstörténete azonban nem ér itt véget – erről egyebek mellett a 2023 májusában a PIM-be került kéziratgyűttes társunkodik.

A „hazatért” jegyzetek (1949)

A Barrows Mussey hagyatékából előkerült, Molnár kézírásával lejegyzett anyag keletkezési idejére a lapok némelyikén feltüntetett 1949-es évszám alapján következtethetünk, illetve abból a tényből, hogy a New York-i Gaer Associates által kiadott angol fordítás az 1950-es év legelején jött ki a nyomdából – tehát a kiadásra szánt angol kéziratnak legkésőbb 1949 végéig be kellett érkeznie a kiadóba. Megjegyzendő, hogy a PIM-be került iratok egy része (feltehetően indigóval készült) másolatban az NYPL-ben is megtalálható: Molnár valószínűleg egy-egy saját példányt is megtartott a Mussey-nak átadott újabb fejezet-részekből.

Természetesen ezeknek a kéziratoknak a részletes elemzése is önálló tanulmányt igényelne. Az alábbiakban csak a legalapvetőbb filológiai összefüggések feltárására szorítkozom, amivel reményeim szerint megválaszolhatom a kérdést: tulajdonképpen mit tartalmaznak azok a kéziratok, amelyek 2023 májusában „hazatértek” a Petőfi Irodalmi Múzeumba?

A lapokon olvasható szövegek nagyjából német, kisebb részben angol nyelvűek, illetve időnként a fent idézett angol–magyar keverékszövegekhez hasonló, ezúttal angol–német részek is előfordulnak. A kéziratoldalak „szerkezeti felépítése” a legtöbb esetben megegyezik: a lap felső negyedében Molnár által írt, Mussey-nak szóló angol nyelvű instrukciók találhatóak, a rendszerint vízszintes vonallal leválasztott alsó részben (illetve, amennyiben hosszabb szövegrészről van szó, a további oldalakon) pedig a regényhez írt, főként német nyelvű hozzászólások olvashatóak, szintén Molnár kézírásával. Egy példa erre a módszerre, egyszersmind az angol–német keveréknyelvre: a „Chapter VIII. Page 110.” fejléccel ellátott lap felső, vonal feletti részében a következő utasítás szerepel: „Insert after the story, ending: »... handsomest boy we have ever seen.«” Majd a vonal alatti rész így kezdődik:

„»Der elderly waiter im Hotel Danieli, der M. jeden Morgen sein Frühstücks-Kaffee in seiner Zimmer bringt, ist sein italienischer Sprachlehrer. Oft bleibt er bei M. eine Halbe Stunde, um ihn italienische colloquialisms beizubringen. [...]«”

74

A fenti szövegrész – természetesen angolra fordítva – megtalálható az 1950-es végleges változat jelzett helyén, tehát a „»...handsomest boy we have ever seen.” végződésű mondat után:

„»The elderly Venetian waiter who brings M’s morning coffee to his room at the Hotel Danieli is his Italian language teacher. He often stays half an hour with M, teaching him Italian colloquialisms. [...]«”.²¹

Viszont semelyik korábbi, magyar nyelvű variánsban nincs ehhez hasonló szakasz. Ugyanez mondható el a PIM-be került anyag összes többi – az imént bemutatotthoz hasonlóan felépülő – oldaláról, ami egyértelművé teszi, hogy ezek a szövegrészek Barrows Mussey kéziratos fordításának elkészülte után keletkeztek, és Molnárnak a regény bizonyos fejezeteihez írt kiegészítéseit tartalmazzák. További érdekesség, hogy a fejlécekben két különböző, minden bizonnyal Mussey-től származó kéziratra utalnak a feltüntetett oldalszámok: az egyiket Molnár „Yellow script”-ként, a másikat „Rialto script”-ként vagy „New script”-ként nevezi meg. Valószínű tehát, hogy a magyar variánsokhoz hasonlóan az angol fordítás szövege is egyszerre több, egymással nem teljesen azonos változatban létezett, amíg a végső változat nyomdába nem került.

Az író és a fordító munkamódszere ekkorra megváltozott. Míg a kéziratos fordítás elkészítését személyes jelenlétben alapuló műhelymunka előzte meg, addig a későbbi szakasz írásbeli kommunikáció útján zajlott. Erre a legszemléletesebb példát egy szintén a 8. fejezethez írt kiegészítés adja. A kéziratoldal egy újabb (angol–német makarónnyelven) írt metareflexív beékelést tartalmaz:

„Gleich, als ich diese Chapters zu schreiben begann, habe ich einen Satz gehabt, von dem ich fühlte, dass ich ihn diesem Buch irgendwo unterbringen muss, womöglich im Vorwort. (Preface). Der Satz reads as follows:

»Selbstverständlich (of course), wie alle menschliche Wesen (human beings) hatte auch Wanda ihre Fehler. Ich habe diese entweder nicht einmal (not even) bemerkt (notice), oder ich habe sie eiligst (hurriedly) vergessen. [...]«”

A kéziratlapnak ehhez a részéhez Molnár egy kisebb lapot tűzött gemkapocscsal (!), rajta a következő, a fordítót megszólító üzenettel:

„Dear Mr. Mussey:

Ich schreibe nicht »rasch« oder »schnell« vergessen, sondern »eiligst« (hurriedly). Damit will ich ausdrücken, dass ich diese Fehler absichtlich vergessen habe, nicht wegen schlechten Gedächtnis.“

75

Meglepő az aprólékosságnak ez a foka a szerzőtől. Mint láthattuk, Molnár számtalan esetben konkrét fordítási javaslatot ad egy-egy mondatához, de máshol nem fordul elő a regény általam ismert kéziratváltozataiban, hogy egyetlen szóválasztás miatt „címezett” üzenetet írjon Barrows Mussey-nak. A fordító egyébként ezúttal is más kifejezést választott, mint amit az író javasolt:

„The moment I began to write these chapters, I thought of a sentence that I felt I must bring into this book some where, if possible in the preface. The sentence reads as follows:

»Naturally, like any human being, Wanda had her faults. Either I did not even notice them, or I hastily forgot them. [...]«²²

Többféle – például Wanda alakjának műbeli reprezentációjával, vagy akár kettejük kapcsolatának feltűnő idealizálásával kapcsolatos – oka lehet annak, hogy Molnár miért tartotta ennyire fontosnak ezt a szöveg helyet. Filológiai szempontból viszont a fenti példa világosan bizonyítja, hogy a PIM-be került kéziratanyag a *Companion in Exile* szokatlan keletkezési folyamatának egy köztes – az első fordításváltozat(ok) elkészülte utáni további bővítés – fázisában jött létre.

Megjegyzendő, hogy a betoldások nagy része a regény 8. fejezetéhez készült, amely – legalábbis az írói fikció szerint – elejétől a végéig Wanda naplójából származó részleteket tartalmaz, és amelyek az író és „útitársa” közös élményeit örökítik meg. A 8. fejezet a végleges regényszövegnek csaknem a felét teszi ki, de az 1. és 2. kéziratvariánsban még egy sor sem található meg belőle. A 3. variánsban jelennek meg először Wanda naplójegyzetei – mintegy 30 lapnyi, vagyis a teljes 3. variánsnak kevesebb mint a negyedét kitevő terjedelemben –, a szöveg 1949-es, jelentős kibővülése tehát leginkább ezt a részt érintette. A kéziratok között egyébként nem találtam nyomát Bartha Wanda naplóinak, a 8. fejezetben szereplő bejegyzések Molnár kézírásával olvashatóak a 3. variánsban és a közelmúltban a PIM-be került kéziratlapokon is. Ez jelentheti azt, hogy valójában fiktív naplójegyzetekről van szó, de persze nem elképzelhetetlen, hogy Molnár valóban használta Wanda naplóját az írás során – bár ezek létezésére egyelőre nem találtam bizonyítékot.

A publikált fordítások (1950. január – 1950. április – 1953 – 1958)

A New York-ban, a Gaer Associates gondozásában megjelent regény 1950. januári megjelenésére közvetett módon, Wanda szintén emigrációban élő unokahúgának 1950. február 4-én keltezett leveléből következethetünk, amelyben megköszöni és lelkesen dicséri Molnárnak az elküldött kötetet.²³ A New York-i magyar diaszpóra számára eseményértékű publikációról Az Ember című emigráns hetilap 1950. március 4-én számolt be először: az újság alapító főszerkesztője, a *Companion in Exile* néhány bekezdésében fel is bukkanó Göndör Ferenc méltatta és ajánlotta az amerikai magyar közösség figyelmébe az író munkáját.²⁴ De ami ennél is fontosabb: Az Ember az április 1-i számától kezdve három héten át közölt magyar nyelvű szemelvényeket a műből, *Társam a számkivetésben* cím alatt.

A közlések egyike sem tünteti fel, hogy fordításról lenne szó, tehát adná magát a feltételezés, hogy Molnár a vele jó viszonyt ápoló Göndör Ferenc rendelkezésére bocsátotta az addigra megjelent regény valamelyik magyar nyelvű kéziratát, amelyből a hetilap – mintegy promóciós célzattal – részleteket mutatott be. A kéziratokkal összevetve azonban egyértelmű, hogy Az Emberben közölt magyar szövegrészeket nem Molnár fogalmazta, hanem a megjelent angol fordítás alapján ültette magyarra egy meg nem nevezett fordító. Az állítás bizonyítására az április 1-i közlés egyik bekezdését említem, amely a publikált regény 2. fejezetében szerepel. Először Az Emberben olvasható magyar szövegből idézek:

„Mi megmenekültünk attól hogy megkínózzanak és megöljenek Budapesten vagy valami koncentrációs táborban, mint annyi rokonunkkal meg barátunkkal történt, mert mi világgá szöktünk. De ez csak néhány év haladékot adott nekünk. A végzet elkerülhetetlen csapása utolérte Wandát és lesujtott rá 1945-ben, amikor megtudta, hogy fivéréét, akit ezen a világon a legjobban szeretett, megölték: énám lesujtott 1947-ben, mikor Wanda meghalt. [...]”²⁵

Ugyanez a rész a publikált angol változatban:

„We escaped being tortured and murdered – in Budapest or a concentration camp, like so many of our relatives and friends – by fleeing abroad; but this merely prolonged our lives a few years. The inevitable and final blow of fate fell upon Wanda in 1945, when she learned that her brother, whom she had loved most of anyone in this world, had been murdered the blow fell upon me in 1947, when she died. [...]”²⁶

A New York-i hagyatékrészben lévő magyar kéziratvariánsok egyike sem tartalmazza ezt a bekezdést, tehát Az Emberben közölt szöveg biztosan nem ezeken alapszik. A Barrows Mussey-nak küldött 1949-es jegyzetek között azonban megtalálható a keresett bekezdés – német nyelven:

77

„Davor, dass man auch uns martert (torture) und mordet – in Budapest oder in einem Konzentrationslager, wie so viele unserer Verwandten und Freunde – davor haben wir uns dadurch gerettet, dass wir ins Ausland flüchteten. Aber dadurch, haben wir nur unser Leben um einige Jahre verlängert. Der unvermeidliche, entscheidende Schicksalschlag traf Wanda 1945, als sie erfuhr, dass ihr Bruder, den sie auf dieser Welt am meisten geliebt hatte, ermordet worden war, – mich traf der grosse Schicksalschlag 1947, als sie starb. [...]”

Ahogy az előző alfejezetben említettem, Molnár 1949-es kiegészítései már nem a magyar kéziratváltozatokhoz készültek, hanem kifejezetten Barrows Mussey-nak szánta őket, aki a németül írt betoldásokat az angol fordítás kéziratába illesztette. Ez alapján tehát biztosra vehető, hogy Az Emberben közölt regényrészletek – mivel bizonyos szakaszai nem is rendelkeznek magyar eredetivel – a publikált kötet alapján készített fordítások.

Molnár Ferenc 1952. április 1-i halála után egy évvel, 1953-ban jelent meg a regény német kiadása *Gefährtin im Exil* címmel, Werner von Grünau fordításában – a kötet impresszumában a kiadó feltünteti, hogy a német változat az amerikai alapszik.²⁷ Hasonlóan járt el a Táncsics Könyvkiadó is Stella Adorján magyar fordításának 1958-as megjelenésekor, amelynek a címnegyede meg is toldja a kiadástörténet ismertetését: „Molnár Ferenc utolsó művének eredeti kéziratát nem sikerült New Yorkban megtalálni. De a Molnár-életmű teljessége és a könyv önéletrajzi irodalomtörténeti adatainak közzéadását olyan szempont, amely – úgy véljük – megengedhetővé teszi a kiadó számára, hogy egy magyar író könyvét szokatlan módon, fordításban tegye közzé. Az eredeti mű »Companion in Exile« címmel 1950-ben jelent meg New Yorkban a Gaer Associated [sic!] kiadásában és Barrows Mussey-t tünteti fel angol fordítóként.”²⁸ Stella Adorján fordítása 1958 óta egy újrakiadást ért meg, a könyvet a Pallas Stúdió adta ki 1999-ben.

Új Forrás 2024/3 – Reichert Gábor: Egy nyelv nélküli regény?
Molnár Ferenc *Companion in Exile* című műve a kéziratváltozatok tükrében

Három nyelv vagy egy sem?

A fentiek alapján kijelenthetjük, hogy Molnár Ferenc utolsó regényének autentikus szövegét gyakorlatilag lehetetlen megállapítani. Mivel a szerző már

a megírás legelső fázisától kezdve az angol megjelenést tartotta szem előtt, a tanulmányban bemutatott kéziratvariánsok véleményem szerint inkább csak vázlatoknak, a Barrows Mussey-val közösen végzett fordítói munka segédanyagának tekinthetők. Azt is láthattuk, hogy Mussey végleges fordítása – főként stiláris szinten – lényegi pontokon tér el Molnár javaslataitól, az angol szöveget pedig nem az író, hanem a fordító véglegesítette. Így tehát ha valaki egy újabb és jobb színvonalú népszerű magyar kiadást szeretne készíteni a *Companion in Exile*-ből, nem tehetne mást, mint hogy újrafordítja az 1950-es angol szöveget. A New Yorkban és most már részben Budapesten fellelhető magyar, angol és német nyelvű kéziratvariánsok összerendezése csak egy „virtuális” kéziratot tehetne ki, amelyen nemhogy az ultima manus elvét nem lehetne érvényesíteni, de egynyelvű teljes kéziratot sem lehetne létrehozni bizonyos szövegrészek lefordítása nélkül. Irodalomtörténeti szempontból viszont éppen emiatt unikális a *Companion in Exile* keletkezése, amelyről még részletesebb képet adhatna egy minden fellelhető kéziratvariánst egyidejűleg láttató online szinoptikus kritikai kiadás.

Molnár Ferenc anyanyelvi szinten tudott németül, és angolul is kiválóan megtanult a külföldön töltött évtizedek során – ahhoz azonban nem érezte elégségesnek az idegennyelvtudását, hogy ne magyarul jegyezze le utolsó regénye nyersváltozatait. A Petőfi Irodalmi Múzeumba került oldalak egy-egy széljegyzete fájdalmas betekintést nyújt abba a „nyelv nélküli” állapotba, amelyről Molnár már *Egy itteni betegségről, amelynek neve: emigráció* című írásában is értekezett.²⁹ A dolgozat zárásaként két példát említek ezzel kapcsolatban.

A „Chapter IX Page 166.” fejléccel ellátott lap felső harmadában angol–német makaróninyelven írt instrukció olvasható:

„Insert (no paragraph) after the words: »... to force itself into such an attitude« – die folgende Zeilen, wo ich Ihrem Text worte hineinschrieb, die ich aus meinem Gesichtspunkt für wichtig halte.”

A következőkben Mussey első fordításának egy részlete szerepel Molnár kézírásával lejegyezve, amelybe az író összesen ötsornyi kiegészítést ékel angolul, a betoldásokat piros aláhúzással jelölve. A végleges változatban már megtalálhatóak Molnárnak ezek a betoldásai – persze Mussey még ezt a néhány sort is kiigazította. Mégsem ez itt a legérdekesebb, hanem Molnár újabb megjegyzése a lap alján:

„Die neue Zutaten sind rot unterstrichen.
Excuse my English”

Közismert, hogy Molnár nem becsülte túl sokra a saját angoltudását, mégis meglepő, hogy mindössze néhány sornyi betoldásért elnézést kér a fordítójától. Ennél is megdöbbentőbb a „Chapter XI. Page 205.” fejléccel ellátott oldal német szövegének bal oldali margójára, zöld ceruzával írt sor:

79

„Excuse my very bad German!”

A *Companion in Exile* kéziratváltozatai nemcsak Molnár Ferenc „útitársának” elvesztéséről, hanem nyelvi biztonságának a megszűntéről is tudósítanak – egy emigrációban élő írótnál nagyobb csapás aligha érhet.

Új Forrás 2024/3 – Reichert Gábor: Egy nyelv nélküli regény?
Molnár Ferenc *Companion in Exile* című műve a kéziratváltozatok tükrében

¹ A tanulmányban említett kéziratokról készített felvételek megtekinthetők az Új Forrás Online-on olvasható változatban: <https://ujforras.hu/reichert-gabor-egy-nyelv-nelkuli-regeny-molnar-ferenc-companion-in-exile-2024-01-15/>

² Ferenc MOLNÁR, *Companion in Exile: Notes for an Autobiography*, transl. Barrows MUSSEY, New York, Gaer Associates, 1950. (A továbbiakban: CiE)

³ MOLNÁR Ferenc, *Útitárs a száműzetésben: Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, ford. STELLA Adorján, bev. KÁRPÁTI Aurél, Bp., Táncsics, 1958. (A továbbiakban: ÚSz)

⁴ SCHEIBNER Tamás, *Az érzelmesség társadalmi igazolása: Emigráció és vészidőszak Molnár Ferenc Útitárs a száműzetésben című művében = „Ha gitt van, akkor...”: Tanulmányok Molnár Ferenc műveiről*, szerk. BENGI László, IMRE Zoltán, Bp., Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2022 (MIT-konferenciák, 8), 217–231.; illetve REICHERT Gábor, *Bartha Wanda mint Molnár-szereplő: Útitárs a száműzetésben = „Ha gitt van, akkor...”*, i. m., 233–243. A témához kapcsolódóan lásd még Széchenyi Ágnes egy régebbi tanulmányát: Ágnes SZÉCHENYI, *Exile in the Hotel Plaza: The Twilight Years of Ferenc Molnár (1940–1952)*, *Hungarian Studies*, 2009/1, 77–105.

⁵ SZEKERES Dóra, *Molnár Ferenc megtalált kéziratai új megvilágításba helyezik az életművet – Interjú Kádár Judit kutatóval*, *Litera*, 2023. augusztus 9., <https://litera.hu/magazin/interju/kadar-judit-interju.html> (Hozzáférés: 2024. január 3.)

⁶ *Hazatért Molnár Ferenc emigrációs visszaemlékezésének kézírata*, PIM.hu, <https://pim.hu/hirek/hazatert-molnar-ferenc-emigracios-visszaemlekezésének-kezirata> (Hozzáférés: 2024. január 3.)

⁷ GYÖRGYEV Klára, *Molnár Ferenc*, ford. SZABÓ T. Anna, Bp., Magvető, 2001, 232.

⁸ REICHERT, i. m., 235–240.

⁹ Report of Death by Henry Weinberg, Office of the Chief Medical Examiner of the City of New York, Case Number 5398, 29th August 1947. Köszönettel tartozom Kosztolánczy Tibornak és Nagy Gábornak, akiknek a segítségével hozzájutottam a dokumentumhoz.

¹⁰ CiE, 9–10. // „Ez a könyv valóban nem egyéb, mint aminek a címlapon nevezem: jegyzetek egy önéletrajzhoz. Olyan riasztóan őszintének tartom, olyan szertelenül aprólékosnak, hogy részleteiben talán sűrölja az unalom határát – ami csak azt bizonyítja, hogy ez az írás is egyike azoknak a tévedéseknek, amelyeket az életben elkövettem. Valóra váltása egy olyan ötletnek, amelyet mindig visszatetszőnek tartottam, de amely most meglepetésszerűen sürgős feladattá, sőt lelki kényszerré vált: kitergetni a magánéletemet.” ÚSz, 45.

¹¹ CiE, 363. // „És így végződnek önéletrajzi jegyzeteim fejezetei, amelyeket 1947 őszén kezdtem írni, és megszakításokkal 1948 lombhullásig írtam.” ÚSz, 356.

¹² CiE, 10. // „[...] ma még (1948 tavaszán) – legalábbis azt hiszem – tökéletesen birtokában vagyok szellemi képességeimnek, mégis 1947. augusztus 28. óta idegállapotom fokozatos hanyatlását vélem észlelni.” ÚSz, 46.

¹³ CiE, 85. // „Ma, amikor ezeket a sorokat írom – 1947. november 22-én – újra irigylem [ti. egy a szövegben meg nem nevezett magyar operettszerzőt], vagy talán még mindig irigylem...” ÚSz, 111.

¹⁴ CiE, 268. // „Azon a napon, amikor újra átnéztem ezeket a sorokat, 1948. április elsején, megtudtam a New York Postból, hogy nemcsak hozzám hasonló emberek vannak, hanem még olyanok is, akik elképzelhetőnek tartják, hogy a színházi világban valaki egyáltalán nem törődjék a rek-lámmal.” ÚSz, 268.

80

¹⁵ CiE, 342. // „Ma – tíz nappal később (1948. január 25-én) –, újra elolvastam a megmaradt oldalakat.” ÚSz, 337.

¹⁶ A kéziratok jelenlegi lelőhelye: The New York Public Library, Billy Rose Theatre Division, Ferenc Molnár Papers, b. 16–19. Online katalógus: <https://archives.nypl.org/the/21724#c330669>

¹⁷ CiE, 13. // „Vanda meghalt – életem fénye kialudt – 1947. augusztus 27-én vagy 28-án New Yorkban.” ÚSz, 49.

¹⁸ CiE, 17. // „Középmagas volt, karcsú, törékeny termetű. Határozottan lányos benyomást keltett nemcsak bennem, másokban is.” ÚSz, 52.

¹⁹ CiE, 18. // „Visszapillantva erre a jelenségre, csaknem rögeszmémé vált az a tudományellenes elképzelés, hogy a csodálatos csillogást nem a pajzsmirigy-zavarok okozták, hanem a tiszta léleknek egy másik világról érkező fénye sugárzott ilyen megejtően a szemében.” ÚSz, 53.

²⁰ CiE, 9. // „Titokban írtam ezt a könyvet, bezárkózva kicsiny hotelszobámba, éjjel és a kora hajnali órákban, New York városában. Írás közben el akartam rejtőzni a haragosan vajúdó világnak egyre hangosabb zsvijaja elől. Túlságosan érzékeny lett a fülem és a szemem ezekben az időkben ennek a nyugtalan földnek legtávolabbi eseményeire is. [...] / Ez a könyv valóban nem egyéb, mint aminek a címlapon nevezem: jegyzetek egy önéletrajzhoz. Olyan riasztóan őszintének tartom, olyan szer-telenül aprólékosnak, hogy részleteiben talán súrolja az unalom határát – ami csak azt bizonyítja, hogy ez az írás is egyike azoknak a tévedéseknek, amelyeket az életben elkövettem.” ÚSz, 45.

²¹ CiE, 140. // „Az időös velencei pincér, aki M. szobájában, a Danieli-szállóban felszolgálja a reggelit, egyúttal olasz nyelvtanítója is. Néha félóráiig is ottmarad M.-nál, és az olasz társalgásra oktatja.” ÚSz, 158.

²² CiE, 251. // „Amikor írni kezdtem ezeket a fejezeteket, eszembe jutott valami, amiről éreztem, hogy valahol el kell helyeznem ebben a könyvben, lehetőleg az előszóban. Ez így hangzik: / »Természetesen, mint minden emberi lénynek, Vandának is voltak hibái. Vagy egyáltalán nem jegyeztem fel őket, vagy gyorsan elfelejtettem.«” ÚSz, 254.

²³ Rékai Jánosné – Molnár Ferencnek, Párizs, 1950. február 4. = PIM Kézirattár, Molnár Ferenc-hagyaték, V. 4326/87/2.

²⁴ GÖNDÖR Ferenc, *Molnár Ferenc új könyve: "Companion in Exile"*, Az Ember, 1950. március 4., 1–2.

²⁵ MOLNÁR Ferenc, *Társam a számkivetésben: Jegyzetek egy önéletrajzhoz*, Az Ember, 1950. április 1., 2.

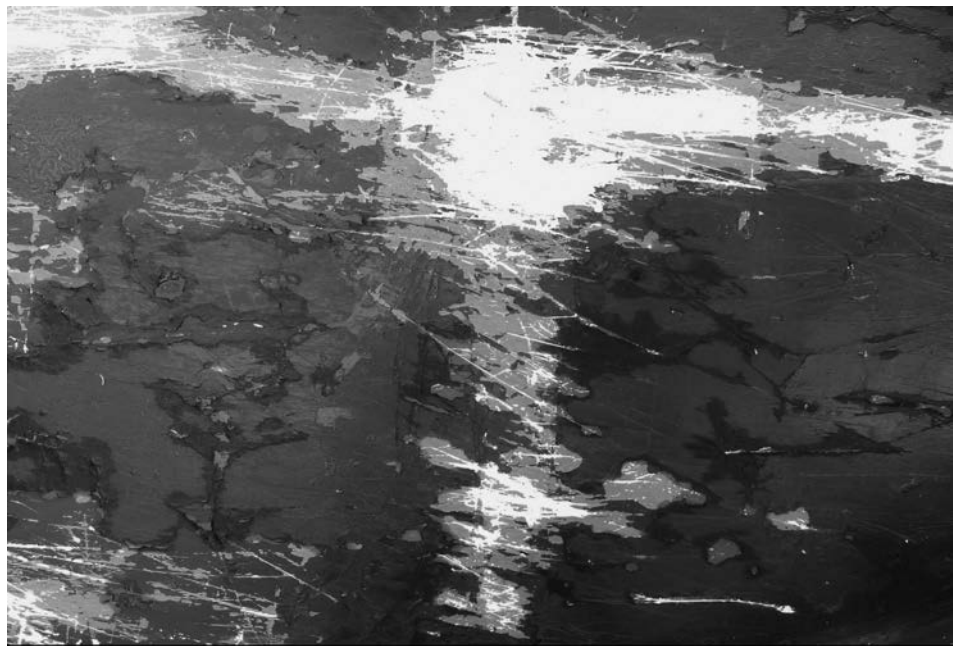
²⁶ CiE, 20. // „Azáltal, hogy külföldre szöktünk, megmenekültünk a kínzásoktól és a haláltól Budapesten vagy koncentrációs táborban, ellentétben oly sok barátunkkal és rokonunkkal. De ez csupán néhány esztendőre hosszabbította meg életünket. Az elkerülhetetlen és végzetes csapás akkor érte Vandát, amikor 1945-ben hírt kapott imádott fivére pusztulásáról; énám akkor sújtott le, amikor 1947-ben Vanda meghalt. [...]” ÚSz, 54.

²⁷ Franz MOLNÁR, *Gefährtin im Exil: Aufzeichnungen für eine Autobiographie*, ford. Werner von GRÜNAU, Bad Wörishofen, Kindler und Schiermeier, 1953.

²⁸ ÚSz, 4.

²⁹ MOLNÁR Ferenc, *Egy itteni betegségről, amelynek neve: emigráció* = M. F., *Szülőfalum, Pest, Bp., Szép-irodalmi, 1962, 584–585.*

LÉGY A VAKOLATON

Uri Asafnak
(az ő motívumaitól inspirálva)

Marno János 83

A táj úgy áramlik bennem,
mint vezetékben a víz,
melyet elzárhat az ember,
ámbár hagyhat nyitva is.

Azon múlik, hol a csap.
Döglégy zúg be a kamrába,
a nő nyomban odacsap,
konyhakendője bánja.

Meg a csuklója. Erek,
inak, sziklás hegységre
látni, ha csukva a szemed,
s a filmnek nem szakad vége.

Torkomban erjedést érzek,
mikor önnön magammal
a torkodból beszélek,
melynél lehet-e nyíltabban.

Világosan, mint a vakolat,
mikor eszi a penész,
mert tenni nem teszek olyat,
amit az ész elemészt.

Semmit sem teszek, ha nem félre -
kamrába besüt a hold;
félelmem oldja a fénye,
melyről szerelmünk dalolt -

állkapcsom ameddig bírta;
majd beállt köztünk a front;
csuklódra kézzel írva:
„Gyászold a vágyat, mely rád ront.”

A hétköznapok legrosszabb része akkor kezdődött, amikor véget ért a munkaidő. Leadta a jegylyukasztót és a táskát a felvételi épületben. Levette a zakót és az élére vasalt nadrágot. A zakót az egyetlen vállfájára akasztotta.

84 Zahuczki Dorottya

NEONKÉK

A nadrágot aprólékos mozdulatokkal összehajtogatta. A lakkcipőt félretaposott sportcipőre cserélte. Bezárta a szekrényét. Esetlen mozdulatokkal botorkált ki a vágányok közé. Úgy érezte, csak akkor van egy kis értelme az életének, amikor a Miskolc–Tornanádaska vasútvonalon ellenőrzi a jegyeket, bünteti a potyázókat. Nem szerette felesége főztjét. Nem szerette lusta, álmodozó kamasz gyerekeit. A tévét gyűlölte. Nem volt véleménye sem politikáról, sem filmekről. A kabarétól egyenesen hidegrázást kapott. De a felesége szerette, ha szól valami a háttérben miközben vacsorát főz. Irigyelte a gyerekeit. Ők el tudtak képzelni egy olyan világot, ahol nem létezik a Miskolc–Tornanádaska vasútvonalon zötyögő ócska bzmot, nem léteznek a rajta utazó emberek, sőt ebben a képzeletbeli világban az egész megyét elfelejtette megteremteni a Jóisten. Nem főzött rosszul a felesége, de ő enni se szeretett. Minden ételnek olyan szaga volt, mint a bzmot mosdójának. És olyan íze, mint a barnásvörös ülésekre ragasztott neonkék színű rágógumiknak. Egyszer megkóstolta. Még kezdő volt a vasúton, fizetése alig. Jöttek egymás után a gyerekek, a pénz meg csak fogyott. Alig tudott magának ebédet csomagolni. Az utolsó járaton már annyira éhes volt, hogy úgy érezte, ha nem eszik valamit, azonnal összeesik. A pótkocsi hátsó ülésén nem ült senki, észrevétlenül lekaparta a rágót, és megette. Szédülése azonnal elmúlt, az íz a szájából tizenöt éve nem. Nem szerette a feleségét. Nagyon rendes asszony volt, takarékos, dolgos, a gyerekeket is viszonylag jól nevelte fel, csak beléjük verhetne volna még kis korukban, hogy az álmodozásból nem lehet megélni. Lehet, hogy ez az ő feladata lett volna? De a Miskolc–Tornanádaska vasútvonal mellett nincs ideje az embernek ilyesmikre.

Néha muszáj volt kimennie a családdal sétálni egyet. Gyűlölte az Avast, teljes szívéből, mikor kilépett a tízemeletes kapuján, és felnézett, semmi mást nem látott, csak egyforma, szürke panelházakat. A kilátót nem gyűlölte. Néha, vasárnapokon, a belvárosi sétálóutcát sem. Talán csak ezek miatt a gyűlöletmentes pillanatok miatt volt még mellette a felesége és a két gyereke, bár nem különösebben érdekelte, hogy mellette vannak-e vagy sem.

A legjobban a piperkőc férfiakat gyűlölte. A legtöbb emberrel nem volt különösebb baja, teljes közönyt érzett csak irántuk, semmi mást. De a kigyúrt, márkás ruhákban feszítő, napszemüveges, húszas vagy harmincas

éveikben járó férfiakat zsigerből gyűlölte. Magabiztosság és dezodorszag áradt belőlük. Flegmaságuk megijesztette. Azt képzelte, ha beállna egy ilyen elé véletlenül, a piperkőc egyszerűen átgyalogolna rajta, mintha ő ott sem lenne. Közben fújna egy neonkék rágólufit, és tökéletes, szolárium-barna ujjaival gondosan lesimítaná dús, egészséges haját. Az ilyenek az edzőterem után a szoláriumban töltik a legtöbb időt. Télen is csokibarnák. Nem szégyellik magukat.

85

Egyvalamit annak ellenére is szeretett, hogy semmi köze nem volt a Miskolc–Tornanádaska vasútvonalhoz. Az ingyenes dolgokat. Csak azért kísérté el havonta egyszer a feleségét a gyűlöletes nagybevásárlásra a hipermarketbe, mert megkóstolhatta a legújabb margarint egy körömnyi kenyérkockán. Vagy letéphetett egy négyzetet minden idők legpuhább hatrétegű vécépapírjából, amelyből sosem engedhetnének meg maguknak egy teljes csomaggal. Az ingyenes rendezvényekre vagy koncertekre néhány havonta egyenesen ő biztatta fel a család többi tagját.

Magányos hazaútjai során még soha nem találta meg semmi ingyenes. Már hozzászokott, hogy hazaútja díszletei, az omladozó közértek, kocsmák és ezek törzsvendégei egyre közelebb vánszorognak a végelgyengüléshez. Ám egy napon, kora este, az egyik negyven éve pusztuló homlokzatú szolgáltatóház alagsorában felfigyelt valami újdonságra. Szolárium nyílt ott, aznap. Hatalmas vörös betűk futottak keresztbe az ablakra matricázott, hibátlan alakú, barnára sült modell-lány testén, fennen hirdetve, hogy nyitási akció van, aznap teljesen ingyenes a szolárium használata. Megállt. Fülében zakatoló pulzusát a Miskolc–Tornanádaska vasútvonalon közlekedő bzmot dízeldübörgésének hitte. A madarak csicsergése az utasok egymásba olvadó beszédének tűnt. Be kellene mennie. Ingyen van. De a Miskolc–Tornanádaska vasútvonalon meglicselnék az utasok, ha leburnulva szállna fel. Megindult, folytatta útját hazafelé. De pár méter után újra megállt. Már nem érdekelte a vasútvonal. Leburnulhat, igazán, egységesen. Nem úgy, ahogy minden nyáron le szokott barnulni, könnyöktől és térdtől lefelé. Nem kellene többé attól félnie, hogy egy piperkőc átgyalogol rajta.

Döntött. Bement. Fiatal, csokibarna recepciós-lány köszönt rá, csilingelő szíával, nagyot nevetve, de nem gúnyosan, hanem elismerően, kedvesen. Megerősítette, hogy valóban ingyenes ma minden, és kérdezett valamit. Ő nem hallotta, mert a világítóan fehér fogakat bámulta, és közben elképzelte saját leburnult arcát ugyanilyen ígézően fehér fogakkal. Nehezen, feldagadó nyelvvel kérdezett vissza, hogy tessék, nem értette jól. Hány percet szeretnél, kérdezte a lány ugyanazzal a ragyogó mosollyal. Tízet, vágta rá gondolkodás nélkül. Állóban vagy fekvőben kérdezte a lány, fekvőben, válaszolta, de

mintha nem is ő beszélt volna, a hangja tele volt férfiasággal, erővel. Pecsen, büszke léptekkel indult el a neki kijelölt szoláriumágy felé. Ahogy a fehérfogú lány rázárta a harmonikaajtót, meleg gombóc gyűlt a gyomrába.

Arcizmai gondtalan mosolyba rendeződtek, legszívesebben hangosan
86 felnevetett volna. Nem létezett abban a pillanatban sem a Miskolc–Tornanádaska vasútvonala, sem az Avas, sem a megye, semmi nem létezett, csak ő meg a neonkék fénycsövek. Levetközött, és az új élmény szédületétől remegve csukta magára az ágy hatalmas fémfedelét. Minden neonkék volt, a fénycsövek lágy, bódító zúgása ezerszer kellemesebben hangzott bzmot dízeldübörgésénél, a derengés elbódította. A háttérben bömbölő rádióslágereket máskor végig sem bírta volna hallgatni. De most felvillanyozták, úgy érezte, örömét tükrözik a lendületes dallamok.

Ez volt élete legszebb tíz perce.

Amikor letelt az idő, és kialudtak a neonkék fénycsövek, rosszabbul érezte magát, mint azokban a percekben szokta, amikor munka után kibotorkál a tornanádaskai vágányok közé, és félretaposott sportcipője nyöszörög a sínek közé szórt bazaltzúzalékon. Borzalmas volt visszazuhanni a valóságba a neonkék mennyországból. Sietve felöltözött, köszönömöt motyogott a fehérfogú lánynak, majd folytatta útját az Avas felé.

Vacsora közben kezdődtek a fájdalmak. Pólója dörzsölte a bőrét miközben kanalazta a neonkék rágógumi ízű paradicsomlevest, szinte égett az alkarja minden falatnál. Aztán a nadrágja is égetni kezdte a vádliját. Éjszaka már elviselhetetlenné vált a fájdalom. Rákvörösre sült. Égett a hasa, a háta, nem tudott feküdni, nem tudott ülni sem. Felesége értetlenül figyelte kínlődását, még a gyerekek is kidugták a fejüket a szobájukból amikor már harmadszor indult el hidegzuhanyt venni. A kérdésekre annyit válaszolt, hogy fogalma sincs, mi baja lehet. A feleségétől kapott lázcsillapítót lehúzta a vécén, a fürdőszobába zárkózva, állva bóbiskolt el pár pillanatra. Napokig feküdt otthon. Korábban még soha nem ment táppénzre. Élete legszebb tíz percének emléke gyorsan fakult. Amikor visszatért a munkába már csak a fájdalmat tudta felidézni. Amikor hosszabb vonalakon kellett dolgoznia, például a Sátoraljaújhely–Keletin, az út felét azzal töltötte, hogy kifejezéstelen arccal bámulta az elsuhanó tájat. Ilyenkor néha beleképzelte a neonkék derengést az ülések mintázatába. Akkor pár másodpercre megint a szoláriumban volt. De aztán mindig a képébe röhögött egy éppen leszálló potyázó.

for John (2012)
from John (2023)

hova vágnál
mint sakutaro
franciaországba?

Györe Balázs 89

norikoról azt hiszik
ősei koreából jöttek
vagy a pamírból
elképzeli
igazat mondanak

mizu füzetéből

(amikor
moszkvából leningrádba
utaztam a vonaton
egy idősebb néni
azt hitte
szibériából jöttem
kiejtésem és/vagy
arcom miatt
cseregerek voltam
de aljosa nem jött el
budapestre)

mindenkihez eljön
egyenlően a délután
csak néhány perc
amikor béke és/vagy csönd van
fehér ház és kreml
chio teázik
cukor nélkül

nem volt szerencsénk
a halászoknak ma
de szerencsésen
partot értek
yamamura bocho versében

kinyílt a krizantém
isigaki rin kertje
nem akar még búcsúzni
elhúzza a kezét

Már amikor megérkeztem, tudtam, hogy meg kell találnom a Merdžan kadunát, akit akkor, három éve hiába kerestem. Anélkül nem mehetek el a városból. És erre már csak egyetlen napom maradt. Hiszen minden időm mostantól percre

90 Száz Pál

A MÉRTÉKLETESEK

Részlet A szentek városa

A szarajevói evliják nyomában

című útiesszé-ciklusból

dőket még kikérni a könyvtárból, meghallgatni még egyszer az aksam ezánt a Soukbunar feletti sziklákról. Úgy akarom itt hagyni a várost, hogy lehet, hogy sosem jövök vissza. Három éve ki sejtette ugyan, hogy korona lesz, hogy valami nátha miatt egzecíroztatja majd a totalitarizáló hatalom a polgárait, úgy nyirbálva meg a barikák szabadságjogait, hogy nem is zavarja őket, hisz csak a félelemgerjesztette propagandát bégetik. Ki tudja, nem jön-e most majd háború, és évekig nem jöhetnek, vagy talán soha, lesz új vasfüggöny, vaskupola, vasököl. Nem jön-e ide is keletről, vagy nyugatról, nem ereszkedik-e a völgybe a Gorica dombjáról, a városba a Trebević lejtőjéről.

És mi lesz, ha már nem lesz hová visszajönnöm? Ha az, amit a szerbek nem mertek megtenni, a *c und k* bevonulás is a lehetőségekhez képest csak óvatosan, megtörténik. Jön egy következő Eugén, és nem marad ebből a városból semmi. A komor gondolatokat a völgyet megülő koraőszi borongós fellegek számlájára írom. Persze azért kacsintok a vállamon ülő kisördögre, azaz sejtánkára, már most sorolni tudom, mivel folytatom itt majd, amikor visszatérek: vissza, s rövidesen! De egyvalamit meg kell tenni, akárhogy legyen is. Merdžan kadunát meg kell találni. Jaskoval a búcsútalit rászervezem.

Már akkor tudtam, hogy meg kell találnom a Merdžan kadunát, amikor Hadžijahić tanulmányát megtaláltam a szarajevói női szentekről, amikor a Čebedžija dzsámi evlija-lányának történetét előbányásztam, napokkal azután, hogy ott jártam. A női szentek, igen, ennek utána kell mennem. Igazságtalanul bántam el magamban Merdžsan kadunával három éve. Amiatt a történet miatt volt, a férjéről. Biztos ezért a hitetlenségemért nem találtam meg akkor. *Čafir* voltam.

ki van számítva: találkozni Andreával, venni a nyányáktól, *čarapét*, a tutyi rokonát, a hagyományos boszniai gypajúzoknit, amit otthon horgolnak, aztán a piacon adják el némi gyógynövény, feketézett cigi vagy friss virág mellett. Visszamenni egy *uz kafu small talk* erejéig az antikvárius Elveddihez, a legfontosabb megszerzen-

A Ravne Bakije, a régi nagy temetőben nyugszik, amelybe újra temetkeznek az utolsó háború idejétől, kész nisánrengeteg. Tű a szénakazalban. Teve a tű fokán. Vaktában akkor nem ment, megjártam. Hogy találok meg? Nem a szakirodalom segített, hiszen az három éve is a birtokomban volt, nem találtam semmi újat a Bosnyák Intézet könyvtárában. S láss 91 csodát, mennyire szimpla a megoldás: sikerült legúgliznom egy... szarajevói evljjakalauzt. A PDF-et tavaly töltötték fel. Pontosan le van írva, hogy hol találok.

A súlyos felhők nem oszlanak el estére sem. Kissé hűvös van, pedig az elmúlt napok még nyáriasak voltak. Lenézünk a völgyre, itt-ott fény sugarak törnek a felhőkből a városra. Jesenkoval a Zmajevac alatti, a hegyről elnevezett helyen találkozom, egy kávézó, terasza kilátó. Kijön a pincér, egy nem túl szimpatikus fogdmeg ember. *Daj mi kiselu* – bőlintok, jó lesz nekem is a víz, nem is nagyon érdekel – *dvije* – teszi hozzá Jesenko. Ez a *daj mi* engem még mindig irritál, ez olyan helyi familiáris beszéd, amelyet egy pozsonyi ember, aki még a vele egykorú ismeretleneket is zsigerből magázza, el sem tud képzelni. De Zágrábban sem mondd az a pincérnek, *daj mi*, hanem: *molim*, Belgrádban szintén, Újvidéken pláne. Ez olyan törökös. Ez az a kelet, ami itt van, ami itt helyi. Aztán viccelődni kezd a pincérrel, miközben az, hogy a bizonytalanul szemerkélni kezdő esőtől megvédjen, kinyitja az asztalunk közepéből meredő ernyőt, szétnyílik, lekapjuk fejünket, *nemoj zajebavat* mondja a pincérnek Jesenko, az ijedtet játssza, míg hozzám hasonlóan elhajlik az ernyő felnyíló szárnyától. Komor napom van, dedósnak gondolom a kényszeredett viccelődőt, ez is olyan törökös. *Kakav si ti šaljivdžija, toliki vicevi*, döngölöm az orra alá, miután elment a pincér, pusztán, hogy kukkoljam. Hát ez is törökös. Asszimilálódtam. Kész, vége, nincsen hová visszamennem. Ott vagyok itt.

Második felvonás is van, amikor az ellenszenves pincér kihozza a két savanyúvizet. Addig győzöm meglepni Jesenket azzal, hogy átrándulunk a szomszédos temetőbe majd, megkeresni Merdžan kadunát. Persze nem ismerte őt. Az ellenszenvestől pedig kérdezi, hallott-e róla? Keressük. Tudja-e. Dühös vagyok. Nem kell. Hagyjad. Tudom, hol találjuk. Mondom. Az ellenszenves csak a fejét csóválja, nem hallotta, nem tudja, és nyilván nem gondolja, hogy nyomon vagyunk. Merdžan kaduna? *Budalának* néz minket.

Aztán elmesélem Jesenkonak, hogy a Merdžan kadunát verte az iszákos férje, és hogy olyan alázatos volt... a verés szó nem jut eszembe jól... *bilo nju... udario...* érti, de erőltetem, *kako se to kaže, to beat. Tukao nju* – segít ki Jesenko. A kaduna gyaloccsal burkolta be a férje botját. De nem a végét! Hanem a markolatát, hogy a férje tenyerét fel ne törje, míg az veri őt. Emlékszem a szavakra, olvastam a történetet. Jesenket nem hatja meg a történet,

erre bezeg nincs semmi vicce, amit elsüthetne. Valahogy nem értékeli ezt a szép legendát, pedig már magában véve is vicc. A szent asszonyról. Szent vicc.

S mint minden jó vicc, mélységesen szomorú, mert igaz. Pont illik mai hangulatomhoz. Engem ez a történet mennyire kiábrándított

92 – teszem hozzá. Aztán arról beszélünk, mi vár ránk a következő hónapokban, én hazamegyek, ő meg Ljubljánaiba, s hogy nem voltam még ősszel Szarajevóban. Később útban a temető felé az egykori városfal romjai mellett megyünk el. Ekkor jut eszembe a történet arról, hogy amikor építettek, meg kellett kerülni a Merdžan kaduna sírját, nem építhettek rá, mert leomlott. Jó helyen járunk. A Bakije felső részén van, a Streljačka utca felől kell bemenni, a kapu is pont ott van, ahonnan a Skaljin sokak nevű utca indul... Itt van a Tabija Zmajevac alatt megyünk el, a bástya alatt, ahonnan a romos városfal indul a völgy és a többi (Fehér, a Vörös és a Sárga Bástya) felé, a Višegradska kapija felé, majd lent a két vratniki *kapi-kula* (kaputorony) felé, amelyek alatt a Širokača és utca fut keresztül. Ez a régi város legfelsőbb sarka. Jesenko azt mondja, a Tabija Zmajevachoz tilos bemenni, ne is próbáljam, katonai objektum. Őrzik. Máig? Asszem.

Volt egyszer, egyszer volt egy *hadžija sarajlija*, azaz egy szarajevói férfi, aki elment a hadzsra, a szent zarándoklatra a Kábához (na Cabu). Oda is ért, Mekka előtt azonban a karavánt, amellyel ment, zshiványok támadták meg, és a szarajliját is kirabolták, és ottmaradt egy ócska dirham nélkül, és így aztán nem tudott hazatérni. És elpanaszolta egy embernek a szerencsétlenségét, aki azt tanácsolta neki, hogy menjen kora reggeli ima, a szabah előtt a Bejtullahhoz. A hadzsija meghallgatta a tanácsot, és ott bosnyák nőt látott, felismerte az öltözékéről, és amikor közelebb lépett hozzá hallotta, meghallotta, hogy nem arabul beszél, hanem bosnyáku. Szóba elegyedett az asszonnyal, akivel így megoszthatta a bánatát. A Merdžsan kadunának pedig, mert ő volt az az asszony, megesett rajta a szíve. Azt mondja a szarajlijának, hogy álljon a bal lábára, és hunyja le a szemét egy pillanatra. A szarajlija így is tett. És amikor kinyitotta a szemét, a távolra nyúló sivatagi dombok helyett a buja, zöld Trebević emelkedett a szeme előtt: Szarajevóban volt, és örömeiben felkiáltott. Bármily szent is Mekka városa, a honos szívnek Szarajevó városa a szent. Amikor látták, hogy a többi hadzsija előtt visszaérkezett Szarajevóba, megrágalmazták, hogy *pišman hadžija*, vagyis, hogy feladta a hadzsilukot, a zarándoklatot, s biztos, ahogy a rossz nyelvek mondták, eldözsölte az arra szánt pénzét. Aztán rosszul számítva ki a napokat, tévedésből korábban érkezett vissza. Amikor azonban a társai, akikkel útnak indult, hazaértek, tanúsították, hogy ott volt ő is a Kábánál. A mi szarajlijánk azonban minden vádat, rágalmat és kérdést túrve, nem fedte fel, mi történt igazából, mert a szent asszony a lelkére kötötte, hogy meg kell tartania a titkát. Hogy került Mekkába a Merdžsan kaduna? A szent asszony a szabah

namazra, a reggeli imára minden nap a Bejtullah előtt borult le, noha mindenki úgy tudta, hogy Szarajevóban van, háza hátsó szobájában. Csak a halála után bátorodott fel a hadzsija, és mesélte el a történetét. A Merdzsan kaduna valahol a Goricán lakott, a temetési imára pedig Ali pasa dzsámijánál borultak le, akik az utolsó útjára kísérték. A *dženaza* rendje 93 szerint az ima után a halottat nyitott *tabuton* (koporsó), a kíséret férfitagjai cserélkezve viszik vállukon a temetőbe. A Merdzsan kadunát a mi hadzsijánk, aki erős ember volt, egymaga vitte, felemelte a feje fölé, úgy vitte fel egészen a Bakije régi temetőjébe. Valóban igen erős kellett, hogy legyen, hiszen több, mint három kilométer az út oda, s ráadásul a végéhez közeledve a meredély egyre embert próbálóbb. A dzsematliják (hívek) csodálkozása közepette mesélte el nekik a történetét. Ez azt jelenti, hogy a Merdzsan kaduna a titkos evliják (avamske evlije) közé tartozott, akik a kerámetjüket, erejüket titokban tartják, csodáik *gaib*-ok, azaz rejtve maradnak. A világ általában csak a haláluk után ismeri fel bennük a szentet és csodatevőt, az evliját és kerámet-szahibját.

Így mesélem el a Merdzsan kaduna történetét Jesenkonak, míg belépünk a kapun. – Azt mondja a kalauzom, hogy kábé húsz méterrel az úton tovább, balra. „Van egy kollégám – kezd bele Jesenko, míg a sírok közti szűk átjárók között egyensúlyozok –, soha nem tűnt nagy muszlimánnak, nem emlékszem, hogy ramazánkor böjtölt volna. Elment a hadzsra, de nem mondta meg senkinek.” „Pedig szólnia kellett volna, mint a munkatársainak, hogy szabadságot vesz ki” – toldom meg. „Hát éppen ez az!” – Vágja rá. „Ez megvan már húsz méter és kicsit balra vagyunk az úttól. Hát remélem, jelölve lesz valahonnét.” – kezdtem kétségbeesni, hiszen az kopott nisánok kalligrafikus arab feliratát még a hozzáértők is nehezen olvassák el, nem még mi. „Csak onnan jöttem rá, hogy egy nap kopaszon állított be munkába. *Evo ti je doš 'o hadžija*, mondom neki” – fejezné be Jesenko, közben nem tudom eldönteni, hogy vajon csak megjátssza, vagy tényleg társam a Merdzsan kaduna sírjának megtalálásában. „Nem értem, hogyhogy kopasz?” „Ez a szokás. A zarándoklat végén levágni vagy leborotválni a haját. Igaz, előtte is rövide nyíratta a haját, nem volt olyan radikális különbség. Megéreztem, egyszerűen más volt, amikor visszatért... nyugodt... meg a kisugárzása is.”

És akkor rábukkanok, ott termett a lábam előtt Merzsan kaduna sírja. Aggodalmam eloszlott: a két alaposan a földbe süllyedt nisán alapján nem találtam volna meg, a fő nisánon az arab felirat majdnem lekopott. Egy márványtáblán mellett viszont ott áll a neve latinicával és a halála ideje mindkét időszámítás szerint: MERDŽAN KADUNA / DOBRA ŽENA / 1107 – 1695 / ZIJARETGAH. A tábla új és még csillogós, mint a sír keretezése. Azóta kellett, hogy felújítsák, hogy utoljára itt jártam.

És ő kicsoda? Mutat Jasko a szomszédos sírra: ugyanolyan márvány sírkeret és tábla: „SITA NEFISA / DOBRA ŽENA / 1107 – 1695 / ZIJARETGAH Tényleg, már rémlik, az egyik forrásom említette, hogy ketten lesznek, tehát a Merdzsan kaduna mellett egy másik női szentet is. Róla viszont nem szól 94 semmilyen történet. Furcsa, hiányzik a nisánja. Biztos itt nyugszik?

[*komment*]

A kérdésre a választ csak másnap este kapom meg a buszon, amelyet sikeresen értem el ahhoz, hogy magam mögött hagyjam Szarajevót. Kivettem a tabletem, és azon könyvek befényképezett oldalait görgettem, amiket nem győztem elolvasni, és most az előttem álló, másnap reggelig tartó buszút során elolvashatok. Majd alszunk a sírban. Hadžijahić tanulmányán akad meg a szemem. Ekkor eszembe jut Merdzsan kaduna társa.

Hadžijahić a női evlijákról, a női dervisekről, a badžákról, badž-kadunákról, badžijaniákról, vagy đulbadžákról értekezik. Munkája elején az általánosan jól ismert, az iszlám szentkultuszáról szóló, mondhatni klasszikus Goldziher-tanulmánya francia változatából indul el. Tényleg! Hiszen ebben olvastam egyszer Szitta Nefiszától, az ugyan egy másik volt, a kairói. A Szajjda Nafisza mecset a holtak városában, a Karaffában áll. Hadžijahić átveszi Goldzihertől a történetét: „Nefisza maga fölötte jámbor hívő volt; harmincszor végezte a mekkai zarándoklást, végtelenül sokat böjtölt, virrasztott és vezekelt. Annyira sanyargatta testét, hogy csak minden harmadnap evett, és akkor is csak egy-két faltot. A »korán«-t és a kommentárját tudta könyv nélkül, s a kor egyik legnagyobb tudósa, as-Sáfi i imám is tisztelő bámulattal szólt a szent asszony tudományáról. Halála előtt önmaga ásott magának sírhelyet, és a sírüregeben százkilencvenszer mondta végig a »korán«-t. Éppen egyik versnek »irgalom« szavát ejté, midőn a halál utolérte.” Majd e szent asszony csodálatos történeteivel folytatja Goldziher. Igaz, ez nem a szarajevói Nefisza. A Szitta a Szajjda egyszerűsítése, a név úrnőt jelent az arabban, Boszniában viszont bizonyára más konnotációkat keltett: *sita*, azt jelenti jólakott Nefisza. Jólakott, persze átvitten: az isteni kegyelemmel. Hol van a két jelentés egymástól, hol van a Boszna hegyei kellős közepén, ezen istenhátamögötti szeráj Bakije temetője a Kairói Kaffától, amelyet a szentek veteményeskertjének nevezett a kegyes szóhagyomány. Apropó, Bakije, a szó engem mindig a baka, nagymama, nyanya, többes számát evokálja. Abdulah Skajjić szótára szerint, amely a „szerbhórvát” nyelv török jövevényszavait gyűjti össze, az arab baki maradékokat jelent, a baka többes száma. Skajjić szerint éppen a maradni, megmaradni, maradék jelentésből dedukálja, hogy a temető neve az örökkévalóságra utal. Nekem gyanús, hogy egyszerűen a földbirtokokra vonatkozik: itt mérték ki a maradékot. Vagy: ez maradt a senkiföldje, ide temetkezhettek.

Előrefutok Hadžijahić tanulmányában. Nefisa kadunát úgy nevezték *vaizkinja bula*. Ezt jegyzi fel a XIX. század elején keletkezett lajstrom is, amely a város türbéit, búcsújáró-helyeit (*zijaretgah*) gyűjti össze, s rögtön a Merdzsan kaduna neve alatt közli. A *vaiz* az iszlámban valamiféle prédikátort jelent, a *bula* pedig azt jelzi, hogy hitoktató volt, lányoké persze. Aztán két hagyományt különböztet meg Hadžijahić. Az egyik szerint a Dohos Oldalon, a Hrid alatti temetőben nyugszik, ahol Koštro türbéje is van, a másik szerint nagy temetőben, azaz a Bakije Ravne-n. Hadžijahić a forrásai összevetése után arra jut, hogy két Sita Nefisa kellett, hogy legyen a városban. Majd a történeti forrás Sita Nefisájáról számol be, aki a hidzsra 1165-évének második dzsumadel hava 25. napján született, vagyis 1752. május 10-én. Egy másik feljegyzés szerint tizennyolc gyereke volt, méghozzá úgy, hogy három alkalommal is ikreket szült.

Hadžijahić kiköti ugyan, hogy egyáltalán nem biztos, hogy ez a Szita Nefisza ugyanaz, mind a *vaiskinja bula*, de nem zárhatjuk ki. Csak a homlokom ráncolom: hát nem elég nagy kerámet ez a szüléses dolog? Ennyi gyerekhez legalább annyi türelem kellett, ha nem több, mint a Merdzsan kadunának ahhoz, hogy elviselje a férje csicskáztatását, szekálását és ütlegeit. Talán most értettem meg a Merdzsan kaduna titkát, amelyen kívül maradtam anno. Ez a lélek egyik legfőbb erényét testesíti meg, a szaburt, avagy a türelmet és állhatatosságot.

Mi az a *sabur*? Szó szerint tartózkodást és feladást jelent. A valósi terminológiában ez azt jelenti: a lelket a felindulástól és a haragtól, a bánattól, a nyelvet a panaszkodástól, a test szerveit pedig a rendetlenségtől visszatartani. Az egyik kuráni ajet (Ez-Zumer, 10.) azt írja: „Csak a mértékletesek kapnak mértéktelen jutalmat.”

Terjeszti a Budapesti, a Nemzeti és a Vidéki HIRKER RT. és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő, költészet rovat: jasz.attila@ujforras.hu)

PAPP MÁTÉ

REICHERT GÁBOR (főszerkesztő-helyettes, kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)

SZÉNÁSI ZOLTÁN (próza rovat: szenazol@gmail.com)

Lapterv

SELLYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

HEGEDŰS GYÖNGYI, KAKUK TAMÁS, MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR,

SOPOTNIK ZOLTÁN, SZILÁGYI MIHÁLY

Online

PAPP MÁTÉ, REICHERT GÁBOR, SZŰCS BALÁZS PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BARI KÁROLY, BUJI FERENC, DUKAY BARNABÁS, GERLÓCZY GÁBOR,

KELÉNYI BÉLA, KRULIK ZOLTÁN, MUZSNAY ÁKOS, TOLNAI OTTÓ, URI ASAF

Korábbi főszerkesztők: PAYER ISTVÁN, MONOSTORI IMRE

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT

JÓZSEF ATTILA MEGYEI ÉS VÁROSI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben

Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVÁN

Szerkesztőség: 2836 Baj-Szőlőhegy 2722/4

E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu

Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címén. Előfizetési díj egy évre 10 000 Ft.

ISSN 0133-5332

Kiadja TMJV József Attila Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.

Készült a BD Sollers nyomdájában Tatán.